

T.C.

İSTANBUL KENT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI
İŞLETME YÖNETİMİ BİLİM DALI

İSTANBUL KENT
ÜNİVERSİTESİ

AZERBAYCAN'IN DIŞ TİCARET VERİLERİNİN GELİŞİMİ, DIŞ
TİCARET POLİTİKASI VE SONUÇLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bahlul KHANGELDİYEV

İSTANBUL – 2024

T.C.

İSTANBUL KENT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

İŞLETME ANABİLİM DALI

İŞLETME YÖNETİMİ BİLİM DALI

**AZERBAYCAN'IN DIŞ TİCARET VERİLERİNİN GELİŞİMİ, DIŞ
TİCARET POLİTİKASI VE SONUÇLARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bahlul KHANGELDİYEV

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Serkan AKGÜN

İSTANBUL - 2024

KABUL VE ONAY

Bahlul KHANGELDİYEV tarafından hazırlanan “Azerbaycan’ın Dış Ticaret Verilerinin Gelişimi, Dış Ticaret Politikası ve Sonuçları” adlı tez çalışmasının savunma tarihi 27.02.2024 tarihinde yapılmış olup aşağıda verilen jüri tarafından oy birliği /oy çokluğu ile İstanbul Kent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Serkan AKGÜN

.....

Üye

Doç. Dr. Bülent DEMİR

.....

Üye

Doç. Dr. Murat SAĞBAŞ

.....

İstanbul Kent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun tarih ve sayılı kararıyla onaylanmıştır.

.....

Doç. Dr. Bülent DEMİR

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Bahlul KHANGELDİYEV

27.02.2024

ÖN SÖZ

Tez yazmağa başladığım andan itibaren bana her konuda yardımcı olan öğrenci arkadaşlarıma, dostlarıma teşekkür ederim. Bana tez konularıyla ilgili aradığım bazı kitapları bana buldukları için onlara minnettarım.

Tez döneminde bana yardımcı olan, desteğini hiç esirgemeyen enstitüde çalışan arkadaşlara da teşekkür ederim. Üniversiteye başladığım yıldan bu yana dersle ilgili tüm sorunlarımı çözdükleri için, beni sabırla dinleyerek her konuda yardımcı oldukları için onlarda ayrıca minnettarım.

Tezi yazdığım süreç de beni doğru yönlendiren, gerekli tüm bilgileri veren, tezi başarıyla bitirmem için yardımcı olan akademik danışmanım Serkan hocaya tüm emekleri için teşekkür ederim.

Bu süreçte benimle bir yol alan aileme, bana her konuda yardımcı olduğu için onlara ayrıca teşekkür ederim. Ailem beni sevdikleri için hiç yalnız bırakmadılar ve eğitiminde her zaman bana destek oldular. Zor anlarımda yanımda oldukları için, maddi sıkıntı çektiğimde desteğini hiç esirgemedikleri için, büyüyüp bu yerlere gelmem için yardımcı olan anne ve babamın üzerimde olan tüm emeklerini söylemeden geçmek istemiyorum. Her zor koşullarda ve şartlarda yanımda olan ve bana tavsiyelerini veren babamı hiçbir zaman unutmam. Kendimden küçük, biraz da haylaz olan kardeşimin bana yaptıkları iyiliklerinde hiçbir zaman unutmam. İyi ki varsınız, iyi ki ailemsiniz.

Bahlul KHANGELDİYEV

27.02.2024

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	i
TABLolar LİSTESİ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1: DIŞ TİCARETTE TEMEL KAVRAMLAR.....	2
1.1. Dış Ticarete Genel Bakış.....	2
1.2. Dış Ticaretin Türleri.....	3
1.2.1. İthalat.....	6
1.2.2. İhracat.....	6
1.2.3. Transit ticaret.....	7
1.3. Dış Ticarete Pazara Giriş Nedenleri ve Yöntemleri.....	7
1.3.1. Doğrudan (Direkt) İhracat.....	9
1.3.2. Dolaylı (Endirekt) İhracat	10
1.3.3. Ortak yatırım (Joint Venture).....	10
1.3.4. Lisans Anlaşmaları (Licensing).....	10
1.3.5. Yerinde üretim (off-shore)	11
1.3.6. İhracat Konsorsiyumları SDŞ (Sektörel Dış Ticaret Şirketleri Modeli).....	11
1.3.7. Dış Ticaret Sermaye Şirketleri	12
BÖLÜM 2: DIŞ TİCARET ÜZERİNDEN ALINAN VERGİLER VE	
AZERBAIJAN'IN DIŞ TİCARET VERGİLERİNİN GELİŞİMİ	14
2.1. Dış Ticaret Üzerinden Alınan Vergiler	14
2.2. İhracat Vergileri	14
2.3. İthalat Vergileri	14
2.3.1. Gümrük Vergisi.....	15
2.3.2. Katma Değer Vergisi (KDV)	16
2.3.3. Özel Tüketim Vergisi (ÖTV)	17
2.3.4. Damping ve Anti-damping Vergisi, ...	18
2.3.5. Ticaret Politikası Önlemleri Çerçevesinde Alınan Mali Yükler.....	20
2.4. Azerbaycan'ın Dış Ticaret Döngüsü	21
2.5. Dış Ticaret Üzerine Konulan Vergi Uygulamaları ve Amaçları	33
2.6. Dış Ticaret Üzerinden Alınan Vergilerin Ekonomik Etkileri.....	35

2.7. Dış Ekonomi Faaliyetinin Vergi-Tarifesi Düzenlemesi Yöntemleri	37
2.8. Gümrük Alanında Vergi Matrahı ve Belirlenmesi	39
2.9. Gümrük Ödeme Sisteminin Geliştirilmesi	40
BÖLÜM 3: DIŞ TİCARET POLİTİKASI KAVRAMI, AZERBAIJAN'IN DIŞ	
TİCARET POLİTİKASI VE SONUÇLARI	43
3.1. Dış Ticaret Politikası Kavramı	43
3.2. Dış Ticaret Politika Tarihsel Gelişimi	43
3.3. Dış Pazara Açılırken Karşılaşılan Sorunlar	44
3.3.1. Teknoloji ve AR-GE	45
3.3.2. Yetiştirilmiş Eleman ve Dil Sorunu	45
3.3.3. Üretim Maliyetleri	46
3.3.4. Taşıma-Depolama ve Dağıtım	46
3.3.5. Standardizasyon	46
3.3.6. İhracat Kontrolleri	47
3.3.7. Rakipler ve Rekabetin Şiddeti	47
3.3.8. Güvenlik: CE İşareti	47
3.3.9. Çevre: ISO 14000	48
3.3.10. Kalite: ISO 9000 Kalite Standartları	49
3.3.11. Hükümet Uygulamaları ve İthalat Kotaları	49
3.3.12. Kültür	50
3.3.13. Ülke ve Firma İmajı	50
3.3.14. Taklit Mallar	50
3.4. Dış Ticaret Politikasının Amaçları	50
3.4.1. Kendi Kendine Yeterli Olmak (Otarşi)	51
3.4.2. Ekonomik Refah	51
3.4.3. Ekonomik korunma	52
3.4.4. Tam istihdam sağlama	52
3.4.5. Ödemeler bilançosunda dengeyi sağlama	52
3.4.6. Ekonomik kalkınma	52
3.5. Dış ticaret politikasının araçları	53
3.5.1. Tarifeler (Gümrük vergileri)	53
3.5.2. Tarife Dışı Kısıtlamalar	56
3.5.3. İhracatı Teşvik İçin Mali Yardımlar	57
3.5.4. Döviz kuru politikası ve Döviz Kontrolü	57

3.6. 1993'ten sonra Azerbaycan'ın dış ticari politikası	58
3.7. Azerbaycan'ın Dış Ticaret Politikasının ˆnemli ˆzellikleri ve Dˆnya Ticaret ˆrgˆtˆne ˆyelięi	60
3.8. Azerbaycan'ın Uluslararası Ekonomik İlişkileri	62
3.9. Azerbaycan'ın Avrupa Birliği ˆlkeleriyle ticari ilişkileri	63
3.10. Azerbaycan'ın Yurtdışına İhraç Ettiği Petrol ve Doğal Gaz.....	66
3.11. Azerbaycan'ın Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatları	67
3.12. Azerbaycan'ın Kimyasal Endˆstrisi.....	72
3.13. Azerbaycan'ın Makine Yapımı Endˆstrisi.....	75
3.14. Azerbaycan'ın Metal Sanayi Endˆstrisi.....	78
3.15. Azerbaycan'ın Alternatif Enerji Kaynakları	80
3.16. Azerbaycan'ın İnşaat Sektˆrˆ	81
3.17. Azerbaycan'ın Tarımsal Sanayi Kompleksi.....	84
3.17.1 Gıda endˆstrisi	85
3.17.2. Tekstil Endˆstrisi.....	86
3.18. Sigortacılık ve Bankacılık	89
3.19. Azerbaycan Cumhuriyeti Bˆtçe Sistemi	93
3.20. Azerbaycan'ın Yatırım ve Ticari Alanları	95
SONUÇ	97
KAYNAKÇA	103
ˆZ GEÇMİş	121

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AC	: Azerbaycan Cumhuriyeti
AÇG	: Azeri-Çırak-Güneşli
ARDSK	: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi
AUAŞ	: Azerbaycan Uluslararası Ameliyat Şirketi
AZN	: Azerbaycan manatı
BDT	: Bağımsız Devletler Birliyi
BİL	: BOTAŞ International Company
BP	: British Petroleum
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan
BTCC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan Company
DB	: Dünya Bankası
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
DTŞ	: Dış Ticaret Şirketleri
EAİM	: Ekonomik Reformlar Analiz ve İletişim Merkezi
EBİ	: Enerji Bilgi İdaresi
EFTA	: Avrupa Serbest Ticaret Birliği
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GKBH	: Güney Kafkasya Boru Hattı
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasılat
GTS	: Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi
GÜ	: Gelişmiş Ülkeler

GYÜ	: Gelişmek Yolunda Olan Ülkeler
KDV	: Katma Değer Vergisi
KKDF	: Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu
KOBİ	: Küçük ve Orta Boylu İşletmeler
MB	: Merkez Bankası
PSA	: Petroleum Safety Authority Norway
SDŞ	: Sektörel Dış Ticaret Şirketleri
SOCAR	: Social Oil Company Azerbaijan Republic
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TANAP	: Trans Anadolu Boru Hattı Projesi
TAP	: Trans Adriyatik Boru Hattı Projesi
UNCTAD	: Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1 : Azerbaycan'ın Dünya Ticareti İçindeki Payı (Milyon Dolar)	4
Tablo 2 : Azerbaycan Cumhuriyetinin Bağımsız Devletler Birliği ile 2011-2015 Yıllar Arasında Dış Ticaret Döngüsü (Bin ABD Dolarıyla).....	22
Tablo 3 : Azerbaycan Cumhuriyetinin Bağımsız Devletler Birliği ile 2016-2020 Yıllar Arasında Dış Ticaret Döngüsü (Bin ABD Dolarıyla).....	23
Tablo 4 : Azerbaycan Cumhuriyetinin 2010-2015 Yıllar Arasında İhracat Yaptığı Avrupa Ülkeleri (Bin ABD Dolarıyla)	24
Tablo 5 : Azerbaycan Cumhuriyetinin 2016-2020 Yıllar Arasında İhracat Yaptığı Avrupa Ülkeleri (Bin ABD Dolarıyla)	26
Tablo 6 : Azerbaycan Cumhuriyetinin 2010-2015 Yıllar Arasında İthal Yaptığı Avrupa Ülkeleri (Bin ABD Dolarıyla)	29
Tablo 7 : Azerbaycan Cumhuriyetinin 2016-2020 Yıllar Arasında İthal Yaptığı Avrupa Ülkeleri (Bin ABD Dolarıyla)	31
Tablo 8 : 2006-2010 Yıllarda Azerbaycan Cumhuriyetinin AB Ülkeleriyle Ticari İlişkilerinin Gelişim Dinamikleri (Milyon ABD Dolarıyla)	64
Tablo 9 : Azerbaycan'da Faaliyet Gösteren Kimya İşletmeleri	74
Tablo 10 : "Azerkimya" A.Ş. Bünyesine Dahil Olan İşletme ve Kuruluşlar.....	75
Tablo 11 : Azerbaycan Cumhuriyetinin En Büyük Makine Yapımı Tesisleri	77
Tablo 12 : Azerbaycan Cumhuriyetinin Büyük Metal Sanayi Tesisleri.....	79
Tablo 13 : Azerbaycan Cumhuriyetinin En Büyük İnşaat Şirketleri.....	82
Tablo 14 : 1985 Yılına Kadar Mühim Olan Sanayi Ürünlerinin Miktarı	85
Tablo 15 : Azerbaycan'ın En Büyük Tekstil Fabrikeleri	88
Tablo 16 : Son Yıllarda Azerbaycan'da Açılan Yeni Tekstil Fabrikeleri.....	88
Tablo 17 : Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Faaliyet Gösteren Sigorta Şirketleri.....	90
Tablo 18 : Azerbaycan Bankaları.....	93

ÖZET

İstanbul Kent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Azerbaycan’ın Dış Ticaret Verilerinin Gelişimi, Dış Ticaret Politikası ve Sonuçları

Bahlul KHANGELDİYEV

Yüksek Lisans Tezi

İşletme Anabilim Dalı/ İşletme Yönetimi Bilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Serkan AKGÜN

Şubat, 2024 – 121

Bu çalışmanın amacı ‘‘Azerbaycan’ın Dış Ticaret Verilerinin Gelişimi, Dış Ticaret Politikası ve Sonuçları’’ incelemektir. Araştırmada dış ticaret ve dış ticaret politikasında hangi temel kavramlar olduğu da anlatılmıştır. Aynı zamanda, dış ticaretin tarihsel gelişimi, dış pazara giriş nedenleri ve yöntemleri, dış ticaret üzerinden alınan vergiler, dış pazara açılırken karşılaşılan sorunlar, dış ticaret politikasının amaçları ve araçları gibi konularda belirtilmiştir.

Azerbaycan Cumhuriyeti 1993 yılında tarihinde ikinci bağımsızlığını kazandıktan sonra ülke liderlerinin uyguladığı başarılı bir politika sonucunda Azerbaycan Devleti tüm sanayi alanlarında gelişme elde etmiştir. Bu gelişme sürecinde ülkenin sanayi alanlarının gelişimi için devlet tarafından ve yabancı ülkeler tarafından yatırımlar yapılmıştır. Azerbaycan Cumhuriyetinin tüm sanayi alanlarında elde ettiği uğurlar ülkeye büyük miktarda gelir getirmiştir. Bu gelirler ülke ekonomisinin kalkınmasına büyük katkı sağlamıştır.

Bu çalışmada Azerbaycan Cumhuriyetinin Avrupa ülkeleri, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Rusya, Çin, Türkiye ile kurduğu ticari ilişkiler değerlendirilmiştir. Azerbaycan Devletinin dış ticarete ithal olunan mallar üzerinden hangi vergilerin alındığı ve bu vergilerin gelişimi dikkate alınmıştır.

Yapılan tez konusu çalışmasında Azerbaycan Cumhuriyetinin tüm sanayi alanlarında faaliyet gösteren şirketler, dış ticaret yaptığı tüm ülkeler ve bu ülkelerle kurduğu ticari ilişkilerin istatistik sonuçları tablolar şeklinde hazırlanarak yazılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Cumhuriyeti, Azerbaycan Devleti, Dış ticaret politikası, Dış ticaret vergileri, Avrupa ülkeleri, ABD, Rusya, Çin, Türkiye.

ABSTRACT

İstanbul Kent University Postgraduate Education Institute

**The Development of Azerbaijan's Foreign Trade Data, Foreign Trade Policy, and
Consequences**

Bahlul KHANGALDIYEV

Master Thesis

Department of Business/ Business Administration Unit

Supervisor: Assist. Prof. Dr. Serkan AKGÜN

February, 2024- 121

The objective of this study is to investigate "The Development of Azerbaijan's Foreign Trade Data, Foreign Trade Policy, and Consequences." The research elucidates the fundamental concepts in foreign trade and foreign trade policy. Additionally, it covers topics such as the historical development of foreign trade, reasons and methods for entering foreign markets, taxes imposed on foreign trade, challenges faced when entering foreign markets, and the objectives and tools of foreign trade policy.

After gaining its second independence in 1993, the Republic of Azerbaijan achieved development in all industrial sectors through the successful policies implemented by the country's leaders. During this development process, both the state and foreign countries made investments in the country's industrial sectors. The successes achieved in all industrial sectors of the Republic of Azerbaijan brought significant income to the country, contributing significantly to the development of the national economy.

This study evaluates the commercial relationships that the Republic of Azerbaijan has established with European countries, the United States, Russia, China, and Turkey. The study considers the development of taxes imposed on imported goods in foreign trade by the Azerbaijani government and the statistical results of the commercial relationships with these countries.

In the thesis study, statistical results of companies operating in all industrial sectors in the Republic of Azerbaijan, countries engaged in foreign trade, and the commercial relationships with these countries are prepared and presented in tables.

Keywords: Republic of Azerbaijan, Azerbaijani State, Foreign trade policy, Foreign trade taxes, European countries, USA, Russia, China, Turkey.

GİRİŞ

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra 1993 yılında kendi bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, Ermenilerle yaşıadığı savaşı ekonomiye büyük bir şekilde zarar vermiştir. Bu dönemde sosyalist ekonomiden kapitalist ekonomiye geçen ülke ekonomide sıkıntılı dönemden geçiyordu. 1995 yılından sonra yapılan düzenlemeler sonucunda ülkenin durumu iyiye doğru gitmeye başladı. Savaştan çıkmış bir ülke olmamamıza rağmen ekonominin gelişmesinde atılan adımlar, ülkenin enerji kaynaklarının dış pazara ulaştırılması, dış ticaret ve gümrük yapısının oluşturulması ülkeni ekonomide ileriye taşımaya etki yaratmış oldu.

Azerbaycan'ın dış ticarete elde ettiği gelişmeyi 1993 yılından sonraki dönemde değerlendirmek doğru olmazdı. Azerbaycan toprakları daha eski dönemde coğrafi olarak ticaret yollarının merkezinde yerleşmiştir ve bu da ticari ilişkilerin gelişmesinde önemli aktördür. Çin ve Hindistan'dan Akdeniz ve Karadeniz kıyılarına yani Büyük İpek yolu üzerinden gelen kervanlar bu topraklardan geçmiştir. Bundan başka Doğu Avrupa (Rusya da dahil olmakla beraber) ve Volga nehri boyunca alanları, Derbent geçidi aracılığıyla Güney Kafkasya, İran ve Merkezi Asya'ya bağlayan tüm kervan yolları yine Azerbaycan üzerinden geçmektedir. Uluslararası kervan yollarının Azerbaycan toprakları üzerinden geçmesi tüm devletlerin dikkatini bu ülkeye çekmiştir.

BÖLÜM 1: DIŞ TİCARETTE TEMEL KAVRAMLAR

1.1. Dış Ticarete Genel Bakış

Günümüzde mal ve hizmetlerin üretim sürecinden tüketim sürecine kadar geçen zamanda ekonomik değer taşıyan başka mal veya hizmetle değişilmesi, alış veya satışına ticaret denir. Tarihte para olmadığı bir zamanda en yaygın ticaret şekli takastır, yani değiş-tokuş şeklidir. Bu süreç zamanla ihtiyaçlar doğrultusunda gelişerek paranın keşfedilmesine getirip çıkardı. Paranın sağladığı avantaj sayesinde ticaretin miktar ve hacim olarak genişlenerek aynı zamanda piyasalarında başka alternatifler yaratmasına sebep olmuştur. Bununla beraber paranın sağladığı avantaj sayesinde paranın başka ödeme türleri de (çek, senet, banka teminatları gibi ortaya çıkmıştır. Buda ticari işlemlerin hızlı, sağlıklı ve sürekli yapılabilmesine yardımcı olmuştur. (Ertem, 2015: 3)

Bağımsız ülkeler arasında gerçekleştirilen mal ve hizmet ticaretinin tümüne dış ticaret denilir. Başka türlü anlatırsak, dış ticareti ithalat ve ihracatın toplamı olduğunu söyleye biliriz. Dış ticarete de şirketlerin temel amacı diğer ticaret türlerinde olduğu gibi kar elde etmektir ve bunun sonucunda ülkelerin ekonomik gelişimini olumlu bir şekilde etkilenmesini sağlamaktadır. Ülkelerin dış ticarete yönelmesinin amaçlarını ekonomi ve büyümeye katkı sağlamak, dünya pazarlarından pay almak, üretimi arttırmak ve geliştirmek, satış ve karları arttırmak, ürün fazlasını değerlendirmek, istihdamı arttırmak, rekabet gücünü arttırmak, şu şekilde tanımlaya biliriz. (Smtgumruk, 2013)

Bazı ülkelerde belirli malların hiç üretilmemesi ve bazı ülkelerde yerli üretimin ulusal ihtiyaçları karşılamak için yetersiz olması ülkelerin dış ticarete açılmasını etkileyen faktörlerdir. Böylece ülke fazla ürettiği malları satıp, ihtiyaç duyduğu malları ise satın almaktadır. Yeryüzünde doğal kaynakların dengesiz dağılımı, teknik bilgi ve uzman işgücünün yetersiz olması ve ekonomik gelişmenin farklılıkları ülkelerin bazı malları fazla veya yetersiz üretmelerinin temel nedenlerindendir. (Mustafa, 2010: 3,4).

Ülkelerin üretim maliyetlerinin birbirlerinden farklı olması ve üretilen mallar arasındaki farklılıklar da dış ticareti zorunlu hale getiren faktörlerden biridir. Dış ticaret, ülkelere belirli malların üretiminde uzmanlaşması, öğrenmeyi ve ürün hakkında yeni buluşları hızlandırmak, ülkelere ölçek ekonomilerinden faydalanma imkânı vermek, ayrıca üretim kaynakları, işgücü ve zamanın da etkin kullanımı gibi katkı sağlamaktadır. Bu yaklaşımdan yola çıkarak söyleye biliriz ki, dış ticaretin genişlemesi bir yandan verimliliği arttırmakla beraber, diğer yandan

ihracat ürünleri üretiminde uzmanlaşmayı teşvik etmektedir. Bu sayede de ihracat sektörlerinde genel beceri düzeyinin yükseldiği gözlenmektedir. (Uçak, 2011: 639).

Dış ticaret günümüzde tüm dünya ülkeleri arasında ekonomi ilişkilerin kurulmasında başlıca unsurdur. Dış ticaret uluslararası ekonomik ilişkilerin para karşılığında tüm mal ve hizmet alışverişini ifade ediyor. Bu mal ve hizmet alışverişin iki yolla gerçekleşmektedir.

1. İhracat
2. İthalat

Dış ticaret faaliyetine sahip olan ülke ekonomisinde üretilen mal ve hizmetlerin bir kısmı ülke içinde satılırken, diğer kısmı gümrük sınırlarından geçerek yabancı ülkelere para veya başka bir mal ve hizmet karşılığında satılır ki, bu prosedüre de ihracat denir. Diğer ülke ise ihtiyaç duyduğu konu olan mal ve hizmetleri veya başka mal hizmetleri değiş tokuş yaparak kendi gümrük sınırından geçirerek ithal ediyor ki, bu prosedür de ithalat adlanıyor. Bu durumda onu gösteriyor ki, ülkeler yalnız kendi ihtiyaçlarını karşılamak için değil, hem de yabancı ülkelerin ihtiyaçlarını karşılamak için üretim yapmaktadırlar. (Kaya, 2017:12)

1.2. Dış Ticaretin Türleri

Üretilen mal ve hizmetlerinin alım-satım faaliyetlerini sonucunda belirli bir ücret karşılığında son kullanıcıya ulaştırılmasını ticaret olarak tanımlaya biliriz. Ticaret genel olarak ikiye ayrılmaktadır. İç ticaret ve dış ticaret. İç Ticaret bir ülkenin sınırları içerisinde gerçekleştirilen ticarettir. Dış ticaret ise ülkenin kendi sınırları dışında başka ülkelerle gerçekleştirdiği mal ve hizmettir. Bu durumda, her ikisinin birçok farklı yönünü bankacılık sisteminin yer alması, bürokrasinin fazla olması, çok çeşitli taşıma sisteminin kullanılması, yabancı para birimlerinin kullanılması, hataların telafi edilmesi için yüksek maliyetlerin olması, ödeme sistemlerinin farklılık göstermesi, uluslararası anlaşmaların uygulanması, riskin yüksek olması olarak tanımlaya biliriz. (Kaya ve Turguttopbaş, 2012: 8).

Dış ticaret mal ve hizmetlerin yurtdışına akışı ile alakalıdır. Dış ticaret alım ve satım işlemlerinin teslimatı açısından ithalat ve ihracat olmak üzere iki kısma ayrılıyor. Ülke ekonomisinin gelişmesinde veya açığı kapatmasında ihracat büyük önem taşıyor. Bu nedenle ülkelerin asıl amacı ihracatı artırmak, ithalatı ise azaltmağa yönelik adımlar atıyor. Ülkelerin bu hedeflerine ulaşması için aldıkları kararlar dış ticaret politikasını oluşturuyor. Dış ticaret açısından baktığımız zaman bir ülkenin dış ticaretini etkileyebilecek başlıca unsurlar, gümrük resmi, ticaret antlaşmaları, primler, sübvansiyonlar ve idari korumacılık gibi unsurları söyleye

biliriz. Önceden ithalat, ihracat ve transit ticaret dış ticareti etkileyen araçlardan biri idiye, şimdi gümrükler etkileyici bir role sahiptir. Bu bilgiler sonucunda Azerbaycan'ın yıllara göre dünya ticaretinden aldığı yüzdelik paylar Tablo 1'de verilmiştir. (Kaya, 2017:14)

Tablo 1
Azerbaycan'ın Dünya Ticareti İçindeki Payı (Milyon Dolar)

İller	Milyon ABD doları			
	Ticari döngü	İthal	İhraç	Denge
1994	1.430,6	777,9	652,7	-125,2
1995	1.304,9	667,7	637,2	-30,5
1996	1.591,9	960,6	631,3	-329,3
1997	1.575,7	794,4	781,3	-13,1
1998	1.682,6	1.076,5	606,1	-470,4
1999	1.965,6	1.035,9	929,7	-106,2
2000	2.917,3	1.172,1	1.745,2	573,1
2001	3.745,3	1.431,1	2.314,2	883,1
2002	3.832,9	1.665,5	2.167,4	501,9
2003	5.216,6	2.626,2	2.590,4	-35,8
2004	7.131,4	3.515,9	3.615,5	99,6
2005	8.558,4	4.211,2	4.347,2	136,0
2006	11.638,9	5.266,7	6.372,2	1.105,5
2007	11.771,7	5.713,5	6.058,2	344,7
2008	54.926,0	7.170,0	47.756,0	40.586,0
2009	20.824,5	6.123,1	14.701,4	8.578,3
2010 ²	33.160,7	6.600,6	26.560,1	19.959,5
2010	27.960,8	6.600,6	21.360,2	14.759,6
2011 ²	44.161,7	9.756,0	34.405,7	24.649,7
2011	36.326,9	9.756,0	26.570,9	16.814,9
2012 ²	43.813,5	9.652,9	34.160,6	24.507,7
2012	33.560,9	9.652,9	23.908,0	14.255,1
2013 ²	43.554,1	10.712,5	32.841,6	22.129,1
2013	34.687,9	10.712,5	23.975,4	13.262,9

2014²	39.407,5	9.187,7	30.219,8	21.032,1
2014	31.016,3	9.187,7	21.828,6	12.640,9
2015²	25.809,0	9.216,7	16.592,3	7.375,6
2015	21.945,8	9.216,7	12.729,1	3.512,4
2016²	21.596,6	8.489,1	13.107,5	4.618,4
2016	21.946,7	8.489,1	13.457,6	4.968,5
2017²	24.263,8	8.783,3	15.480,5	6.697,2
2017	24.103,3	8.783,3	15.320,0	6.536,7
2018²	31.782,7	11.465,9	20.316,8	8.850,9
2018	30.955,0	11.465,9	19.489,1	8.023,2
2019²	33.065,3	13.667,5	19.397,8	5.730,3
2019	33.302,7	13.667,5	19.635,2	5.967,7
2020²	24.203,5	10.732,0	13.471,5	2.739,5
2020	24.464,6	10.732,0	13.732,6	3.000,6
2021²	35.556,4	11.705,8	23.850,6	12.144,8
2021	33.912,5	11.705,8	22.206,7	10.500,9

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, (2023), Azerbaycan'ın Dünya Ticareti İçindeki payı (Milyon dolar), <https://stat.gov.az/source/trade/>; Erişim tarihi: 16.11.2023.

1.2.1. İthalat

Ülkedeki alıcıların kendi ihtiyaç duyduğu malların başka ülkelere satın alma prosedürü ithalattır. Buna dış alımda diye biliriz. İhracatın tam aksidir ve bununla birlikte ülkenin dış ticaret dengesini oluşturmaktadır. İthalat sözcüğünün kökeni Arapçada ‘ithal’ kelimesidir. ‘İthal’ içine alma, girme anlamındadır. İthalat devlet veya kamu iktisadi kuruluşlar tarafından tüzel veya özel olarak yapılır. İthalat çeşitlerini aşağıdaki gibi sıralaya biliriz. (Aykut. F, 2021)

- **Akreditifli ithalat:** Alıcı mal sevkiyatı yapmadan önce bir banka vasıtasıyla satıcının bulunduğu yerdeki bankası nezdinde malın sevk belgesinin teslim etmesi karşılığında ödenmek üzere kredi açtırmasıdır.
- **Mal karşılığı ithalat:** Malın gümrük işlemi yapıldıktan sonra bedelini ödeyerek belgenin çekilmesi ile gerçekleşen ithalattır.
- **Bedelsiz ithalat:** Vergi ödemesi olmadan ülkeye gelen mallardır. Bunlar özel eşyalar, hediyeler ve başka şeyler ola bilir.
- **Belge karşılığı ithalat:** Malın gelmiş olması şartıyla ithalat yapılan ülkeden yola çıkmış olduğunu gösteren belgenin bedelini ödeyerek bankadan belge alınması ile gerçekleştirilen ithalattır.
- **Kredili İthalat:** İthalat işlemi bittikten sonra bedeli daha sonra ödenmek üzere yapılan vadeli ithalattır.
- **Geçici Kabullü İthalat:** İhraç etme amacıyla yapılan ithalattır.
- **Ankonsinyasyon İthalat:** Satışın yapılması ve tarafların belirlediği vade sonunda mal bedelinin transfer edilmesi şartıyla gerçekleşen ithalat işlemidir. (Özkurt. S, 2022)

1.2.2. İhracat

Döviz karşılığında bir malın başka ülkelere yapılan satışına ihracat denir. Ürünün ihracata yönelik bir biçimde, uluslararası standartlara, piyasa kuruluşlarına uygun bir biçimde hazırlanması, yabancı ülkelere pazarlanması, reklam ve tanıtımının yapılması, dış satışının gerçekleştirilmesi, ürüne en uygun ambalaj ve nakliye biçiminin seçilmesi, ihraç eden firmanın ülkesindeki dış ticaret mevzuatının bilerek zamanında gerekli işlemlerinin yapılması ve ürünün istenilen yere zamanında ulaşılarak teslim edilmesine kadar uzanan birçok aşamalardan geçerek gerçekleşir. (Kaya, 2017:15)

Ülkeler için ihracat ve dış ticaret çok önemlidir. Eğer ülkenin yurtdışına sattığı mal ve ürünler aldığından fazlaysa bu ülkeni dış ticaret dengesinde daha avantajlı kılar. Ayrıca ihracat ne kadar yüksek olursa ülkeye giren döviz miktarının oranı da yüksek olur. Döviz oranının miktarı yüksek olan ihracatçı ülkeler hem küresel ekonomide hem de ulusal ekonomide daha güçlü bir mali yapıya sahip olurlar. Örneğin Azerbaycan devletinin ihracatı (22,2 milyar dolar) ithalatından (11,7 milyar dolar) yüksek olduğu için KOBİ'lerin ve ülkede hizmet sunan sektörlerin canlılığı artıyor ve refah sürekli hale geliyor. (Allianz, 2014)

1.2.3. Transit ticaret

Transit ticaret kısaca, bir ülkeden satın alınan malların millileştirilmeden, ülkenin gümrük sahasına dahil olmadan, başka bir ülkeye satılması olarak tarif edebiliriz. Transit ticaret bir ödeme yöntemi değil, bir ticaret şeklidir. Teknik olarak gerçek bir ithalat ve ihracat tanımına uymayan bu ticaret şeklidir. Diğer lojistik işlemlerden farkı gümrük beyannamesinin düzenlenmiyor olmasıdır. Bundan başka, transit ticaret işlemlerinde vergi, resim ve harç istisnası da tatbik edilmektedir. Diğer bir özelliği de alış ve satış bedelleri, ithalat ve ihracatta uygulanan ödeme yöntemlerinden biri ile, alış ve satış faturalarının ibrazı ve yazılı talimatla banka aracılığıyla ödenmeli olmasıdır. (Trade Atlas, 2021)

Günümüzde 5 transit taşımacılık türü yapılmaktadır. Denizyolu-karayolu, demiryolu-karayolu, karayolu-havayolu veya denizyolu-demiryolu vb. eşleşmeler ile taşımacılık yapılmaktadır. Taşımacılık yalnız komşu ülkeler arasında değil, aynı zamanda da sınırı olmayan ülkeler arasında gerçekleşir ve daha uzak mesafelere yapılmaktadır. Denizyolu taşımacılığı daha yüksek hacimli yükleri daha düşük maliyetle uzak mesafelere taşımak avantajı sağlıyor. Karayolu taşımacılığı kullanılan araçların sunduğu esneklik sayesinde yakın ve uzak mesafelere yapılmaktadır. Demiryolu ise uzun mesafelerde maliyet avantajı sunan bir taşımacılık türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Havayolu taşımacılığı hacmi büyük olan yüklerin kısa bir zamanda uzak mesafelere taşınmasında avantaj sağlıyor. (Baral, Gökhan, Yaser, 2019: 221-235)

1.3. Dış Ticarete Pazara Giriş Nedenleri ve Yöntemleri

Pazarlamanın amacı mal satmak ve müşterilerin sorunlarına çözüm getirmektir. Bir pazarlamacı için mal ya da hizmet, müşterisinin sorununu çözmeye yönelik bir araçtır. Uluslararası pazarlama ise ülkenin ulusal sınırları dışında, dış pazarı inceleyerek bilgi edinme, ürün geliştirme, fiyatlandırma, dağıtım ve geliştirme gibi etkinliklerinin veya daha fazlasının

uygulanması olarak bilinmektedir. Daha genel anlamda söylersek uluslararası pazarlama, dış pazarı araştırmakla tüm işlevlerin birçok ülkede uygulanmasını temin etmektir. Uluslararası ticaret ile uluslararası pazarlama arasında bir ilişki olsa da birbiriyle eşanlamlı değildir. Uluslararası ticaret değişik pazarlama yöntemlerini uygulanmaktadır. Fakat bu tür ticaretin büyük bir kısmı, uluslararası pazarlama yönetimini kapsam dışında tutmaktadır. (Oktav, 1984: 1-3).

Dış ticarete en önemli kararlardan biri pazara nasıl girileceğini belirlemektir. Pazara giriş şekli belirlendikten sonra ihracatçı, dış pazarda talep gören hizmet düzeyinin, tarifeler ve nakliyenin, marka bilincinin ve rekabet avantajının iç pazardakilere uygun olup olmadığını göz önünde bulundurması lazımdır. Pazara giriş şeklini etkileyen başlıca unsurlar aşağıdakilerdir:

- İşletmelerin amaç ve hedefi
- Ticaret yapılacak ülkedeki Siyasi, Ekonomik ve Yasal Çevre
- Kaynaklar
- Pazar Potansiyeli
- Rekabet çevresi
- Ürün Karakteristiği
- Yönetimin ele aldığı konular

(Akın. H, 2020)

Dış pazarda rekabette başarılı ola bilmek için bu pazarlara açılmak işletmeler her şeyden önce rekabet ortamını iyi gözden geçirmeli ve rekabet yapabileceği ülkeleri seçmesi gerekiyor. Yani önceden pazar araştırması yapması gerekiyor. Dış ticaret yapan işletmeler rekabette yüzleşebileceği riskleri göz önünde bulundurması ve Pazar çevresini iyi analiz etmesi lazım. Pazarlama araştırmasında bazı stratejik amaçlar ve gerekçeler mevcuttur. Stratejik amaçlar ve gerekçeler şunlardır:

- Fırsatların belirlenmesi ve yönetilmesi
- Risklerin belirlenmesi ve yönetilmesi
- Pazar potansiyelinin belirlenmesi- hedef pazarın çekiciliğinin gözden geçirilmesi
- Pazarın değerlendirilmesi-hedef pazarın ürüne yönelik davranışının belirlenmesi

(Dış Ticaret Kursu, 2017)

İşletmeler yüzeysel, bölgesel ve uluslararası farklılıklara önem vermeden dünyayı tek bir pazar olarak kabul edip faaliyet göstermeyi bilmelidir. 1980 yılından sonra işletmeler yoğun bir biçimde uluslararası pazara açılmaya ve globalleşmeye başlamışlar. Bu gelişmelerin başlıca sebepleri iç pazarın durgunluğu, ülke içinde hükümetin aldığı kararlar veya dış pazara açılmaya verilen teşvikler, dış pazarda yabancılara yapılan ticari engellerin gittikçe azalması ve pazarların globalleşmesidir. (Kaya, 2017:16)

Ülkeler uluslararası pazarlara girmeden önce işletme tarafından girmek istediği ülkenin pazarında çok ciddi araştırma ve incelemeler yapılmalıdır. Rekabet açısından dış piyasaların öğrenilmesinde genellikle ikincil kaynak verileri kullanılmalıdır. Bunun için uluslararası kurum ve kuruluşların dış ticaret yapılacak ülkenin devlet kurumlarının veri ve istatistiklerine, sivil toplum kuruluşlarının raporlarına, yayınlarına ve bunun gibi kaynaklara başvurması gerekiyor. Bunun beraberinde işletme uluslararası piyasaların öğrenilmesinde, incelenmesinde ve değerlendirilmesinde birincil kaynak verileri de kullanmayı unutmamalıdır. Dış araştırmalarda özellikle gelişmemiş olan ülkeler doğru analiz yapılmakla dikkate alınmalıdır. Örneğin tüketicilerin gelir seviyesi, eğitim seviyesi, sosyal kültürel gelişimi, dini ritüelleri ve bunun gibi diğer özellikler analiz edilmelidir. Bu araştırma işlemleri olumlu sonuçlandıktan sonra işletme piyasaya hangi bir yöntemle giriş yapacağı hakkında karar verir. Uluslararası pazarlara girmenin birtakım yöntemleri vardır:

- Doğrudan (Direkt) İhracat
- Dolaylı (Endirekt) İhracat
- Ortak Yatırım (Joint Venture)
- Lisans anlaşmaları (Licensing)
- İhracat Konsorsiyumları SDŞ (Sektörel Dış Ticaret Şirketleri Modeli)
- Dış Ticaret Sermaye Şirketleri

(Emin. P, 2007)

1.3.1. Doğrudan (Direkt) İhracat

İhracatçı firmanın kendi mal ve hizmetlerini uluslararası hedef pazarlara ulaştırması durumuna doğrudan ihracat denilmektedir. Doğrudan ihracat yöntemini en çok dış pazarlara bağımlılığı olan yüksek ve büyük ölçekli ihracatçı firmaların tercih ettiği bir seçenektir. Doğrudan ihracat genellikle dolaylı ihracatı kıyasladığımızda en çok kar doğrudan ihracat da göre biliriz. Bununda sebebi doğrudan ihracat yapan firmaların üretim ve pazarlama

maliyetlerini kontrol altında tutabilme özellikleridir. Buda ülkenin daha çok kar elde etmesine sebep oluyor. (Ulaş. D, 2017)

1.3.2. Dolaylı (Endirekt) İhracat

İhracat yapmak isteyen şirketler ihracat konusunda gerekli personel ve kaynak oluşturmak zorundalar. Bunun içinde gerekli deneyim ve alt yapıya sahip kuruluşlara başvurarak alt yapıyı oluşturmaları lazım. Şirketler sektörel dış ticaret şirketlerine, komisyonculara, acentelere, lokal alım ofislerine ve dış ticaret şirketlerine başvuru yapmakla dolaylı ihracat yapa bilirler. Hollensen’a göre, ihracatçı işletme dolaylı ihracat türünde iç piyasaya satış yapıyormuş gibi gözükmemektedir. İşletme ürünlerini başkaları tarafından yurtdışına gönderir ve uluslararası pazarlama ile ilgili değildir. Yalnız sınırlı ihracat hedefleri olan işletmeler için bu tür ihracat yaklaşımı uygundur. Eğer işletme yurtdışı satışlara üstünlük vererek, üretim fazlalığını eritmek için bir araç olarak, ya da çok nadir gerçekleşecek bir faaliyet olarak amaçlıyorsa, dolaylı ihracat işletme için uygun bir seçenek olacaktır. (Akyüz. F, 2023)

İhracatçı diğer pazara giriş yaparken seçebileceği yollar bunlardır.

1. Ortak yatırım (Joint Venture)
2. Lisans kullanımı
3. Yerinde üretim (Offshore)

1.3.3. Ortak yatırım (Joint Venture)

İngilizcesi “Joint Venture” olarak adlandırılan bu yöntem şirketlerin ortak bir yöntem kullanarak birleşmesi için kurulan bir topluluktur. Bu yöntem ithalatçı ve ihracatçı arasında gerçekleşen bir ortaklık anlaşmasıdır. Anlaşma sonucunda şirketler ortak bir girişim yaptıklarında güçlerini birleştirmiş oluyor. Bu ortaklık anlaşma hisse, üretim, teknoloji transfer, yatırım ve pazarlama alanlarında gerçekleşir. Bu tip anlaşmaların maliyeti yaymak, riski azaltmak, pazarla alakalı bilgi ve detayları öğrenmeye yardımcı olmak gibi üstünlükler sağlıyor. (Merve. K, 2021)

1.3.4. Lisans Anlaşmaları (Licensing)

Lisans anlaşmaları iki taraf arasında lisans veren (mülk sahibi) ve lisans alan (izin verilen taraf) imzalanır ve yasal, yazılı bir sözleşmeyi ifade eder. Bu anlaşmada işletme başka bir tarafa kendi markasını, patentini veya ticaret markasını kullanmasına izin verir. Ayrıca lisans

sözleşmesinin türü, kullanım koşulları ve lisans verene nasıl tazminat ödeneceği hakkında ayrıntılar içerir. Sözleşme türleri, neyin lisanslandığına göre değişir. Lisans anlaşmalarının özelliği ayrıca satışlar, kalite sorunları ve telif hakları ile ilgili her türlü yaşanan sorunları hafifletir. (Finansal Ansiklopedi, 2021)

1.3.5. Yerinde üretim (off-shore)

“ Offshore” yani yerinde üretim dediğimiz bu yöntemde büyük şirketler, yurt dışında üretim, muhasebe veya web sitesi bakım ve geliştirmesini gerçekleştirebilmek için çağrı merkezlerini başka bir ülkeye taşımıştır. Başka bir ülkede işgücü ucuz olduğu için yerinde üretim oluşabilir. Hammadde diğer ülkede daha az maliyete geldiği için şirket yurtdışında da üretim yapabilir. Ayrıca, diğer ülkenin vergi oranları daha düşük olması avantaj sağlayabilir. Başka türlü söylersek, bir firmanın hizmetlerinin veya işlemlerinin bir kısmını yurtdışına yerleştirme uygulamasına offshore denilmektedir. Şirketler bu yöntemi daha çok düşük işçilik maliyetleri, daha ucuz hammaddeler veya daha uygun vergi oranlarının olması nedeniyle yapmaktadır. Çoğu durumda, offshore ticari işletmeleri ifade etse de devlet hükümetleri de offshore katılmaktadır. (Planports, 2019)

1.3.6. İhracat Konsorsiyumları SDŞ (Sektörel Dış Ticaret Şirketleri Modeli)

Sektörel Dış Ticaret Şirketleri (SDŞ) dış ticarete yönelmiş yeni ve modern bir örgütlenme modelidir. Aynı zamanda üretim alanındaki KOBİ'nin ihracat amacıyla bir organizasyon altında birleşerek, yurtdışına dolayısı ile dünya piyasalarına açılmalarını sağlamak için kurulmuş olan şirketlerdir. Böylece firmalar hem dış ticarete uzmanlaşabiliyor hem de ihracat faaliyetlerini basitleştirerek diğer ülkelerdeki KOBİ'ler rekabet gücünü artırıyor. Bununla beraber etkin bir pazarlama ve rekabet gücü sağlamış oluyorlar.

Bu model ilk olarak Japonya'da kullanılmaya başlanmıştır. Japon KOBİ'yi, dış ticarete açılmak ve ihracat olanaklarını arttırmak maksadıyla bu tip örgütlenme modelini yaratmışlardır. Yaratılan bu ihracat konsorsiyumlarının etkinliği ve başarısı arttıkça, önce Japonya'ya yakın ülkelerde (Güney Kore, Tayvan, Filipinler ve Endonezya), sonra da tüm dünyada (Başta ABD, İtalya, Kanada, Brezilya, Hindistan vs.) başarıyla kapsamlı olarak kullanılmaya başlatıldı.

Sektörel Dış Ticaret Şirketleri (SDŞ) sermayelerini, bilgilerini, üretimlerini ve tecrübelerini Türkiye'deki KOBİ'lerle bir araya getirerek ülkenin ekonomisine de destek sağlamıştır. Sektörel Dış Ticaret Şirketleri Modeli ile aynı üretim alanındaki küçük ve orta boy

işletmelerin amacı ihracata yönelik olarak bir organizasyon altında toplanarak dünya pazarlarına açılmak, dış ticarete uzmanlaşmak ve bu şekilde daha etkin faaliyet göstermektir. Bu model ile asıl amaç ise ölçek ekonomisine ulaşmak ve rekabet gücünün artırılmasıdır. Bu da ülke ihracatının artırılmasına yol açmaktadır. (Topal. İ, H, 2004)

Sektörel Dış Ticaret Şirketlerinin Modelinin ihracatçılara sağladığı faydalar bunlardır:

- Yeni pazarlara girme ve yeni alıcılar bulma
- Pazarın çeşitlenmesi ve riskin azaltılması
- Birlikte hareket yolu ile büyük miktardaki siparişlerin kolaylıkla karşılanması
- Uzun dönemli yatırım ve üretim planlaması yapılabilmesi
- Birim üretim, dağıtım giderlerinin azalmasına olanak sağlaması
- Pazar gücünün artması ve daha karlı satış yapabilmek
- İhracatta daha çok bilgi ve tecrübe kazanmak
- Döviz girdisi elde etme
- Endüstri alanında söz sahibi olmak
- İhracat giderlerinin paylaşılması sonucunda daha az finans ile kaynak tahsisi
- Diğer aracı kurumlara alternatif olabilme
- Birlikte başarı elde edebilme ve bunun moral üzerine olumlu etkisi

(Dış Ticaret Kursu, 2017)

1.3.7. Dış Ticaret Sermaye Şirketleri

Dış ticaret sermaye şirketinin kanunda bir tanımı bulunmamakla birlikte, dış ticareti, özellikle ihracatın geliştirilmesi amacıyla kurulan bazı özelliklere sahip şirketlerdir. Geçmişte Dış Ticaret Sermaye Şirketleri KOBİ'lerin ürünlerini yoğun bir şekilde pazarlama girişiminde bulunuyordu. Günümüzde ise Dış Ticaret Sermaye Şirketleri kendi holdinglerine bağlı şirketlerin ürünlerini pazarlamaya üstünlük vermekle beraber bazıları halen KOBİ'lere yönelik faaliyetlerini sürdürmektedir.

Dış Ticaret Sermaye Şirketlerinin Avantajları şunlardır:

- Vergisel avantajlar
- Gümrük avantajlar
- İhracata uygulanan teşviklerden faydalanma

(Pergamon Status, 2016)

BÖLÜM 2: DIŞ TİCARET ÜZERİNDEN ALINAN VERGİLER VE AZERBAYCAN'IN DIŞ TİCARET VERGİLERİNİN GELİŞİMİ

2.1. Dış Ticaret Üzerinden Alınan Vergiler

Dünyada tüm devletler ekonomik, sosyal ve siyasi amaçlara ulaşmak için dış ticarete müdahalede bulunmaktadır. Dış ticaret üzerinden alınan vergiler de ülke politikası araçlarından biridir. Her bir devlet, kendi bağımsızlık ve egemenlik hakkının bir sonucu olarak hem ülke sınırları içerisinde hem de ülke sınırları dışarısında vergilendirme yetkisini kullanmaktadır. Dolayısıyla devletler kendi ülkelerindeki vatandaşlarından vergi almakla beraber dış ticarete yabancı ülkede yaşayan vatandaşlardan da vergi almaktadır. Dış ticarete alınan vergiler iki yere ayrılmaktadır. (Kolçak, M, 2013)

1) İhracat vergileri

2) İthalat vergileri.

Bu vergiler genel olarak ithalat vergisinden alınmaktadır.

2.2. İhracat Vergileri

İhracat vergileri eskiden tarih boyunca savaş dönemlerinde uygulanmaya başlamıştır. İhracat vergileri aynı isim altında olmasa bile, fonksiyonu bakımından benzeri bir şekilde devam eder tarzda petrol ihracatı yapan ülkelerde, gelişmekte olmayan, ya da gelişmekte olan (Orta Afrika ve Güney Asya) ülkelere uygulanmaktadır. İhracat vergisi, bir ülkenin gümrük sınırlarından satışı için yurtdışına çıkan ihraç malların üzerine konulan vergilerdir. Maksat yurt içinde kullanıma yetecek olandan daha fazlasını yurt dışında satmak. Ülke içinde ihracata yönelik üretilen malların kalitesinin artırılması gümrük ihraç vergisi olarak hazineye ciddi bir gelir sağlamış olacak. Böylece ihraç edilen mallardan elde edilen gelir ile ithal edilen ürünlerin giderleri arasındaki fark kapanmış olacak. Sonuç olarak, bu da ülkenin cari açık dengesi kapanmasına olanak sağlamaktadır. (Lookpro, 2024)

2.3. İthalat Vergileri

Bu vergiler ürününün ithalatında ödenecek olan gümrük vergisi, diğer vergiler ve mali yükler ile tarım politikası ve tarım işlemlerinin sonucunda elde edilen bazı ürünlere uygulanan düzenlemeler sonucunda ithalat da alınacak olan vergileri ve diğer mali yükleri ifade eder. İthalattan alınan vergiler şunlardır:

- Gümrük vergisi
- Katma değer vergisi
- Özel tüketim vergisi
- Anti-damping vergisi
- Ticaret politikası sonucunda alınan vergiler

Diğer yükümlölükler şunlardır:

- Toplu konut formu
- Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu (KKDF)
- TRT Bandrolü
- Tütün fonu
- Kültür Bakanlığına Yapılan Kesintiler
- Çevre Katkı Payı

(Seray Lojistik Transport, 2021)

2.3.1. Gümrük Vergisi

Gümrük vergisi hem ithalat hem de ihracat yapan ölkeleri ilgilendiren vergilerdir. Bu vergiyi alan taraf, ürün ya da hizmetin giriş yaptığı ölkedir. Vergiyi doğuran sebep yurt dışına ürün satmak değil, almaktır. Dolayısıyla yurt dışından ürün satın alan kişiler tarafından ödenmesi gerekir. Gümrük vergisi uygulaması hem faydalı hem de zararlı olabilir. Vergilendirmenin dengeli bir şekilde yürütölmesi önemli faydalar sağlar. Yürütölmezse hatalar meydana gelebilir ki, bu hatalarda ölkë ekonomisine zararlı sonuçlar yarata bilir. Bu vergi uygulamaları tüketicilerin yurt dışından ürün satın alması konusundaki sınırları belirler. Gümrük vergilerinin ölkëye sağladığı faydalardan biri, ölkë sanayisini koruma potansiyelidir. Yurt içinde üretilen herhangi bir ürünü, yurt dışından daha düşük fiyata ölkëye getirmek yerli sanayiye olumsuz etkiler. Çünkü bu iç pazarda faaliyet gösteren yerli sanayi firmalarının satışlarının düşmesine sebep olur ve bu firmalar küçölmeye gitmek durumunda kalır. Bu da işçilerin sayının azalmasına, yani işsizliğin artmasına neden olur. İç piyasaya zarar verebilecek bu olumsuz durumlar gümrük sürecinde uygulanan vergilerle önlenabilir. (Çetinkaya. Ş, 2024)

Yurt dışından ölkëye getirilen her ürün için farklı bir vergilendirme sistemi mevcuttur. Hangi şirket yurt dışından ürünü satın alıyorsa, onun vergi ödemesi gerekir. Buna hem ihracat hem de ithalat yapan şirketler dahildir. Her ölkë kendi prosedürleri dahilinde vergi uygulamalarını

kabullenir. İthalat ve ihracatın gerçekleştirilmesi için farklı şekilde dengelenen vergi oranlarına da dikkat etmek gerekir. Ticaret yapılan her işlemde sağlık, kozmetik, gıda kitap ve diğer yazılı kaynaklarda gümrük vergisi belirlenen oranlar üzerinden uygulanır. **Gümrük vergisi oranları**, ülkelerin konumlarına göre değişir. Örneğin Avrupa Birliği üyesi olan ülkelerden gelen eşyalardan 18%, diğer ülkelerden ise 20% oranında vergi uygulaması yapılır. (Çoban. K, 2021)

Gümrük vergileri hesaplanırken 3 önemli kritere dikkat edilmesi gerekiyor.

1. Eşyanın tanımının yapılması ya da tarife pozisyonunun belirlenmesi
2. Eşyanın menşeinin belirlenmesi
3. Eşyanın kıymetinin belirlenmesi

1. Eşyanın cins ve niteliğine göre gerçekleşen gümrük vergisi de farklılık göstereceğinden her şeyden önce eşyanın tanımının yapılması gerekiyor. Gümrüğe sunulan eşyanın tarife pozisyonunun doğru belirlenmesi büyük önem taşıyor. Bu belirleme kamu gelirleri, yerli üreticinin korunması ve mükellefin cezai uygulamalarla karşılaşmaması açısından büyük önem taşıyor.

2. Gümrük vergisi hesaplanırken eşyanın menşei belirlenmesi lazım. Çünkü uygulanacak vergi oranının menşei ülkeye göre farklılık gösterebilir. Bununla beraber, kota, anti-dumping vb. araçların uygulanabilmesi için eşyanın menşeinin belirlenmesi önem taşıyor.

3. Kıymeti belirlenecek eşyanın, ya da benzer eşyanın, ithal tarihinde veya yakın bir tarihte satışı olmamışsa, ithal tarihinden itibaren bu eşyanın 90 gün içinde ithal edildiği hal ve durumda yapılan ilk satışına ait birim fiyat esas alınır. (Takım, 2018:500)

2.3.2. Katma Değer Vergisi (KDV)

Bir firma tarafından üretilen malın değerinden bu malın üretilmesi için diğer firmalardan satın alınan maliyet unsurlarının değerinin düşülmesi sonucu ortaya çıkan müspet farka katma değer denilir. Aslında firmanın katma değeri üretilen bu mal için unsurlara yaptığı ödemelerin toplamından ortaya çıkıyor. İşçilere ödenen ücretler, ürünün yapılması sırasında meydana gelen değer azalması (amortisman), faiz, kira ve karlar bu toplamın faktörleridir. (Bulutoğlu, 2004: 348)

Mikro ekonomik açıdan katma değer, bir işletme veya kişinin sattığı mal veya ifa ettiği hizmetin satış bedeli ile maliyeti arasındaki farktır. Makroekonomik açıdan baktığımızda ise üretim faaliyetine katılan faktörlerin yarattığı ek değerden oluşmaktadır. (Eğilmez, 1983: 24)

Harcamalar üzerinden alınan vergileri çeşitli şekilde sınıflandıra biliriz. Bu vergilerin gayrisafi satış fiyatını veya katma değeri esas alması, tek aşamada veya çok aşamada alınması, tüm mal ve hizmetleri veya belirli bazı mal ve hizmetleri kapsamı açısından çeşitli şekillerde sınıflandıra biliriz. Bu açıdan bakıldığında katma değer vergisi üretimden nihai tüketime kadar tüm aşamaları kapsayan bir vergi türüdür. (Şenyüz, 1999: 414)

2.3.3. Özel Tüketim Vergisi (ÖTV)

ÖTV mal ve ürünler üzerinden devlete kesilen bir harcama vergisidir ve 2002 yılında kabul edilmiştir. Bu tarz vergilere “dolaylı vergi” de denir. ÖTV günümüzde pek çok mal ve hizmetin üzerinde uygulanmaktadır. ÖTV uygulanmayan mal ve hizmetler de mevcuttur. Avrupa Birliği’ne uygun bir şekilde ÖTV Türkiye’de de kanunlarla sınırları belirlenir. ÖTV’nin uygulanmasında amaç zararlı mal ya da maddelerin kullanımını azaltmanın amaçlanmasıdır. Bu nedenle sosyal faydayı göz önünde tutmaktadır. (Euronews, 2022)

Özel Tüketim Vergisinin özellikleri aşağıdakilerdir:

- ÖTV devlet hazinesine toplanılır ve devlet hazinesinin önemli gelir kaynaklarından biridir.
- Takibi kolay ve kolay yönetilebilen bir vergi türüdür.
- Ürün ve hizmetler üzerindeki kapsamı sınırlıdır.
- ÖTV alınacağı ürün ve hizmetler kanunlarda gösterilmiştir.
- ÖTV kanununun dördüncü maddesinde bu ürün ve hizmetler belirlenmiştir. Bunlar; lüks araçlar, beyaz eşya, alkol-sigara, akaryakıt, mücevher, kürk vb. ürünlerdir.

(Ceyhan. M, 2006)

Özel tüketim vergisinin uygulanmadığı bazı istisnai durumlar da var. Bu istisnai durumlar belirlenen ÖTV tutarının alınması ya da bir kısmının alınması durumunun olmasıdır. 2016 yılında ÖTV Kanunu’ndaki yapılan değişikliğe göre dolmuş, otobüs, kamyon, taksi, kamyonet gibi ticari maksatla kullanılan araçlar ÖTV’den muaf tutulacaktır. ÖTV istisnası uygulanan durumlar aşağıdakilerdir;

- Diplomatik istisna
- Askeri amaçlı istisna
- İhracat istisnası
- Petrol arama amaçlı istisna
- Türk Hava Kurumu'nun alımlarında yapılan istisnalar
- Güvenlik kuruluşlarının silah alımı durumlarında yapılan istisnalar
- Kamu kurumlarında istisnalar
- İthalat istisnaları

(İşbaşı, 2019)

ÖTV ve KDV bazen bir-birine karıştırılmaktadır. ÖTV ve KDV arasındaki farklar şunlardır.

- ÖTV bir malın ilk satışında kesilen bir vergi türüdür. KDV ise aynı malın el değiştirmesi, başkasına satılması gibi durumlarda da ödenmeye devam etmektedir.
- KDV, yapılan mal ve hizmet teslimlerinde, mal ve hizmeti teslim edenin ödediği ancak teslim alana yüklenen bir harcama vergisidir. Yüzde 1- yüzde 18 arasında değişmektedir.
- Oran ve uygulanma şekli olarak da farklar bulunan iki vergi türüdür.
- ÖTV ise tek aşamalı bir vergi türüdür ve kapsamı sınırlıdır. KDV ise daha büyük kapsamlı bir alanda uygulanır.
- ÖTV oranları daha yüksek, KDV oranları ise daha düşüktür.

(Ticimax, 2023)

2.3.4. Damping ve Anti-damping Vergisi,

Markusen'in dampinge yaptığı tanıma göre, damping ihracat piyasasında ürün satan firmanın bir ürünün yurtiçi piyasada sattığı fiyattan daha düşük fiyata satmasıdır. Başka bir tanımına göre ise, damping bir ürünün ortalama maliyetinin altında bir fiyata yurtdışı piyasaya satılmasıdır. ABD hukuk terminolojisi göre ise damping ortalama maliyeti pazar değeri olarak tanımlamış olup, pazar değerden daha düşük satışları kapsamaktadır (Markusen, 1995: 355).

Dirrikan'a göre damping bir malın ihracatçı ülkenin normal piyasa fiyatının altındaki bir fiyatla satışı yani, ülke içi piyasa fiyatın altında yabancı ülkeye satışı olarak anlaşılmaktadır (Dirikkan, 1996: 6)

Damping, ihracat yapan bir şirketin mal veya hizmetlerini yurt dışına iç piyasadaki fiyatlardan daha düşük bir fiyatla satmasıdır. Yani burada asıl mantık ürünleri diğer ülkelere düşük fiyata satmak değil, her iki pazara sunulan ürünlerin fiyatlarının karşılaştırılmasına dayanır. Fiyatlar yüksek olmasına rağmen ürünün fiyatı yurt içindeki fiyatla kıyasladığımız zaman daha düşükse burada da damping yapıldığından bahsedebiliriz.

Şirketlerin bu yöntemi tercih etmesinin temelinde sektörel rekabette lider konumuna gelmek amacı ön plana çıkıyor. Bir mal iç piyasada satıldığı fiyattan daha düşük fiyatlarla satıldığı zaman yüksek taleple karşılaşır. Talebin yüksek olması da şirketlerin gelirlerini artırmış oluyor. Sonuç olarak bu da stokların eritilmesine sebep olur. Bu süreç şirketin rakiplerini sektörden silmesi ve monopol haline gelmesi ile sonuçlanır. (Midas Academy, 2022)

Damping uygulamalarının üç türü vardır.

- Münferit
- Yıkıcı
- Sürekli

Münferit dampingde üretici bir firma fazla stokunu tüketmek için malını ihraç ettiği ülkedeki piyasa fiyatından daha ucuza satar. Sonuç olarak da elindeki stoku bitirir, damping uygulaması da son bulur.

Bir şirketin uluslararası rakiplerini piyasadan silmek amacıyla yaptığı damping yıkıcı dampingdir.

Sürekli damping ise bir firma piyasa payını maksimum seviyeye ulaştırmak için devamlı olarak yurtdışı piyasalarda ucuza mal satmaktadır.

Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) kuralları, bu örgüte üye olan tüm ülkelere, kendi yerel endüstrilerini yabancı ihracatçıların haksız ticaret uygulamalarına karşı korumaları için gerekli önlemleri alma imkânı sağlar. Dampingli ihracat, söz konusu haksız ticaret uygulamalarına karşı önlem almak için uygulanan yöntemlerden biridir.

Anti-damping dampingin önlenmesi (veya telafisi) amacıyla yapılan uygulamalardır. Yetkili makamlar dampingin ve zararın varlığını ve büyüklüğünü, ayrıca bunla arasındaki nedensellik bağını inceleyerek anti-damping uygulaması yaparlar. (Şatıroğlu. T, 2020)

2.3.5. Ticaret Politikası Önlemleri Çerçevesinde Alınan Mali Yükler

İthalat, ihracat ve diğer dış ticaret işlemleri üzerine vergi ve benzeri yükümlülükler dışında ek mali yükümlülükler konulması ülke ekonomisinin büyümesine yol açar. Ülke ekonomisine zarar verilmemesi için bu kapsamda bazı tedbirler uygulanmaktadır. Eğer bir eşyanın ülkeye yapılan ithalattaki bedelinin, benzer eşyanın normal bedelinin altında olması halinde ülkeye dampingli bir satış yapıldığından söz edebiliriz. Ülkeye ithal edilen bir ürünün menşe ülkesinde doğrudan veya dolaylı olarak mali bir katkı sağlanıyorsa gelir ve fiyat desteği veriliyorsa bu eşyanın sübvansiyona konu olduğunu söyleyebiliriz. Dampingli veya sübvansiyonlu ithalatlar malın yerli sanayi üzerinde haksız rekabet yaratmasına sebep olur.

Bunun yanı sıra, yerli üreticiye zarar veren nitelikteki ithalatlara karşı dış ticaret mevzuatı gözetim ve korunma önlemi almak imkânı vermektedir. Bununla da ithalatta gümrük vergisinde artış yapılması veya ek mali yükümlülük getirilmesi gibi korunma önlemi uygulaması mümkündür. (T.C. Ticaret Bakanlığı Gümrük Rehberi, 2018)

Kişi veya kurumlar arasında hukuki ve resmi işlemleri belgeleyen kağıtlardan alınan vergilere damga vergisi deniliyor. Damga vergisinin alınabilmesi için neler gerekiyor?

- Kâğıdın ibraz edilebiliyor olması
- Kâğıdın imzalanabilir veya imza yerine geçen ibareler olması
- Kâğıdın hüküm içermesi gerekmektedir.

Damga vergisinin alınmasında amaç kişi ve kurumlar arasında yapılan sözleşme ve anlaşmaların geçerliliğini belgelemektir. Bu sözleşmeler, kişi veya kurumlar arasında olabileceği gibi, kişi ve resmi daireler arasında da olabilir. Fakat önemli bir noktayı söylemek gerekir ki, iki kişi arasında yapılan sözleşmelerde damga vergisini her iki tarafın ödemesi gerekiyor. Amma resmi dairelerle kişiler arasındaki işlemlere ait kağıtların damga vergisini ise kişiler öder.

Kira sözleşmelerini damga vergisine örnek olarak gösterebiliriz. Bundan başka, damga vergisi iş hayatında karşılaştığımız ihale, sözleşme ve ücret ödemesi gibi durumlarda da ödenen bir vergi türü olduğunu söyleyebiliriz. (Meşedilci. C, 2023),

2.4. Azerbaycan'ın Dış Ticaret Döngüsü

Azerbaycan devletinin bağımsızlık kazanması onun hem komşu ülkelerle hem de dünya ülkeleri ile ekonomi, o cümleden dış ticaret ilişkilerinin artmasına sebep olmuştur. Dış Ticaret alanında görülen tedbirler sonucunda dış ticaret sektörünün ülke ekonomisinin önemli bir alanına dönüşmesine ve dış ticaret ilişkilerinin genişlenmesine sebep olmuştur. Ülkede azat ekonomi, özel bölümüm gelişmesi, ülkenin hem siyasi hem ekonomik nüfuzu ve bulunduğu coğrafi alan da dış ticaret ilişkilerinin hacminin ve mikyasının artmasına büyük imkân yaratmıştır.

Şimdi Azerbaycan da üretilen ürünlere dünya pazarında ilgi artıyor ve bu ürünleri ihraç eden ülkelerin sayısı yükselmektedir. Dış ticaretin yapısı değişikliğe uğradığı gibi, onun ticari ortaklarının da kompozisyonu değişip. Böylelikle, eğer ülkenin ticari ortaklarının sayısı 1997 yılında 84, 1999 yılında ise 121 ülke olmuştur. (Ekonomi, 2011)

Son dönemlerde, özellikle dış petrol şirketlerinin Azerbaycan devletinin petrol sektörüne büyük hacimli yatırımlarından sonra ülkenin dış ticaret döngüsünde Avrupa Birliği ülkelerinin rolü artmağa başlamıştır. Ülkeye yapılan yabancı yatırımların büyük kısmı çoğunlukla enerji kaynaklarının petrol ve doğal gazın payına düşüyor. Yabancı sermaye yatırımlarının 60% gibi önemli bir oranı hidrokarbon sektöründedir. Son on yıl içerisinde Azerbaycan'a yönelik doğrudan yabancı yatırım girişleri gerçekleşmiştir. Buda büyük ölçüde Azerbaycan'ın cari açıklarını finanse etmiş ve ekonomik büyümeye sebep olmuştur. Bu akım özellikle Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının çalışmasından sonra dikkate geçti. (Gündüz. Y. S, 2016)

Eskiden Azerbaycan devletinin esas ticari ortakları BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu) ülkeleriydiyse, şimdi esas ticari ortakları AB (Avrupa Birliği) ülkeleri üstünlük sağlıyor. BDT ülkeleri arasında Azerbaycan ile en çok ticari döngüye sahip ülke Rusya Federasyonudur. Bu ülkenin Azerbaycan ile ticari döngüde payı 50% teşkil ediyor. Diğer BDT ülkeleri ile kıyaslırsak, Rusya Federasyonunun daha büyük üstünlüğe sahip olmasının sebebi bu ülkenin Azerbaycan devletinin tarım ürünleri için büyük pazara sahip olmasıdır. Azerbaycan ile Rusya arasında geçmiş de mevcut olmuş ekonomi-ticari ilişkiler de bu ticari döngünün artmasında mühim öneme sahiptir.

Bununla beraber, Azerbaycan devleti Bağımsız Devletler Topluluğu (Rusya, Kazakistan, Ukrayna, Moldova, Beyaz Rusya, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan) ile Serbest ticaretle ilgili anlaşma imzalamıştır. Yalnız Rusya ve Kazakistan ile imzalanmış anlaşmalarda alkollü içecekler ve tütün ürünleri serbest ticaret rejiminden hariç tutulmuştur. (Zaman. E, 2020)

Azerbaycan Cumhuriyetinin Bağımsız Devletler Birliyi ile 2010-2020 yıllar arasında Dış Ticaret Döngüsü aşağıdaki Tablo 2 ve Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 2

**Azerbaycan Cumhuriyetinin Bağımsız Devletler Birliyi ile 2011-2015 Yıllar Arasında
Dış Ticaret Döngüsü (Bin ABD Dolarıyla)**

Ülkeler	2011	2012	2013	2014	2015
Toplam	36.326.867,0	33.560.854,3	34.687.919,3	31.016.306,5	21.945.815,6
Bağımsız					
Devletler					
Birliyi	5.477.900,0	3.630.005,0	4.062.880,9	2.921.244,1	2.487.471,5
Beyaz Rusya	731.310,8	79.719,4	102.031,4	99.032,7	93.674,6
Kazakistan	275.589,3	393.427,4	370.997,6	250.895,6	116.883,4
Kırgızistan	22.074,7	28.917,6	14.528,0	27.502,9	8.165,2
Moldova	8.119,5	9.037,6	4.205,7	5.501,4	4.007,9
Özbekistan	72.436,8	19.550,8	21.447,9	61.512,2	17.041,4
Rusya	2.828.452,0	2.338.254,6	2.583.022,8	1.954.751,7	1.855.692,3
Tacikistan	15.985,6	44.149,7	13.805,9	2.824,7	6.443,8
Türkmenistan	56.835,2	91.629,8	88.152,4	51.201,2	52.433,9
Ukrayna	1.467.096,1	625.318,1	864.689,2	468.021,7	333.129,0

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, (2024), Azerbaycan Cumhuriyetinin Bağımsız Devletler Birliyi ile 2011-2015 yıllar arasında Dış Ticaret Döngüsü (Bin ABD dolarıyla), <https://stat.gov.az/source/trade/>; Erişim tarihi: 18.11.2023.

Tablo 3**Azerbaycan Cumhuriyetinin Bağımsız Devletler Birliği ile 2016-2020 Yıllar Arasında
Dış Ticaret Döngüsü (Bin ABD Dolarıyla)**

Ülkeler	2016	2017	2018	2019	2020
Toplam	21.946.732,5	24.103.278,5	30.954.982,9	33.302.678,5	24.471.287,8
Bağımsız					
Devletler Birliği	2.822.204,2	3.525.038,9	3.999.455,1	4.610.977,9	4.107.807,3
Beyaz Rusya	124.531,1	147.700,6	203.665,5	227.263,2	313.163,7
Kazakistan	124.391,3	142.099,9	220.744,7	229.601,8	142.027,5
Kırgızistan	6.725,2	1.760,2	6.082,8	5.801,3	5.417,2
Moldova	4.462,3	6.993,8	6.688,8	7.880,3	7.821,8
Özbekistan	15.329,2	30.000,6	43.948,4	81.962,8	82.318,4
Rusya	2.050.953,1	2.141.121,1	2.550.162,7	3.022.045,4	2.671.545,8
Tacikistan	12.320,5	2.045,8	6.587,2	3.160,8	5.237,7
Türkmenistan	152.276,0	164.135,7	133.042,7	225.652,1	108.774,8
Ukrayna	331.215,5	889.181,2	828.532,3	807.610,2	771.500,4

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, (2024), Azerbaycan Cumhuriyetinin Bağımsız Devletler Birliği ile 2016-2020 yılları arasında Dış Ticaret Döngüsü (Bin ABD dolarıyla), <https://stat.gov.az/source/trade/>; Erişim tarihi: 17.11.2023.

Azerbaycan devletinin Asya ve Avrupa kesişmesinde çok önemli coğrafyada yerleşmesi dış ticaret döngüsünde esas hissesinin kesinlikle bu kıtalarda yerleşen ülkelerle kurulmasına koşul yaratmıştır. 2011 yılında ihrac-ithal işlemlerinin 67.8%-i Avrupa, 22.6%-i Asya kıtası ülkeleri ile yapılmıştır. Dış ticaret döngüsünde İtalya, Rusya, Fransa, ABD, Almanya, Türkiye, Çin, İsrail, Hırvatistan, İsviçre, Portekiz, Yunanistan devletinin öneminin büyük olduğu gözlenir. Dış ticaret döngüsünde ihrac da 35.2% sonuçla İtalya, ithal da ise 16.8% sonuçla Rusya ilk sıradadır.

Azerbaycan, Avrupa Birliği, ABD, Norveç, Kanada, Türkiye, İsviçre ve Japonya GTS-ne (Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi) üye olmuştur ki, bu da Azerbaycan menşeli malların bu pazarlara ücretsiz veya aşağı ücretli dahil olmasına koşullar yaratmıştır. (Azerbaycan Resmî Gazetesi, 2021)

Azerbaycan devletinin 2010-2020 yıllar arasında ihraç yaptığı Avrupa ülkeleri aşağıdaki Tablo 4 ve Tablo 5 de göstermiştir.

Tablo 4
Azerbaycan Cumhuriyetinin 2010-2015 Yıllar Arasında İhraç Yaptığı Avrupa Ülkeleri
(Bin ABD Dolarıyla)

Ülkeler	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Arnavut	6.940,2	9,8	-	-	-	-
Almanya	9.906,3	523.363,9	964.767,3	1.356.735,3	1.925.563,4	1.223.961,8
ABD	1.627.999,8	1.804.637,7	1.600.829,6	990.279,9	745.827,0	337.704,4
Avusturya	779,2	3.965,4	139.980,3	399.482,7	345.546,3	407.346,5
Belçika	1.286,7	2.888,9	2.684,4	7.694,9	1.482,8	13.028,2
Bulgaristan	136.535,8	410.410,5	597.561,5	119.110,7	61.154,8	497,9
Bosna ve Hersek	2,1	-	2,1	-	397,1	0,5
Çek Cumhuriyeti	233,7	203.903,8	511.763,1	215.918,4	592.036,2	549.516,3
Danimarka	241,3	1.422,4	2.167,3	311,6	757,6	72,0
Estonya	461,5	663,8	379,4	771,2	222,9	253,4
Finlandiya	24,7	69,0	49,1	16,4	30,8	189,2
Fransa	1.856.523,6	4.036.652,6	1.775.643,8	1.131.117,5	1.523.482,8	864.101,1
Hırvatistan	787.168,9	347.710,7	330.588,8	213.251,2	311.673,3	199.208,6
İrlanda	26,5	42,4	27.697,1	34.587,0	47,8	52.235,8
İzlanda	5,6	-	20,0	12,3	-	9,6
İspanya	178.522,2	283.792,9	66.912,2	74.910,8	783.669,1	316.057,4
İsviçre	94.428,6	176.792,5	82.011,5	74.409,5	154.933,6	96.792,3
İsveç	99,5	601,1	82,1	59,8	348,2	134,4
İtalya	7.044.153,9	9.340.999,1	5.547.994,0	5.989.658,2	4.805.617,6	2.254.330,5
Letonya	3.896,3	14.013,2	5.716,2	2.366,6	845,5	800,5
Litvanya	2.056,1	5.026,1	2.684,6	2.207,8	702,7	512,9
Lihtenştayn	-	0,9	1,2	-	-	-
Lüksemburg	126,6	130,9	172,7	208,2	159	179,8
Macaristan	70,2	35,3	57,4	45,9	71.614,8	240,9
Malta	116.509,7	268.578,3	51.685,4	36,9	86.270,5	141.929,3000
Hollanda	128.902,1	6.808,4	10.848,6	18.606,3	19135,4	101.792,1

Norveç	1.171,4	269,3	2.510,0	667,4	2019,4	1.091,9
Polonya	5.771,2	3.110,5	3.483,0	10.221,7	16.329,8	6.509,0
Portekiz	224.613,5	324.860,0	243.085,1	525.759,4	552149,5	368.874,4
Romanya	94.249,5	53.041,9	59.600,6	92.388,5	86252,7	83.934,5
Sırbistan	3,2	14,7	22,0	14,1	5,1	41,000
Slovakya	355,0	146,1	5,2	4,0	31,6	55,6
Slovenya	4,1	6,3	17,9	19,1	13,2	9.429,9
Türkiye	170.893,7	455.761,0	600.025,1	525.985,8	502492,8	1.477.256,7

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, (2024), Azerbaycan Cumhuriyetinin 2010-2015 yıllar arasında ihraç yaptığı Avrupa ülkeleri (Bin ABD dolarıyla), <https://stat.gov.az/source/trade/>: Erişim tarihi: 18.11.2023.

Tablo 5

**Azerbaycan Cumhuriyetinin 2016-2020 Yıllar Arasında İhraç Yaptığı Avrupa Ülkeleri
(Bin ABD Dolarıyla)**

Ülkeler	2016	2017	2018	2019	2020
Arnavut	19,4	72,2	-	-	-
Almanya	610.831,4	450.462,0	787.795,4	931.617,5	234.109,3
ABD	80.650,1	61.191,6	331.458,7	24.126,6	24.935,8
Avusturya	112.651,9	137.552,9	329.754,9	185.734,9	127.581,4
Belçika	6.454,7	13.258,2	9.204,2	6.535,5	1.174,2
Bulgaristan	386,3	153,3	39.475,6	79.696,7	553,4
Bosna Hersek	-	14,7	-	16,7	-
Çek Cumhuriyeti	214.366,2	556.854,9	938.383,7	647.451,2	227.508,4
Danimarka	106,9	1.006,2	839,8	999,2	49.789,9
Estonya	660,7	700,0	1.314,5	2.594,7	1.593,3
Finlandiya	269,8	748,4	617,3	398,0	223,1
Fransa	626.433,9	459.978,6	441.590,8	536.639,3	110.662,5
Hırvatistan	264.015,3	212.927,5	245.844,0	436.550,4	470.818,9
İrlanda	23.410,9	5,5	10.015,9	39,9	142,8
İzlanda	2,7	4,6	14,0	18,7	15,6
İspanya	495.148,7	384.222,1	396.368,1	704.459,8	329.270,3
İsviçre	101.669,5	182.988,8	162.936,6	178.903,7	224.780,9
İsveç	340,8	437,0	828,8	467,7	968,2
İtalya	4.333.747,1	5.352.488,5	5.879.774,0	5.638.641,8	4.172.239,6
Letonya	853,4	2.028,1	2.510,9	855,4	873,8
Litvanya	2.398,6	2.304,5	1.956,2	2.125,3	2.366,3
Lüksemburg	9.580,1	15.552,9	43.858,1	17.608,4	22.649,4
Macaristan	911,0	1.982,1	1.463,7	670,3	1.071,7
Malta	130.031,4	36.886,6	69.721,4	12.493,0	9.616,7
Hollanda	38.295,9	86.670,1	77.982,8	68.000,4	7.928,0
Norveç	3.130,8	1.680,6	2.841,6	3.594,6	804,1
Polonya	4.821,3	8.706,5	7.894,8	3.875,5	4.766,0

Portekiz	331.278,9	501.617,8	528.717,6	353.914,9	239.779,1
Sırbistan	4,3	18,0	31,4	408,9	1.196,2
Slovakya	130,8	89,9	47,2	420,9	44,3
Slovenya	4.172,5	5.274,4	8.332,4	26,0	-
Türkiye	1.185.663,1	1.393.786,1	1.825.980,2	2.862.688,0	2.597.776,6
Yunanistan	201.377,2	159.548,2	161.147,1	242.758,0	523.303,2

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, (2024), Azerbaycan Cumhuriyetinin 2016-2020 yıllar arasında ihraç yaptığı Avrupa ülkeleri (Bin ABD dolarıyla), <https://stat.gov.az/source/trade/>: Erişim tarihi: 18.11.2023.

Ülke ekonomisi geliştikçe, ithal-ihracın yapısı da değişiyor. Son yıllarda yurtdışına ihraç olunan önemli çeşit ürünlerin listesi artmıştır. 2003 yılında Azerbaycan devletinden 1218 isimde ürün ihraç edilmiştir. 2011 yılında ise bu rakam 2082-ye yükselmiştir. Yabancı ülkelere ihraç edilen ürünlerin ana bölümünü mineral ürünler, ayrıca ham petrol ve petrol imalı ürünler üstünlük sağlıyordu. Bununla beraber, petrol dışı ürünlerden gıda ürünleri, düşük değerli metalar ve onlardan hazırlanan ürünler, plastik kitle, lastik, kauçuk ve onlardan hazırlanan ürünler, kimya sanayisi ürünleri, inci, kıymetli taşlar ve metalar, onlardan hazırlanan ürünler, tekstil malzemeleri ihraç olunmuştur. Aynı zamanda Azerbaycan devletinden ihraç olunan gıda ürünleri sırasında çay, bitkiden hazırlanan yağlar, margarin şekeri, makarna ürünleri, meyve ve sebze konserveleri de büyük ağırlığa sahip olup. (Azertac, 2022)

Azerbaycan devletinin ekonomi gücünü gösteren anlardan biri ülkenin elektrik enerji alanında esas ihracatçı statüsünü taşımağa başlamasıdır. Yeni elektrik santrallerinin yaratılması, altyapı imkanlarının genişlenmesi artık Azerbaycan devletini elektrik enerjisi ihracatçısı yapmıştır. Ülkenin elektrik enerjisi satışını ve değiş-tokuşunu gerçekleştiren ülkeler Rusya, İran, Gürcistan ve Türkiye devletidir. İhracın strüktüründe 2022 yılında Rusya'ya elektrik enerjisi ihracı \$3 milyon 644,23 bin değerinde 91 milyon 529,56 bin kilovat saat (azalma 11,6%), Gürcistan'a- \$33 milyon 213,97 bin değerinde 551 milyon 878,8 bin kilovatsaat (azalma 26,5%), Türkiye'ye- \$79 milyon 267 bin değerinde 964 milyon 453,7 bin kilovat saat (artım 86,6%), İran'a- \$5 milyon 473 bin değerinde, 103 milyon 571,21 bin kilovat saat (azalma 50,8%) yapılmıştır. (Energetika, 2023)

Devlet tarafından tarıma amaçlı bir şekilde yatırılan yatırımlar artık kendini göstermeye başladı. Böylelikle, geçen yıllarla kıyasladığım zaman ülkemize bir sıra tarım ürünlerinin ithal edilmesi azalmıştır. Bu o demek oluyor ki, üretilen tarım ve gıda ürünlerinin ülke nüfuzunun ihtiyaçlarını ödemesi kabiliyetini artırmıştır.

Dikkat çeken diğer bir nokta budur ki, 1995 yılında ülkeye getirilen gıda ürünlerinin ağırlığı dış ticaret döngüsünde 41,6 faiz olduğu halde, 2010 yılın sonuçlarına göre, bu gösterici 18,6 faize beraber olmuştur. 2022 yılında 667,6 milyon ABD doları değerinde 643,7 bin ton hacminde tarım ürünleri ihraç edilmiştir. En çok ihraç edilen tarım ürünleri hurma, domates, fındık, nar, elma, patates ve çay ürünleridir. Bu hiç de tesadüf olamaz. Çünkü ülkede bu alanda önemli projeler gerçekleşiyor, önemli devlet tedbirleri kabul edilir. Buna örnek olarak, 2008-ci yıl ağustos ayının 25-de imzalanmış "2008-2015 yıllar arasında Azerbaycan

devletinin ahalinin gıda ürünleri ile itibarlı teminatına” dair devlet programını göstere biliriz.
(Ministry of Agriculture of The Republic of Azerbaijan, 2023)

Azerbaycan Cumhuriyeti’nin 2010-2020 yıllar arasında ithal yaptığı Avrupa ülkeleri aşağıdaki Tablo 6 ve Tablo 7 de göstermiştir.

Tablo 6
Azerbaycan Cumhuriyetinin 2010-2015 Yıllar Arasında İthal Yaptığı Avrupa Ülkeleri
(Bin ABD Dolarıyla)

Ülkeler	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Arnavut	-	17,6	46,5	0,2	5,4	6,8
Almanya	607.067,6	845.291,0	779.971,3	823.024,4	703.636,9	689.996,7
ABD	206.271,1	630.492,2	715.665,0	376.485,7	563.419,2	847.389,4
Andorra	209,8	58,8	10,9	720,4	32,0	57,8
Avusturya	87.573,8	93.583,1	124.602,5	89.269,2	88.788,8	118.444,9
Belçika	44.500,0	56.840,2	57.542,2	68.611,1	96.701,1	80.139,4
Bulgaristan	12.929,9	35.907,6	25.975,3	19.574,3	63.442,1	12.721,6
Bosna ve Hersek	389,1	395,9	283,9	246,9	469,6	471,5
Çek Cumhuriyeti	37.780,8	102.677,9	98.223,0	89.105,0	45.938,2	58.376,6
Danimarka	12.998,8	43.196,0	20.118,6	25.537,0	19.133,6	16.638,0
Estonya	6.652,1	4.141,9	5.935,9	7.511,6	4.391,0	5.697,9
Finlandiya	39.808,9	65.892,1	51.861,0	63.900,9	70868,6	34.545,2
Fransa	136.135,5	608.856,9	185.834,8	425.437,3	157.356,8	212.250,6
Hırvatistan	1.902,4	8.639,4	3.407,6	9.286,4	11.298,6	1.369,9
İrlanda	7.888,9	12.476,7	18.241,6	11.966,3	12.083,5	11.888,7
İzlanda	111,5	479,2	630,7	1.081,4	1.338,2	1.123,6
İspanya	18.999,6	35.587,3	91.472,5	65.918,6	49379,7	61.561,8
İsviçre	96.875,9	180.678,8	133.733,4	159.597,5	94.356,7	99.204,7
İsveç	42.730,6	85.733,0	63.679,9	42.263,3	49.654,8	80.084,0
İtalya	118.312,1	254.566,4	261.622,1	249.256,9	272643,4	587.764,7
Letonya	6.702,8	12.896,5	8.540,8	10.990,6	9.685,7	8.342,9

Lihtenştayn	7,1	8,8	16,9	3,1	1,1	15,1
Litvanya	26.196,0	20.018,3	21.322,4	19.580,6	29.646,3	26.941,9
Lüksemburg	9.894,2	27.755,7	14.443,7	14.992,8	3.939,4	8.772,0
Macaristan	14.269,5	36.749,6	23.709,9	33.053,6	23937,8	27.719,3
Hollanda	46.417,1	141.173,8	150.086,1	180.987,2	188.840,5	102.796,5
Norveç	9.633,8	37.479,2	21.315,8	37.966,3	31.902,6	144.275,0
Polonya	25.721,1	119.516,7	45.255,8	46.475,8	62.348,9	90.734,9
Portekiz	753,8	2.594,8	2.913,6	2.443,1	6.489,3	26.204,5
Romanya	22.939,9	14.895,9	23.989,1	36.452,9	55.847,4	64.709,3
Sırbistan	1.781,2	2.757,6	22.349,0	5.410,2	3831,4	3.954,5
Slovakya	17.878,8	18.970,0	26.273,0	24.110,4	19.035,3	21.586,2
Slovenya	6.088,5	11.053,6	6.088,1	12.221,6	8646,5	14.556,0
Türkiye	771.442,4	1.302.443,1	1.520.405,1	1.463.804,9	1.286.641,4	1.171.385,4
Yunanistan	12.075,9	8.863,5	15.204,5	4.780,1	62789,7	16.175,5

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, (2024), Azerbaycan Cumhuriyetinin 2010-2015 yıllar arasında ithal yaptığı Avrupa ülkeleri (Bin ABD dolarıyla), <https://stat.gov.az/source/trade/>: Erişim tarihi: 19.11.2023.

Tablo 7

**Azerbaycan Cumhuriyetinin 2016-2020 Yıllar Arasında İthal Yaptığı Avrupa Ülkeleri
(Bin ABD Dolarıyla)**

Ülkeler	2016	2017	2018	2019	2020
Arnavut	234,1	432,7	540,6	863,5	385,9
Almanya	390.492,0	443.721,0	659.938,8	709.887,2	583.473,6
ABD	471.605,8	720.594,1	527.043,2	767.772,5	635.917,0
Avusturya	57.725,1	62.364,8	66.829,8	82.398,2	65.418,4
Belçika	55.007,7	62.032,3	56.212,0	70.978,2	48.406,4
Bulgaristan	39.423,4	37.274,7	26.409,0	14.195,9	16.357,9
Bosna ve Hersek	276,9	851,4	818,1	746,9	741,8
Çek Cumhuriyeti	65.809,9	107.652,1	107.418,7	55.657,2	46.101,8
Danimarka	22.207,5	22.482,1	25.362,1	35.188,0	24.363,7
Estonya	2.424,1	2.526,6	3.740,1	2.141,8	3.250,2
Finlandiya	12.624,0	18.420,8	29.331,9	54.524,4	25.425,5
Fransa	150.198,8	154.840,1	183.450,2	250.727,3	448.192,7
Hırvatistan	51.182,5	1.434,3	1.928,3	2.657,7	2.417,2
İrlanda	17.614,5	10.843,6	19.702,8	15.493,2	18.226,5
İzlanda	4.136,1	3.923,4	1.407,8	4.169,2	3.282,3
İspanya	50.244,7	61.005,2	83.025,5	67.377,5	98.089,7
İsviçre	63.101,5	56.869,2	513.460,8	1.223.277,5	80.181,3
İsveç	67.886,1	28.508,9	30.114,3	32.466,4	37.476,4
İtalya	332.442,1	318.801,9	340.093,8	369.930,8	396.214,2
Letonya	7.880,8	13.033,3	19.875,6	11.802,2	11.799,5
Lihtenştayn	34,0	30,0	40,2	87,0	104,1
Litvanya	14.861,3	23.885,9	20.106,1	19.516,7	22.075,2
Lüksemburg	3.432,8	3.772,6	3.839,2	5.327,7	3.490,3
Macaristan	40.140,5	41.346,4	65.942,5	35.027,2	37.737,5
Monako	42,1	18,0	82,5	108,9	85,4
Hollanda	75.641,8	87.957,5	103.857,9	137.248,3	96.036,9

Norveç	275.611,1	155.553,9	104.683,1	100.312,6	61.515,5
Polonya	70.162,7	69.110,3	96.102,2	91.629,6	109.111,1
Portekiz	11.003,7	10.777,3	15.510,9	14.529,5	12.339,1
Romanya	86.503,8	68.124,4	50.808,1	57.449,3	62.633,7
San-Marino	172,0	450,1	539,7	464,6	271,4
Sırbistan	4.035,6	5.477,5	5.510,6	8.114,5	7.864,6
Slovakya	21.484,8	23.028,8	30.121,5	28.434,5	28.431,1
Slovenya	14.098,3	17.587,5	15.375,5	17.122,7	20.705,9
Türkiye	1.181.578,1	1.273.792,6	1.576.829,5	1.646.880,9	1.563.048,0
Yunanistan	15.316,0	12.135,8	9.490,4	13.902,6	13.662,5

Kaynak: Azərbaycan Devlet İstatistik Komitesi, (2024), Azərbaycan Cumhuriyyətinin 2016-2020 illər arasında ithal etdiyi Avropa ölkələri (Bin ABD dollarıyla), <https://stat.gov.az/source/trade/>; Erişim tarixi: 19.11.2023.

2002 yılında başlanan yeni devir sosyal – ekonomi gelişmenin dayanıklı karakter alması, pazar ekonomisine geçit devrinin bitmesi ve ülkenin uluslararası emek bölümünde önemli yer tutması dış ticaret döngüsünün yükselmesine sebep olmuştur.

Şimdi özel bölümün yükünün 85 faizi geçmesi yabancı ülkelerle yapılan ticari döngünün de hacminin büyümesine imkân yaratıyor. Böylelikle, hal-hazırda Azerbaycan devletinin özel sektöründe üretilen rekabet kabiliyetli ürünlerin dış pazarda kendine gittikçe daha fazla alıcı bulmaktadır. Üretimin kuruluşu, yatırımın yapılması yönlerinin belirlenmesi, dış ve dahili ihtiyaçların öğrenilmesi ekonomi artımın hızlanmasına olanaklı etki yaratmasıyla beraber, ithalatçı olmadan bağımlılığın azaltılması için kapsamlı fırsatlar yaratır. Son 10 yılda dış ticaret döngüsünün yapısı fazla değişmiştir. Böylelikle, yeni üretim alanlarında piyasaya sürülmüş ürünler dahili pazarda satılan analoji dış malları gitgide sıkıştırarak çıkarmış, hatta bazı ürünler ihraca da yönelmiştir. (Ekonomi, 2011)

2.5. Dış Ticaret Üzerine Konulan Vergi Uygulamaları ve Amaçları

Günümüzde devletlerin dış ticarete ilişkin politikalarında sıklıkla uyguladığı araç tarifelerdir. Dış ticaret politikası araçları arasında gümrük tarifelerinden başka miktar kısıtlamaları, tarife benzeri faktörler, görünmez engeller, ihracatın özendirilmesi ve bağlı ticaret anlaşmaları, gönüllü ihracat kısıtlamaları gibi tarife dışı araçlarda yer almaktadır. Hükümetin dış ticarete müdahale için kullandığı geleneksel araç gümrük tarifeleridir. Ancak zaman geçtikçe gümrük tarifelerinin etkisi azalmıştır. Bunun yerine çok sayıda yeni araç ve düzenlemeler ortaya çıkmıştır. Krugman ve Obstfeld dış ticaret politikasının yarattığı 4 önemli etkiyi söylemiştir.

- Üretici
- Tüketici
- Devlet
- Ulusal refah.

(Krugman ve Obstfeld, 2003; Chacholiades,1990).

Uluslararası anlaşmalar ile küreselleşme ve ekonomik bütünleşme süreçlerinin gümrük vergilerine yarattığı etki nedeniyle gümrük vergileri dış ticaret politikaları arasında mevcut önemini gitgide kaybetmektedir. Ülkeler ekonomik anlamda bütünleşmek için ticari ilişkiler kurmaya ihtiyaç duyarlar. Ülkeler aralarında ticari ilişkiler kurmak için yaptığı anlaşmalar, gümrük vergileri ve eş etkili mali yükümlülükler üzerinde önemli etki yaratmaktadırlar. (Tokatlıoğlu, 2005: 50).

Devletler dış ticarete uyguladığı vergi tarifleri ile dış ticaret politikası açısından çeşitli amaçları hedeflemektedir. Hükümetlerin hedeflediği amaçlar sırasında 3 önemli amaç yer almaktadır.

- Dış ödemeler dengesinin düzeltilmesi
- Yerli üretimi korumak ve teşvik etmek
- Devlet bütçesine gelir sağlamak

Her ülkeler sabit bir döviz kuru ve fiyat seviyesi kurmakla ekonomiye müdahale etmek çalışır. Bunun gerçekleşmesi içinde dış ticaret üzerinden alınan vergilerle ekonomiye etki yaratır ve ödemeler dengesini düzeltmeye çalışırlar. (Kızılyallı, 1969: 142)

Dış ticaret açısından baktığımızda ülkenin döviz kurunun gerçekçi olması önemlidir. Eğer gerçekçi değilse, ülke ekonomik kaynak zararına uğrar. Gelişmek yolunda olan ülkeler dış ticarete başarılı olmak için ithalat kısıtlamalarına, ağır oranlı gümrük vergilerine, ihracat sübvansiyonlarına ve ihracat vergilerine gerek duyarlar. Bunların hepsinin bazı amaçları vardır. Burada amaç bazı malların ithalatını kısıtlamak veya yasaklamak, yeni kurulmuş endüstrileri korumak, yeni endüstri mamullerine dış pazar bulmak ve dış malları esnek olmayan geleneksel ihraç mallarının değerini artırmaktır.

Ödemeler dengesini sabit tutmak için dış ticaret üzerinden alınan vergiler önemli unsurdur. Bu sebepten ödemeler bilançosu açık veren ülkeler gümrük tarifelerine çok yaygın bir biçimde kullanırlar. (Seyitoğlu, 1975: 116)

Ülkelerin dış ticaret üzerinden alınan vergilerin ikinci amacı yerli üretimi kurmak ve teşvik etmektir. Burada asıl amaç ülke içindeki dahili üreticileri dış rekabetten korumaktır. Bunun için ülkeler ithalata vergi tarifeleri ve kotalar uygulamaktadırlar. Yani burada amaç yalnız kendi kendine yeterli olmak için bir ekonomi politikası uygulamak değil, ihtiyaç duyulan her şeyin ülke içinde üretilmesi değildir.

Günümüzde gelişmek yolunda olan ülkeler kendi ekonomik kalkınma için dış ticareti bir araç olarak kullanmayı istiyorlar. Bunun içinde ülkede genç sanayicileri dış rekabetten korumak için ithalata tarife ve miktar kısıtlamaları koymakla beraber kalkınmaları içinde mallara yatırım yaparak ithalatlarını artırmaktadırlar. (Korkmaz, 1982: 48)

Üçüncü önemli amaç ise devlet bütçesine gelir sağlamaktır. Gelişmek yolunda olan ülkeler yerli sanayicileri korumak için ithalattan büyük oranda vergi alırken, gelişmiş ülkeler ise önemli hammaddelerin üretimini yapmak için ihracattan önemli bir oranda vergi

almaktadırlar. Gümrük vergileri ülkelerin devlet bütçesini artırmak için önemli bir gelir kaynağıdır. Bunun nedeni dış ticaret üzerinden alınan vergilere konulan tarh ve tahsil işlerinin maliyetinin düşük olmasıdır ki bu da vergi hasılatını yüksek tutmaktadır. Özellikle vergilendirilecek kaynakları kısıtlayan ülkeler devletin vergi gelirlerini artırmak için gümrük vergilerini kullanırlar. Ülkeler amaçlanan vergi gelirlerine ulaşmak için vergileme ölçüsünü iyi ayarlamalıdır. Yüksek gümrük tarifeleri ithalatı engelleyerek gelirlerde düşüşe sebep olabilir. Bunu da göz önünde bulundurmak lazımdır. (Ersoy, 1985:3)

Dış ticaret işlemlerinin tarife ayarlama mekanizmasının tüm unsurlarının ayrı ayrı açıklığa kavuşturulması, bu mekanizmanın genel doğasını anlamanın tek yönü olarak kabul edilir. Gümrük tarifesi düzenlemesinin yasal dayanağı, "Gümrük Tarifesi" ile ilgili Azerbaycan Cumhuriyetinin kanuni yasasıdır. Cumhuriyetimizde iç pazarın dış pazarla etkin bağlantısını sağlayarak dış ticaretin devlet tarafından düzenlenmesinin önemli bir aracı olan gümrük tarifesinin oluşturulması ve uygulanması ile gümrükten geçen mallara uygulanan vergilere ilişkin kurallar Azerbaycan Cumhuriyeti sınırları, yasal düzenlemelere göre belirlenir.

Azerbaycan Cumhuriyeti gümrük tarifesi, malların tanımlanması ve kodlanması için "Harmoni Sisteme" dayanarak kurulmuştur. Bu aynı zamanda uluslararası deneyim ve standartları tam olarak karşılarlarken tarife sisteminde şeffaflık yarattı. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin gümrük tarifesi, cumhuriyette ekonomik büyüme, işletmelerin eşit rekabet temelinde gelişmesi ve yabancı yatırımların çekilmesi için uygun koşullar yaratırken ihracata yönelik üretimi artırmaya izin veriyor. (Rzayev, 2013: 358)

2.6. Dış Ticaret Üzerinden Alınan Vergilerin Ekonomik Etkileri

Gümrük vergileri devletlerin dış ticarete etki yaratması için kullanılan en eski ve en yaygın şeklidir. Dış ticaret üzerinden alınan vergiler ülke ekonomisi üzerinde etki yaratmaktadır. Bu etkinin 4 çeşidi bulunmaktadır.

- Koruma
- Tüketim
- Gelir
- Yeniden dağıtım

Koruma etkisi: Dış ticaret üzerinden alınan vergilerin iç fiyatının artması üreticileri dış piyasanın rekabetinden etkilenmemesi için alınan bir önlemdir. Bu önlem yani fiyatların artımı üretimin artmasına neden olur. Fiyatların yükselmesi sonucunda üreticiler ekonominin

diğer sektörlerinden kaynaklarının çeker. Sonuç olarak rekabet edebilecekleri yeni sektörlerle yatırım yaparlar. Fiyat artışı üretimin çoğalmasına da sebep olur.

Dış ticaret üzerinden alınan vergiler gümrük vergileri olarak tanımlaya biliriz. Yurtiçi üretimi arttırmamak kıt kaynaklarının israfına yol açar ve bu da gümrük tarifelerinin güvenliyi açısından bir sorun haline gelir. Çünkü bir ürünün üretimin artması daha yüksek gerçek maliyetlerle gerçekleşir. Eğer ekonomide boş kaynak yoksa, yurtiçi üretimi gerçekleştirmek için ihtiyaç duyulan kaynaklar marjinal değeri yüksek olan sektörlerden çekilir. Sonuç olarak da üretim marjinal verimi düşük olan sektörde yapılır ve bu da ekonomide gerçek bir itkiye sebep olur. Bu duruma gümrük tarifinin koruma etkisi denir. (Karluk, 1991: 68)

Tüketim etkisi: Dış ticaret üzerinden alınan gümrük vergileri ülke içindeki fiyatları yükselterek yerli üretime canlanma verirken aynı zamanda da tüketimin azalmasına da neden olur. Fiyat artışı sonucunda meydana gelen bu azalma ithal malının talep esnekliğine bağlıdır. Talep esnekliği ne kadar yüksek ise tüketim azalması da bir o kadar yüksek olur. Bu durumda tüketici eskisinden daha az mal tüketmektedir. Buna neden gümrük vergilerinin ithal malının fiyatının artırmasıdır. (Malğaz, 2020: 13).

Gelir etkisi: Devletlerin gümrük fiyatlarını uygularken asıl amacı ülkenin bütçesine gelir sağlamaktır. Gümrük vergilerinden sağlanan gelir devletin önemli bir gelir kaynağıdır. Devlet uyguladığı gümrük tarifelerinden gelir elde edebilmesi için, gümrük vergilerinin ithalat hacmini sıfır seviyeye indirerek arttırmamalıdır. Eğer gümrük vergisi ithalat hacmini sıfırdan yüksek bir seviyeye ulaştığında ithalatı yapılan mallarının ülke içi satış fiyatı yükselir ve ülkede yerli alıcı bulunamaz. Sonuç olarak ithalatın yapılamayacağı bir duruma gelir ve bu durumda gümrük vergisi tahsilatı da yapılamaz ve elde olunan vergi geliri sıfıra düşer. Gelir etkisi, mal ve hizmete uygulanan oran, işlem hacmi ve malın talep esnekliğine bağlıdır (Selen, 2004: 65).

Gümrük tarifelerinin uygulanmasıyla ulusal gelirin, tüketicilerden üreticilere doğru yeniden paylaşımına neden olur. Dış ticarete açılan firma dış pazarda yalnız kendisini o sektörde tutacak kadar kar elde eder. Rekabet açısından dengeyi yaratmak için verimliliği en düşük olan firma maliyetinin piyasa fiyatına eşitlendiği durumda ortaya çıkar. Bu duruma literatür diliyle üretici rantı denilmektedir. Üretici rantı aslında tüketicilerden üreticilere yapılan bir gelir transferidir. Yani elde edilen gelir, tüketicilerden üreticilere doğru yeniden dağıtılmış olur ve buna yeniden dağıtım etkisi denir (Çelik, 2008: 206)

2.7. Dış Ekonomi Faaliyetinin Vergi-Tarifesı Düzenlemesi Yöntemleri

Devletin dış ekonomik faaliyeti düzenleme yönergelerinin ana kısmı, iç pazarı yabancı rekabetin istenmeyen etkilerinden korumayı amaçladığından, bu görevler esas olarak dış ekonomik faaliyetin tarife düzenlemesi yoluyla gerçekleştirilir. Tarife düzenlemesi, dış ekonomik faaliyeti düzenlemenin geleneksel ve aynı zamanda aktif olarak kullanılan araçlarından biri olarak kabul edilir.

Tarife düzenlemesi, mallar için ithalat ve ihracat vergi oranları belirlenerek gerçekleştirilir ve devlet bu vergi oranlarını belirli bir süre boyunca yükseltip indirerek dış ekonomik faaliyeti, kısacası dış ticareti düzenler. Tarife düzenlemesi, ulusal ekonomik güvenliğin korunmasını, kamu kurallarının, insan yaşamının ve sağlığının, toplumun ahlaki ve manevi değerlerinin korunmasının yanı sıra, malların ülkenin gümrük sınırlarından eşyanın nakli sırasında gümrük ödemelerini alarak devlet bütçesinin gelir kısmının doldurulmasını sağlar. Gümrük tarifesinin temel amacı aşağıdaki gibidir:

- Ülke genelinde ithalatın emtia yapısının düzenlenmesi;
- Ülke topraklarında mal ithalatı ve ihracatı, döviz gelir ve giderlerinin uygun bir oranının sağlanması;
- Yabancı para varlıklarının ülkenin gümrük bölgesine ithali ve bu bölgeden çıkarılması üzerinde etkin kontrolün organizasyonu;
- Ülkedeki malların üretim ve tüketiminin yapısında ilerici değişiklikler için koşulların yaratılması;
- Ülke ekonomisini dış rekabetin olumsuz etkilerinden korumak;
- Ülke ekonomisinin dünya ekonomisi ile etkin entegrasyonu için koşulların yaratılması.

(Uluslararası Ekonomik Politikası, 2022)

Modern devletin gümrük tarifesı, ticari ilişkileri düzenlemenin ana aracıdır. Tarifenin organizasyonunda, tarifenin önemini etkileyen birkaç ana yönü vardır ki, bunlar tarifenin mühim olmasına etki sağlamaktadır. Tarifenin organizasyonunda, tarifenin önemini etkileyen birkaç ana yön vardır ki, bunlar tarifenin mühim olmasına etki sağlar. Bunlar esas olarak uygulanan gümrük vergisi türlerinin seçilmesi, tarifelerin yapısının oluşturulması, tarife sınıflandırma sisteminin oluşturulması ve gümrük vergisinin tahsil edilmesi amacıyla ithal edilen eşyanın menşee ülkesinin belirlenmesine yönelik metodolojinin hazırlanması yönergeleridir. Gümrük tarifesinin ekonomik rolü şu gerçeğiyle ilgilidir ki, malların fiyatını

etkileyen ve ulusal pazarı koruyan ücretlerin, ekonominin farklı alanlarında sermaye birikimi, kâr oranı ve yaratım oranları üzerinde aktif bir etkiye sahip olur, üretim farklılıklarını milli ve uluslararası koşullarda dengeler.

Örnek olarak ‘‘ Gümrük tarifesi hakkında’’ Azerbaycan Cumhuriyetinin kanunu ülkenin dahili pazarın dış pazarla verimli ilişkisini sağlayarak dış ticaretin devlet düzenlemesinin mühim aracı olan gümrük tarifesinin oluşumu ve başvurusu o cümleden, Azerbaycan Cumhuriyetinin gümrük sınırından geçen mallardan rüsum alınması kurallarını belirler. Gümrük tarifesi hesaplama ve ödeme mekanizması aşağıdaki aşamalardan oluşur:

- Vergilendirme (hesaplama) matrahının belirlenmesi
- Malların menşe ülkesinin belirlenmesi
- Dış Ekonomik Faaliyetin Emtia (mal) İsimlendirmesine göre ürün kodunun belirlenmesi
- İmtiyaz ve tercihlerdeki değişikliklerin dikkate alınması
- Gümrük vergilerinin ve vergilerin öngörülen şekilde hesaplanması ve ödenmesi.

(Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Gümrük Komitesi, 2022)

Gümrük tarifesinin (ithal malın fiyatını artıran bir değer engeli yaratan) fiyat yaratıcı rolü daha belirgindir. Bu rol ürüne göre değişir. Bazıları (hammadde, bazı yarı mamuller) daha az önemliken, diğerleri (mamul sanayi ürünleri ve tarım ürünleri) çok önemlidir.

Gümrük rüsumu – emtialar ülkenin gümrük arazisine getirilirken veya bu araziden çıkarılırken gümrük müşavirleri tarafından tutulan hak olmakla beraber, hem de bu şekilde ithal ve ihracın mühim şartıdır. Azerbaycan Cumhuriyetinde aşağıdaki gümrük rüsumları uygulanır:

- Advalor- malların gümrük değerine göre faizle hesaplanır (Şu anda malların advalor rüsumları 7 düzeyde belirlenmektedir: 0, 0,5, 1, 3, 5, 10, 15 Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu 22.12. 2003-cü il tarihli, 161 sayılı Kararı).
- Özel- mal birimi başına belirlenen değerle hesaplanır
- Kombine- her iki türün birleştirilmesiyle hesaplanır

(Aliyev. İ, 2014)

Gümrük vergileri tüm sınır hattı dolaşım için geçerlidir. Gümrük vergileri, gümrük sınırını geçtikten sonra yürürlüğe giren ve dış ticaret mallarına uygulanan dolaylı vergi türlerinden biridir. Gümrük vergileri, tüm ana vergi özelliklerini kendinde topluyor:

- Gümrük vergilerinin ödenmesi de zorunludur ve devlet makamlarının zorlaması ile sağlanır;
- Gümrük vergileri, verilen hizmet için bir tazminat değildir ve ücretsiz olarak tahsil edilir;
- Gümrük ödemelerinden elde edilen gelir, belirli devlet giderlerini karşılamayı amaçlamaz.

(Bağırov. Ş, S, 2006)

Gümrük vergilerinin vergi niteliği, gümrük tahsilatlarıyla karşılaştırma amacı gütmeyen mal ve kargolara uygulandığında daha belirgindir. Gümrük rüsumlarından farklı olarak, gümrük gelirleri mal olarak ülkenin gümrük sınırından geçirilen mal ve toplu taşımanın, bununla beraber eşlik edilmeyen bagaj ve uluslararası posta gönderilerinde geçirilen reklam toplu taşımaların gümrük resmileştirmesine göre mevzuatla tayin olunmuş ödemelerdir. Bu nedenle gümrük ücretleri, ithalat ve ihracat yapanlara verilen hizmetler karşılığında gümrük idareleri tarafından alınan ödemelerdir. Verginin tüm ana unsurları aynı zamanda gümrük vergilerinin de karakteristiğidir. Vergi sisteminde olduğu gibi, gümrük vergilerine de tavizler uygulanmaktadır.

Tarife imtiyazları (tarif tercihleri), ülkenin ticari politikası gerçekleşirken karşılıklı veya tekyönlü kuralda ülkenin gümrük sınırından geçirilen mallara göre evvel ödenen rüsumun geri verilmesi, rüsum ödenişinden serbest bırakılma, rüsum derecelerinin aşağı salınması, emtianın tercihli getirilmesi (*çıkarılması*) için tarif kotaları şeklinde verilen imtiyazlar anlaşılır.

Genel olarak ise devletin dış ekonomi faaliyetinin düzenlenmesinde tarif şurasının rolü büyüktür. Çünkü tarif dışı ayarlarından farklı olarak, tarif ayarlanması esas itibarıyla kendisinin geçerlilik ve kalıcılığı ile ayırt edilir. (Rzayev, 2013: 360).

2.8. Gümrük Alanında Vergi Matrahı ve Belirlenmesi

Gümrük vergisi ülke sınırları içerisinde yurtdışından getirilen eşya üzerinden alınan bir vergidir. Vergi matrahı ise eşyanın gümrük değeri veya miktarıdır. Vergi matrahının üzerine

bir tarife koyularak vergi borcu hesaplanır. Gümrük vergisinin matrahını oluşturan unsurlar Fatura bedeli (FOB), yurt dışı navlun ve sigorta bedelidir. Fark faturası, komisyon bedeli (Satın alma komisyonları dışında), vade farkı, navlun fiyat farkı yansıtması, royalti ödemesi, işçilik, ambalaj, kap, palet bedeli, aksam, parça gümrük vergisi matrahını arttıran unsurlardır. (Durmuş. C, 2022)

Hem teorik hem de pratik olarak tamamen açık ve basit olduğu için gümrük tarifesi düzenlemesi sırasında fiziki eşya birimini vergi matrahı olarak yorumlamaya gerek yoktur. Ayrıca dünya gümrük işlerinde fiziki emtia birimi bazında hesaplanan belirli gümrük ödemelerinin kademeli olarak dünya gümrük işinde reddedilmesi ve bunların kendi yerini gümrük değerine dayanarak hesaplanan advalorem gümrük ödemelerinin yerini alması, bizleri dış ticaret işlemlerinin tarif düzenlemesi zamanı vergi matrahı gibi gümrük değerinin yorumlanmasına daha fazla yer ayırmaya yöneltmektedir. Bu unsurlar dikkate alınarak vergi matrahı olarak gümrük kıymeti netleştirilmelidir. Hem devlet hem de ticaret çevreleri, malların gümrük sınırından geçişi sırasında vergi matrahının belirlenmesine yönelik kuralların belirlenmesiyle ilgilenmektedir. Gümrük değeri, gümrük ödemelerinin hesaplanmasında temel olarak kabul edilir. Eşyanın gümrük değeri, eşyanın fatura değerinden ve eşyanın istatistiksel değerinden ayırt edilmelidir. (Rzayev, 2013: 363)

2.9. Gümrük Ödeme Sisteminin Geliştirilmesi

Devlet bütçe gelirlerinin gelir kaynakları ile tahsilinde gümrük vergilerinin ödenmesinin iyileştirilmesi, çağdaşlaştırılması ve uluslararası standartlara uygun hale getirilmesi konusunun büyük önem taşıdığı bilinmektedir. Yeni bir farklılaştırılmış tarife sistemine geçiş, son dönemde bu yönde atılan en önemli adımlardan biri olarak değerlendirilebilir. Azerbaycan'ın yeni gümrük tarife sisteminin kurulması ve yürürlüğe girmesi elbette zamanın gerekliliklerinden biridir.

Elbette yeni tarife sistemine geçiş öncelikle yerli üretimi canlandırmayı hedefliyor. Yeni tarife projesi hazırlanırken, mal üretimi için yurt dışından ithal edilen hammaddelere uygulanan gümrük vergilerinin en aza indirilmesi maksada daha uygundur. Tabii ki aynı cins, yurtiçinde üretilen ve iç piyasada satışa sunulan malın benzeri olan mallar yurtdışından ithal ediliyorsa, bu tür malların ithalat gümrük vergilerinin yüksek olması gerekir. Günümüzde ithalatla daha fazla yer tutan mallar için sabit gümrük tarifeleri belirlenmeli ve böylece gerçek gümrük kıymetinin belirlenmesi gibi zor problemler kısmen ortadan kaldırılmalıdır. (Aliyev, 2002: 236)

Unutulmamalıdır ki, gümrük makamlarının karşılaştığı önemli sorunlardan biri, üst düzey bir gümrük hizmetinin oluşturulmasıdır. Azerbaycan Cumhuriyeti Gümrük Tarifesinin, malların tanımlanması ve kodlanması için ‘‘Harmoni Sisteme dayandığı açıktır. Uluslararası uygulama ve standartları tam olarak karşılamalı ve tarife sisteminde tam şeffaflık oluşturmalıdır. Azerbaycan Cumhuriyeti Gümrük Tarifesi şubelerinin eşit rekabet temelinde gelişmesi, yabancı yatırımların çekilmesi ve bir bütün olarak cumhuriyetimizin ekonomik gücünün yükselmesi için olanaklı koşullar yaratmalı ve ihracata yönelik üretimi daha da artmasını kolaylaştırmalıdır.

Bugün Azerbaycan'a dünyanın 140'tan fazla ülkesinden mal ithal edilmektedir. Bu malların çoğu, tüketici talebi ve kalitesi açısından Azerbaycan'da üretilen mallara benzer veya ona yakındır. Hatta bu malları Azerbaycan'da üretmek bile mümkündür.

Çoğu durumda, ithal mallar, yurtiçinde üretilen mallarla rekabet eder. Bu tür mallar üzerindeki ithalat gümrük vergileri, dünya ve ulusal maliyet ve fiyatların oranı dikkate alınarak belirlenmelidir. Bu, mal grupları ve türlerine göre gümrük oranlarının farklılaşmasına olanak tanır. (Nuriyev. C, Q, Aliyev. A, Ə, Atakişiyev. M, C, 2009: 452)

Piyasa ekonomisi ve dış ticaretin serbestleşmesi koşullarında, gümrük vergileri dış ekonomik faaliyetin önemli bir ekonomik düzenleyicisi haline gelmiştir. Devlet, gümrük vergileri yardımıyla, ilgili malların ithalat ve ihracatını teşvik edebilir veya kısıtlayabilir ve yerli üreticiler ile yabancı rakipleri arasında eşit ekonomik koşullar yaratabilir.

Gelişmekte olan ülkelerin çoğunda, hammadde ve malzeme ithalatı çoğunlukla gümrüksüz veya minimum vergiyle gerçekleşir. Hammaddelerin işlenmesinden elde edilen ürünlerde ise, işleme maruz kalma derecesine bağlı olarak gümrük vergisi oranı belirlenmekte ve elbette ham madde daha fazla işleminden geçirdikçe vergi oranı artmaktadır.

Gümrük ve tarife politikası, ülkedeki sosyal-politik süreçler ve ekonomi politikası dışında düşünülemez. Bu politika, ekonomi politikasının ayrılmaz bir parçasıdır ve gümrük makamları, bu politikanın geliştirilmesinde ve uygulanmasında doğrudan yer alır. Doğru gümrük tarife politikası ülkede yeni üretim potansiyeli yaratır. Tecrübeler gösteriyor ki bu tür bir politika Azerbaycan'da da işe yarıyor. Dolayısıyla son yıllarda gıda ürünlerine olan talebin önemli bir kısmı zaten yerli üretim ile karşılanmaktadır.

Bu nedenle yerli üretimdeki ana üretim fonları yenilenmeli, yeni modern ekipman ve yeni teknolojiler ülkeye kazandırılmalıdır. Bu başarılı politika, dış ekonomik faaliyetin devlet

tarafından düzenlenmesi önlemlerinde sürdürülmeli ve ekonominin önemli alanlarına odaklanılmalıdır. (Babuškina, A.M, 2007: 256)

Geleneksel liberal ekonomi politikasına sahip gelişmiş ülkelerde devlet, ekonomik yapıların şekillendirilmesindeki asıl görevi piyasa ilişkilerine bırakır ve bunlar üzerindeki asıl etkisini gümrük tarifeleri aracılığıyla gösterir.

Gümrük tarifesinin ticari ilişkileri düzenlemenin ana aracı olduğu unutulmamalıdır. Yani, tarife düzenlemesinde tarifeyi etkileyen birkaç ana yön vardır ki, onlar tarifenin olarak sağlamlasına etki yaratır. Gümrük vergilerinin tahsili amacıyla uygulanan gümrük vergisi türlerinin seçilmesi, tarifelerin yapısının oluşturulması, tarife sınıflandırma sisteminin geliştirilmesi ve gümrük rüsumunun ödenmesi amacıyla ithal edilen eşyanın menşe ülkesinin belirlenmesine yönelik metodolojinin hazırlanması yönergeleridir. Gümrük tarifesinin ekonomik rolü, malların fiyatını etkileyerek ve ulusal pazarı koruyarak, ücretlerin ekonominin farklı alanlarında sermaye birikimi, kar oranı ve yaratım oranları üzerinde aktif bir etki yaratır, ulusal ve uluslararası üretim koşullarındaki farklılıkları dengelemektedir. (Səmədzadə. Z.A, 2004: 936)

Gümrük ödemelerinin iyileştirilmesi ve bunun temellere dayalı bir biçimde uygulanması önemli görevler olarak değerlendirilmelidir. Unutulmamalıdır ki, ülkemizdeki gümrük faaliyetlerini düzenleyen yeni Gümrük Kanunu taslağı, çağın ve yeni dönemin ihtiyaçlarına cevap verme imkanlarını artırmak amacıyla hazırlanmış ve artık parlamento düzeyinde değerlendirilmiştir.

Kanunda, diğer hususların yanı sıra, gümrük idarelerinin elektronik bilgi sistemi, gümrük tarifesi ve malların tarife sınıflandırması, gümrük ödemelerinin miktarının belirlenmesi ve borçluya bildirilmesi, gümrük ödemelerinin iadesi, gümrük değerlendirmesi, uluslararası tecrübeye uygulanan normlara, aynı zamanda mevcut mevzuatta kabul edilmiştir. Mevzuatta belirtilen tüm gümrük ödemelerinin sadece banka veya plastik kart üzerinden yapılması ve elektronik yönetim sisteminin ("elektronik kuyruk") devreye alınması da öngörülmüştür.

Yeni Gümrük Kanunu'nun gümrük işleri alanında ilerici biçimlerin uygulanması alanında yeni fırsatlar yaratacağı ve modern gereksinimlere dayalı gümrük ödemelerinin iyileştirilmesinin en önemli konusu olan yasal dayanağını belirleyeceği düşünülebilir. (Heydərov. K, F, 1998: 496)

BÖLÜM 3: DIŞ TİCARET POLİTİKASI KAVRAMI, AZERBAYCAN'IN DIŞ TİCARET POLİTİKASI VE SONUÇLARI

3.1. Dış Ticaret Politikası Kavramı

Ülkelerin dış ticaret yapmasının nedeni kendi topraklarında hiç üretilmeyen veya maliyeti yüksek olduğu için üretmediği ürünleri yurtdışından ithal etmesidir. Dünyanın hiçbir ülkesinde kendi halkının ihtiyaçlarını karşılamak için büyük miktarda kaynak yoktur. Şu yüzden ülkeler dış ticaret yaparak kendisinde bulunmayan ürünleri ithal etmektedirler. Sonuç olarak kendisinde olmayan veya az olan ürünleri alıp, çok olan ürünleri ise satarak uluslararası ticarete atılırlar. Ülkelerin birbirleri ile dış ticaret yapması sebepleri aşağıdakilerdir:

- Üretim farklılıkları
- Malların kalite ve kullanımlı olması açısından farklı oluşu
- Fiyat farklılıkları
- Tüketici zevkleri

Bazı ülkeler malları hiç ihtiyaç olmadığı veya ihtiyaç az olduğu için üretmezler. Diğer ülkeler de ise ihtiyaç çok olduğu için daha fazla üretirler. Üretim farklılığına yol açan nedenleri ülkenin bulunduğu coğrafi konum, iklim, teknoloji, işçi gücü gibi sıralayabiliriz. Üretilen bazı mallar, dayanıklılık, şekil, fonksiyon, ergonomi gibi farklılıklar göstermektedir. Bazı ülkeler üretim teknikleri ileri düzeyde olduğu için malları ucuz fiyata ihraç edebilirler. Bazı ülkelerde de zevk olarak insanlar tarafından daha çok tüketildiği için o ürünlerin ithal talebini ortaya koyar. Örneğin fastfood ürünleri birçok ülkelerde daha çok tüketilmektedir. (Doğan. Ş, 2017)

3.2. Dış Ticaret Politika Tarihsel Gelişimi

19.yy. sonlarından itibaren dünya ekonomisi önemli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bazı ülkelerin zamanla gelişmesi, ülkelerin gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler olarak ayrılmış olması bu sorunların en başında gelmektedir.

Dünya nüfusunun 80%-i az gelişmiş ülkelere oluşmaktadır. Bu tip ülkeler gelir dağılımından hakkı olan payı alamamaktadır. Birçoğu ülkelerde insanlar aşırı yoksulluk ve sefalet içerisinde yaşamaktadır. Küreselleşme ve iletişim araçlarının gelişmesi, Sanayisi gelişen ülkelerdeki insanların yaşam düzeyini gözler önüne sermektedir. Bu durum az gelişmiş ülkelerin gelişim sürecini hızlandırarak azimlerini arttırmaktadır. İkinci Dünya

Savaşından sonraki dönem boyunca gelişmekte olan bu ülkelerin temel amacı sanayileşmenin gerçekleştirilmesi ve sanayi ürünlerinin ihracatının geliştirilmesi olmaktadır. (Ataman. Ü, Sümer. H, 1993: 5)

İkinci Dünya savaşından sonra dünya ülkeleri kendi teşkilatlarını kurarak ticari ilişkilerini geliştirmişler. Avrupa ülkeleri kendi teşkilatını Avrupa Birliğini (AB) kurdu. Buna karşılık ABD de, Kanada, Meksika ile Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesini (NAFTA) kurmuştur. Japonya, uzak doğu ülkeleri ve pasifik ülkeleri de Asya Pasifik Ülkeleri Topluluğu teşkilatını (APEC) kurmuşlardır. Az gelişmiş ülkeler kendi aralarında çok sayıda ekonomik birleşme hareketi gerçekleştirmiştir. Tüm ekonomi birleşmeler arasından yukarda sözü edilen 3 temel topluluk en büyük blokları oluşturmaktadır. Bu 3 büyük teşkilat içinde yer alan ülkeler dünya dış ticaretinin neredeyse tamamını gerçekleştirmektedir.

Savaş ülkeyi ekonomik anlamda çok etkiler. Savaşın son bulması ülkelerin ekonomik olarak kalkınması için büyük fırsattır. Ülkeler dünyayı yeniden inşa etmek için ikili anlaşmalar yapmaya başlamışlardır. Ülkeler ekonomilerini geliştirmek amacıyla uluslararası ticarete atılmıştır. Ülkeler, savaş sonrasında dünya ekonomisini yapılandırmak amacıyla 1944 yılı temmuz ayında ABD'nin Bretton Woods kasabasında 44 ülke temsilcisi ile anlaşma yapmıştır. (Çağlar ve Dışkaya, 2018: 8)

16. yy. sonlarına doğru Avrupa'da Merkantilizm anlayışı ortaya çıktı. Bu kavram geçerli bir ticaret düşüncesi olarak doğmuştur. Bunun doğal sonucu olarak ticaret de devletlerin yoğun baskısı ve kısıtlayıcı engelleri görünmeye başlamıştır.

Dünya ekonomisinde dikkat çeken bir diğer unsur da gerek gelişmiş ülkelerde gerekse az gelişmiş ülkeler arasında bölgesel ekonomik birleşmelerin giderek yaygınlaşmasıdır. Avrupa Birliği teşkilatı Roma Antlaşması ile kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu, Maastricht Antlaşması ile Ekonomik ve Parasal Birlik aşamasından geçmiştir. Avrupa Birliği 1999 yılından itibaren tek para birimi Euro (€) kullanmaya başlamıştır. (Dağışan. Ü, 2014)

3.3. Dış Pazara Açılırken Karşılaşılan Sorunlar

Firmalar dış pazarlara açılırken firmanın finansal, idari ve teknik yapısından, pazara giriş yaptığı ülkedeki firmalarla rekabet açısından, ürünün ihraç edileceği ülkenin pazar yapısından kaynaklanan engel ve sorunlarla karşılaşabilmektedir. Karşılaşılabilecek engel ve sorunlar aşağıdakilerdir.

- Teknoloji ve AR-GE
- Yetiştirilmiş Eleman ve Dil Sorunu

- Üretim Maliyetleri
- Taşıma-Depolama ve Dağıtım
- Standardizasyon
- İhracat Kontrolleri
- Rakipler ve Rekabetin Şiddeti
- Güvenlik: CE İşareti
- Çevre: ISO 14000
- Kalite: ISO 9000 Kalite Standartları
- Hükümet Uygulamaları ve İthalat Kotaları
- Kültür
- Ülke ve Firma İmajı
- Taklit Mallar

(Mert. G, 2022)

3.3.1. Teknoloji ve AR-GE

Dünyanın herhangi bir yerinde ortaya çıkan bir teknoloji yenilik çabuk taklit edilerek küreselleşmenin etkisiyle eskimektedir. Bu nedenle firmaların rekabet açısından üstünlük sağlayabilmeleri için sürekli yeni ürün ve hizmetleri piyasa sunmaktadır. Bunun içinde AR-GE çalışmalarına ayrılan payın artması veya en azından yeterli düzeyde olması büyük önem taşıyor. İşletmelerin rakiplerine göre daha kaliteli ürünü daha kısa sürede üretebilecek uygun teknolojiyi seçmeleri gereklidir. Rekabet gücünü etkin kılan faktör üretim teknolojisinin önemi kadar yapılan AR-GE faaliyetlerinin yoğunluğudur. AR-GE çalışmalarının amacı yenilikçi teknolojiler yaratmak ve geliştirmektir. Şu yüzden iyi organize edilmesi lazım. Şirketlerin AR-GE çalışmalarını artırmasının sebebi bir hizmeti veya ürünü en iyi ve kaliteli hale getirerek dış pazara sunmaktır. AR-GE faaliyetleri sonucunda teknolojik yenilikler takip edilir, geliştirilir, üretim sürecine uyarlanır ve işgücünde niteliğini artırır. (Avansas Blog, 2021)

3.3.2. Yetişmiş Eleman ve Dil Sorunu

Dış pazarlara açılacak olan firmalar, gerekli performansı göstere bilmeleri için nitelikli bilgi ve beceriye sahip elemanlara sahip olmalıdır. Özellikle dış pazarlara açılmak durumunda olan işletmeler, daha çok dış pazarlara açılma konusunda bilgili, deneyimli ve dil bilen elemanlara ihtiyaç duyarlar.

Ürünlerini uluslararası piyasalarda pazarlayan firmalar için dil sorunu ortak bir sorundur. Dil sorunu elemanlar pazara giriş, markalama, ambalajlama, ürünü kullanmaya ya da monte etmeye yönelik talimatlar, garanti bilgisi, dağıtım kanallarının üyeleriyle olan ilişkiler ve promosyon gibi çeşitli faaliyetlerde ve uygulamalarda başarılı olamazlar. Bu sorunun aşılabilmek için özellikle ihracat ve pazarlama konularında deneyimli ve yabancı dil bilen nitelikli elemanlara sahip olmak gerekir. (Doğan ve Marangoz, 2000: 6)

3.3.3. Üretim Maliyetleri

Uluslararası piyasalarda rekabetin her geçen gün artarak devam etmektedir. Rekabetin artması, firmalara fiyatlarını düşürme yönünde baskılar oluşturmaktadır. Dış pazarlara açılırken başarılı olmak isteyen firmalar öncelikle kalite-fiyat (yüksek kalite, düşük (uygun) fiyat) dengesini çok iyi oluşturmak zorundalar. Bu dengeyi oluşturmak için kullanılan yeni maliyet ve fiyat hesaplama tekniklerinden yararlanılmalıdır. (Üretim ve Maliyet, 2011)

3.3.4. Taşıma-Depolama ve Dağıtım

Bir ülkeden başka ülkeye kolay ulaşım olanağı yoktur ve mal nakletmek çok masraflı iştir. Aynı zamanda çok zaman gerektirmektedir. Bu durumda ihraç yapan firma maliyetleri daha da arttırmaktadır. Bu sebeple ihraç yapan firma bir dış pazarlama projesinin başından taşıma olanaklarını ve maliyetlerini araştırıp rakip firma ile karşılaştırmalıdır.

Taşımanın demiryolu, karayolu, hava yolu, boru hatları gibi türleri vardır. Dış ticarete atılan firma ulaştırma sisteminin bir-birini destekleyici, tamamlayıcı olmasını dikkate almalı, dengesizlik olduğu zaman ise sorunun giderilmesini planlı şekilde yapmalıdır. Bazı ülkelere taşıma mümkün değildir. Buna sebep coğrafi koşulların uygunsuz olmasıdır. Birçok deniz aşırı ülkeler ile tarifeli gemi veya uçak seferi olmadığından taşıma ancak aktarmalı olarak yapılabilmekte, yine bu durum da aynı şekilde maliyetleri yükseltmekte ve uzun zaman almaktadır. (Yıldıztekin, 2002: 37)

3.3.5. Standardizasyon

Bazı ürünlerin ayrımında kullanılan ve üretilen ürünlerin uymak zorunda olduğu kuralların, derecelerin belirlenmesine standartlaşma deniliyor. Ürünlerin kalitelerini, niteliklerini, özelliklerini belirleyen bir tanımlama listesine standart deniliyor. Ürünler belirli bir standarda göre, bir örneklik, beraberlik sağlanması için standartlaştırılıyor. Bir işletmeci kendi mallarına özgün standartlar belirlemekle beraber, içinde yer aldığı endüstrinin koyduğu standartlara ulusal ve uluslararası standartlara uyabilir. Standartlar, ağırlık, büyüklük, dayanıklılık, olgunluk, kimyasal bileşim ve başka şeyler olabilir. (Tenekecioğlu, 1994: 180)

3.3.6. İhracat Kontrolleri

İhracat kontrolleri, ülkelerin ulusal güvenlik kaygısıyla oluşturdukları iç düzenlemeler olmakla beraber, aynı zamanda uluslararası sorumlulukların ve iş birliklerinin de bir gereği olarak dış ticaretle alakalı olan herhangi ürün, hizmet veya teknolojinin transferinde uygulanan kontrollerdir. İhracat kontrolünü zorunlu kılan temel olarak 3 tür uluslararası düzenleme var.

- Uluslararası ambargo kararları
- Uluslararası anlaşmalar
- İhracat kontrol rejimleri

(BDO Türkiye, 2024)

3.3.7. Rakipler ve Rekabetin Şiddeti

Eğer dış ticaret de girilmesi planlanan ülkenin pazarda mevcut olan rakipler çok kuvvetli ve kararlı iseler, bu durum o ürünün o pazarda karlı bir şekilde satılmasını engelleyebilirler. Bu nedenle rekabet koşullarını detaylı olarak incelemek gerekir.

Dış ticarete giriş sağlayan işletmenin rakiplerin başarı nedenlerini araştırmak, öğrenmek hem pazara giriş olanaklarına hem de pazara giriş stratejilerine yol açacaktır. Başarı örneği olarak sadece en büyük kuruluşa sahip firmalar değil, aynı zamanda ufak pazar bölümlerini karlı bir şekilde değerlendirebilen küçük firmalar da incelenmelidir. Genellikle başarı sebepleri arasında şu koşullardan bazıları bulunabilir:

- Üstün ürün ve/veya servis kalitesi,
- Fiyat avantajı,
- Maliyet avantajı,
- Üretim yerinin ve taşıma uzaklıklarının getirdiği avantajlar,
- Satış ve dağıtımda üstünlük

İlgili pazara yeni girmek isteyen bir firma için bunlar birer sorun olabilir. (Saruhan. M, 2010)

3.3.8. Güvenlik: CE İşareti

Dış ticaret de AB ülkeleri için ürünlere CE işareti eklenmesi serbest dolaşım pasaportuna sahip oldukları anlamına gelir. 1985 yılında AB ülkelerinde malların serbest dolaşımının

temin etmek amacıyla yeni yaklaşım direktifleri ile test ve belgelendirmede küresel yaklaşım politikaları çerçevesinde ortak resmi bir işaret uygulaması başlamıştır.

CE işareti bir kalite belgesi değil, amma hiçbir üretici CE işareti koyduğu malının kalitesiz olma riskini göze alamaz. Eğer CE işareti taşıyan herhangi bir ürün, tüketicinin canına, malına veya çevreye zarar verirse firmaya uygulanacak önemli maddi yaptırımlar olacak. AB ülkelerine ihracat yapmak isteyen firmalar CE işareti koyarken bu durumu mutlaka bir uzman kuruluşa danışmalıdır. (Yıldız. S, 2018)

3.3.9. Çevre: ISO 14000

Globalleşen dünyanda önemli unsurlarından biri çevresel değerlerin korunmasıdır. Son yıllarda genel işletme yönetiminin içinde çevre yönetimi konusu ağırlıklı bir konu haline gelmeye başlamıştır. Son zamanlar bazı işletmeler üretim yaparken çevreyi kirletmekte ve çevreye karşı çok ciddi zararlar vermektedir. Bu sebeple işletmelerin çevreye karşı duyarlı olmaları için ISO 14000 Çevre Yönetim Sistemi standartları yayınlanmıştır. Bu belgeler işletmelerin uluslararası pazarlara daha kolay girebilmesi için bir avantajdır.

ISO 14000 Çevre Yönetim Sistemi'nin bir işletmeye sağladığı başlıca avantajlar şunlardır;

- Tüketicinin çevre için beklentilerine cevap vermek,
- Kuruluşun halkla ilişkilerini olumlu yönde geliştirmek,
- Uluslararası yeni standartları uygulayarak alanında önder olmak,
- İmajını ve pazar payını arttırmak,
- Taşeronların belgelendirme kriterlerine cevap vermek.

ISO 14000 Çevre Yönetim sistemi standartları işletmelere çevre sorunlarını sistematik ve anlamlı bir biçimde hal etmeye yardımcı oluyor. Bu standartlar geliştirilirken aşağıdaki temel ilkeleri dikkate alınmalıdır.

- Daha iyi bir çevre yönetimi sağlanması,
- Bütün ülkelerde uygulanabilirlik,
- Kamunun ve standardı kullananların çıkarlarının gözetilmesi,
- Düşük maliyetlere yol açmaları ve dünyanın her yerinde, her boyda işletme için kolaylıkla uygulanabilirlik,
- Esnekliğin içsel ve dışsal kontrol edilebilirliği,

- Bilimsel tabana dayanmaları,
- Pratik, yararlı ve kullanılabilir olmaları.

(Küçük. C, T, 2008)

3.3.10. Kalite: ISO 9000 Kalite Standartları

Rekabetçi işletmeler dış pazarda, küreselleşen ekonomilerde başarılı olabilmek için, rakip işletme ve ülkeler bazında asgari düzeyde sahip olunan bir kalite güvence sisteminin geliştirilmesi gerekir. Böyle bir güvence sisteminin sağlanması için de işletmelerde geleneksel sistem ve düşüncelerin terk edilerek, çağdaş kalite düşüncesi ve yönetimine önem verilmelidir. Uluslararası pazarlarda birçok ülke kendi ülkesine ihraç edilen mal ve hizmetlerde çeşitli kalite belgelerini şart koymaktadır.

AB ve EFTA (Avrupa Serbest Ticaret Birliği) üyesi ülkeler üreticilerin kusursuzluğunu belgelemesi zorunluluğunu ortaya koymuştur. Bunun içinde ISO 9000 Kalite Standartları Serisini yayınlamışlar. Bu standartlar aranan şartları, bunları sağlayabilmek için gerekli yönetim sisteminin nasıl kurulabileceğini, işlemlerin belgelenmesi ve sürdürülebileceğini belirtmektedir. (Özden. Ö, 2015)

3.3.11. Hükümet Uygulamaları ve İthalat Kotaları

İthalat kotaları ülkeye girecek mal ve ürünü doğrudan doğruya sınıflandırır ve uluslararası ticaret de en çok bilinen ve etkili devlet uygulamalarından biridir. Kotaların 3 türü bulunmaktadır.

- Global kota
- Tahsisli ithal kotası
- Gümrük tarifesi kotası

Global kota: Bu türlü kota uygulamasında hükümet ithalatın hangi ülkeden veya kimler tarafından yapılacağına karışmaz ve yalnız ithal mal hacmini belirler.

Tahsisli ithal kotası: Belirli bir mal üretmek için ithalatçıya verilen senettir ve bir lisans sistemli uygulamadır.

Gümrük tarifesi kotası: Bu türlü kotalarda ikili tarife sistemi uygulanmaktadır. Ülkenin belirlediği ithalat miktarına kadar yurt dışından gelen mallar normal gümrük vergisi ödenerek ithal edilir. Lakin miktar aştığı zaman tarifeler de yükselmiş oluyor.

İthalat kotaları ülkeye ithal olunan malların yurtiçinde arzını kısırarak fiyatını yükseltmektedir. Gümrük tarifeleri ile ithalat kotalarını karşılaştırdığımız zaman devlet geliri açısından ve piyasa mekanizması etkinlikleri açısından kotalar daha farklıdır. Kotalar daha esnektir ve piyasa mekanizmasını tamamıyla tıkarlar. Kotaların ticarete etkisi daha kısıtlayıcı olur. (Akçay. D, 2014)

3.3.12. Kültür

Uluslararası pazarlar için özellikle kültürel farklılıklar önem taşır. Çünkü kültür, dünya üzerinde yöreden yöreye değişir ve uluslararası pazarlamanın başarılı olmasını etkiler. Ülkelerin kültürel farklılıkları, pazarlanan mal ve hizmetler ile pazarlama yöntemlerini etkiler. Bu sebeple her ülkenin geleneği, göreneği, tutumu, alışkanlık ve davranışları, nüfusun gelişimi, dağılımı, din, dil, ırk, sosyal sınıflar, aile sistemleri, sosyal değerler ve normlar özellikle uluslararası pazarlamada dikkate alınmalıdır. (Akat, 1996: 5)

3.3.13. Ülke ve Firma İmajı

Ülke imajı ve firma imajı uluslararası pazarlamada dış pazarlara açılmak isteyen firmalar açısından çok önemlidir.

Ülke imajı açısından ülkelerin yabancı sermayeye karşı tutumları, siyasi istikrar, toplumsal barış, sendikal hareketler gibi konular çok önemli faktörlerdir. Bundan başka ülke imajına bağlı olarak firma imajı da dış pazarlara açılmada önemli bir fırsat veya engel teşkil edebilir. Yine çevreye karşı duyarlılık, insan haklarına saygı ve sosyal sorumluluk gibi konular da firma ve ülke imajı açısından çok önem taşıyor.

Eğer girilecek olan dış pazara ülkemizden daha önce başka (farklı alanlarda veya aynı alanda faaliyet gösteren) firmalar girmişse, ülke veya firma aleyhine olumsuz bir imaj oluşmuşsa bu da o pazara giriş sürecini olumsuz etkiler. (Doğan. Ö, İ, Marangoz. M, Topoyan. M, 2003)

3.3.14. Taklit Mallar

Dış pazara giriş yapan firmaların karşılaşılabileceği diğer önemli bir sorun da taklit mallardır. Bazı ürünler daha kalitesiz ham maddelerden üretiliyor, amma orijinali ile aynı ambalajında pazarlanıyor. Bu mallar piyasada daha düşük fiyata satılmakta ve fiyat dengesinin bozarak haksız rekabet yaratmaktadır. (Savcı. Y, 2009)

3.4. Dış Ticaret Politikasının Amaçları

Dış ticaret politikası, esas olarak kaynak tahsisi ile alakalı bir politikadır. Dünyanın çeşitli ekonomileri, olumlu sonuçlar elde etmek için üretken faktörleri dağıtmak veya tahsis etmek

zorundadır. Birçok ülkede ticaret politikasının temel aracı, uzun yıllar ithal tarifeleri olmuştur. Şimdi ise tarife dışı kısıtlamalar ve ihracat teşvikleri de en az tarifeler kadar önemli bir araç olmuştur.

Bir ülkede tam istihdamın sağlanmasını az çok bir fiyat istikrarı, uygun bir büyüme ve gelirin adil bir şekilde dağılımı olarak özetleyebiliriz. Tüm bunları genel ekonomi politikası yanında tamamlayan ve sürdürülebilir olmasına yardımcı olan bir dış ticaret politikasının amaçlarına da ihtiyaç gösterir. Dış ticaret politikasının amaçları genel olarak şunlardır.

- Kendi kendine yeterli olmak
- Ekonomik refah
- Ekonomik korunma
- Tam istihdam sağlama
- Ödemeler bilançosunda dengeyi sağlama
- Ekonomik kalkınma

(Kaya. H, 2006)

3.4.1. Kendi Kendine Yeterli Olmak (Otarşi)

Otarşi dış ticaret faaliyetinde kullanılan bir terimdir ve herhangi bir ülkenin başka bir ülkeyle hiçbir ticari ilişkide bulunmamasıdır. Bu amaç bir ekonominin tam olarak uluslararası ticaret ve sermaye hareketlerinden ayrı tutulması demektir ve ülkenin ihtiyaç duyduğu her şeyin ülke içinde üretilmesi anlamına gelir. Kısa olarak desek kapalı ekonomi olarak tanımlayabiliriz. Bu yapıda politikaya sahip örnek olarak Kuzey Kore ülkesini gösterebiliriz. Bundan başka, Suriye, İran, Irak, Küba gibi devletleri de örnek verebiliriz. Bu ülkelere savaş, diplomatik anlaşmazlık, ideolojik ve insani gerekçeler gibi çeşitli sebeplerden dolayı abluka ve ambargo uygulanmıştır. Günümüzde özgürce, tamamen kendi kendine yeterli olan ekonomiye sahip bir ülke yoktur. (Milliyet, 2022)

3.4.2. Ekonomik Refah

Günümüzde dış ticaret politikası yürüten ülkeler tamamen serbest dış ticaret ve karşılaştırmalı üstünlükler prensibine göre ihtisaslaşarak, uluslararası iş bölümünden en yüksek faydayı sağlamağı amaçlamaktadır. Bu amaca yönelik ülkeler uluslararası ticarete yönelik

kısıtlamaları kaldırarak ticaretin genişlenmesi ve yaygınlaşması yönünde büyük emek sarf eder. Ülkeler ekonomik ve sosyal kalkınmanın anahtarını bunda olduğunu düşünürler.

3.4.3. Ekonomik korunma

Ülke ekonomisi içindeki iç üreticileri dış rekabetten korumak ve serbest rekabetin, ithalata kota ve tarifeler koyarak ülke içindeki üreticiler için yıkımın karşısını almaktır. Bu tür politikaların, genel olarak bebek endüstrilerin korunması için uygulandığını söyleye biliriz. Bu uygulamanın zarar verici bir ihtimal doğurduğundan istenen bir durum değil. (Uluslararası İktisat Ders Notu, 2013)

3.4.4. Tam istihdam sağlama

Bir ülkede tam istihdamın sağlanması dediğimizde, bir ülke içindeki iç dengenin sağlanması anlamına gelir. Eğer ülkede dış ticaret politikası ile sağlanmaya çalışarak tam istihdam gerçekleştirilirse, uluslararası ticaret ve sermaye hareketleri ülke içi ekonomik faaliyet seviyesine bağlı olarak sınırlanır veya özendirilir. (Erkan, 2001: 221)

3.4.5. Ödemeler bilançosunda dengeyi sağlama

Ülkelerin ödemeler bilançosu uzun dönemde açık vermez ve eğer ülkelerin bilançosunda açık var ise bu açık bir süre sonra mutlaka kapatılmalıdır. Ülkelerin ödemeler bilançosunda açık kapamama diye bir lüksü yoktur. Eğer ülkenin ihracatı belirli bir süreç içerisinde arttırılamıyorsa, özellikle kamusal harcamalar yönünden birtakım kısıtlamalara gidilerek, kısa ve orta vadeli dış borçlanmalarla gelir-gider farkı kapatılmaya çalışılır. Ülkenin ödemeler bilançosunu sağlamaya yönelik uyguladığı dış ticaret politikası yatırımları kısacaktır. Bu durumda ülke tam istihdam ve büyüme gibi iç ekonomi amaçlarıyla çatışa bilir. Bu durumda ülkede insanların fakirleşmesine ve mutsuzluğuna yol açar. (Karluk, 1991: 221)

3.4.6. Ekonomik kalkınma

Günümüzde gelişmekte olan ülkeler kendi ekonomilerinin kalkınması ve gelişmesi yönünden uluslararası ticareti bir araç olarak kullanmak isterler. Bu açıdan bakarsak, yeni kurulan genç sanayileri ithalata tarife ve miktar kısıtlamaları koyarak dış rekabetten kendilerini korurlar. Diğer taraftan gerekli yatırım malları ithalatlarını arttırmakla kalkınmaları için çaba sar ederler. Bundan başka, ihracatı teşvik ederek ekonomik kalkınmanın dış finansmanını bu yoldan sağlamayı tercih ederler.

Dış ticaretin geliştirilmesine, yaygınlaşmasına ve arttırılmasına yönelik çabalar ülkelerin dış politikalarının belirlenmesinde temel araçtır. Dünya ülkelerini teşvik eden, yönlendiren,

gerektiğinde zor kullanarak dış piyasaları düzenleyen uluslararası güçler olarak BM, IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü gibi kuruluşlarla, NAFTA, EFTA, GATT ve Gümrük Birliği gibi anlaşmalar aktif rol oynarlar. Bu sebeple dünya genelinde bütün ekonomiler tarihte görülmemiş bir şekilde birbiriyle bütünleşme süreci yaşamaktadırlar. Küreselleşme diye adlandırdığımız bu vaka, bir durum, bir varoluşun sebebi ve sonucu olmakla beraber bir amaç olarak da gündelik yaşamımızda bizlerle iç içe yaşayan bir zorunluluktur. (Ertem, 2015: 10)

3.5. Dış ticaret politikasının araçları

Bir ülkenin karar makam durumundaki hükümetler değişik araçlar kullanarak, uluslararası ticaret ve üretim faktörleri yönüne, bileşimine ve içeriğine müdahale eder. Her ülke modern devlet anlayışına göre kendi içinde siyasi ve ekonomik bağımsızlığa sahip olarak üniter bir karakter taşır. Bu sebeple, uluslararası ilişkilerde bir düzenlenmenin sahiplenilerek, kalıcı olabilmesi için ülkeler arası anlaşma olması zorunludur.

Diğer ülkelerle yapılan mutabakatlar sonucunda dış ticaret politikasında kullanılan araçlar şekillenir. Ülkeler arasında ortak bir anlaşma sonucunda belirlenen ekonomik ağırlıklı araçlar aşağıdakilerdir.

- Tarifeler (Gümrük Vergileri)
- Tarife Dışı Kısıtlamalar
- İhracatı Teşvik İçin Mali Yardımlar
- Döviz Kontrolü

3.5.1. Tarifeler (Gümrük vergileri)

Gümrük tarifeleri, ülkeler arsında serbest mal akışına konan bir çeşit kısıtlamadır. Ticari nitelikteki ürünlerin ülke sınırına geldiğinde üzerine konan bir gümrük vergisi niteliğindedir. Tarifeler, ülke için yararı olmayacak ürünlerin ülkeye girmesinin karşısını alır. Bununla beraber, yeni kurulan ve gelişmesini henüz tamamlayamamış genç sanayi dallarını (bebek endüstrileri) dış rekabete karşı korur. Bu yöntem daha çok gelişmekte olan ülkelerin hızlı bir şekilde sanayileşebilmek amacıyla yaptığı bir yöntemdir. (Akçin. R, 2023)

Gümrük tarifeleri dış ticaret politikasının en eski ve en yaygın araçlarından biridir. Gümrük vergileri bir malın ithali sırasında alınana vergilerdir. Her ülke tarifeler konusunda karar yetkisini kendisi alır. Buna Otonom tarife denilir. Amma bazı ülkeler anlaşma yaparak tarifeleri belirler. Buna da sözleşmeli tarife denilir. Sözleşmeli tarifelere örnek olarak, GATT

(Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) kapsamındaki tarifeler veya düzenlemeler örnek verebiliriz. Eğer tarifeler uygulamada ithal olunan malın fiyatının yüzdesi olarak konulmuş ise buna “Advalorem Tarife”, fiziki birim başına alınmaları söz konusu ise buna da “Spesifik Tarife” denir. (Tarife Mevzuatı, 2018)

Gümrük vergileri bir tarife aracı olmakla beraber, gelir sağlayıcı bir dış ticaret politikası aracı sayılabilir. Ekonomik açıdan düşündüğümüz zaman ise “menfaat ve menfaatler arası çatışma” olgularının dikkate alınması gerekir. Böyle bir durumda da tarifelerin dış ticareti engelleyici yönleri karşımıza çıkıyor. Ekonomik açıdan baktığımız zaman ülke lehine bazı düzenlemeler gerçekleştirmek, ülkeye gelir sağlamak ve sağlam bir ekonomik yapıya sahip olmak gümrük vergisi uygulamasında esas amaçlardır.

Gümrük vergileri uygulanırken ulaşılmayı planlanan temel amaçlar aşağıdakilerdir:

- Ülkede yerli işçini yabancı ucuz işçiye karşı korumak
- İthal malının maliyetini, yerli üretimin maliyetiyle eşitlemekle yerli üreticilerinin yabancı rekabete dayanmalarına imkân sağlamak
- Ülkede işsizliği azaltmak amacıyla ithal edilen bazı malları yurt içinde üretmek
- Dış ödemeler dengesini sağlamak amacıyla ülkenin dış gelirlerinin üstünde olan dış gider fazlasını eritmek
- Ülkenin ticaret hadlerini ve refahını iyileştirmek
- Yerli üreticileri yabancı pazarda normal değer ya da iç pazarda geçerli olan fiyatın altında satış yapılmasına (dampinge) karşı korumak
- Genç endüstri tezi (Bebek Endüstrileri) dahil olmakla beraber yerli sanayinin etkinlik kazanıncaya kadar yerleşmesine ve gelişmesine imkân sağlamak
- Ulusal savunma için stratejik öneme sahip olan sanayileri güven altında tutmak

(Salvatore 1986: 77)

Gümrük vergileri planlanan hedeflere ulaşmak için her ekonomideki temel aralardan biridir. Ama söz konusu hedeflere ulaşma bilmek için hiçbir zaman tam anlamıyla mümkün olamamaktadır. Burada, söz konusu ülkenin menfaatinin yol gösterici bir etkisi vardır. Dolayısıyla bu menfaat kavramı sebebiyle uluslararası ticarete engeller ortaya çıkmaktadır. Ticari ilişkiler doğru rekabet ortamında değil haksız rekabet ortamında ve birçok sınırlama ile iç içe gerçekleşmektedir.

Bir mal üzerine tarife konması dört etkiye sebep olur.

- Üretim etkisi
- Tüketim etkisi
- Gelir etkisi
- Bölüşüm etkisi

Üretim etkisi gümrük vergilerinin ithal malının iç fiyatını yükseltmesi, ithalata rakip üreticileri dış piyasanın rekabetinden koruyarak yerli üretimin yükselmesine imkân sağlar. Bu prosedüre aynı zamanda koruma etkisi de deniliyor.

Tarifelerin iç fiyatları artırılarak, bir taraftan üretimi özendirme diğer taraftan da tüketimin kısılmasına yol açmasına tüketim etkisi deniliyor. Bundan başka gümrük vergileri tüketici refahının azalmasına da yol açar. Buna sebep ithal malının pahalılaşmasıdır.

Gelir etkisi gümrük tarifelerinin ithalat hacmini sıfıra inecek oranda olmadığı sürece devlete bir gelir sağlama özeliğine sahiptir.

Bölüşüm etkisi gümrük tarifelerinin milli gelirin tüketicilerden üreticilere doğru tekraren paylanmasına sebep olmasıdır. (Bozoğlu, M, 2020)

Söz konusu bu etkiler ulusal ekonomik çıkarları ön plana çıkarması sebebiyle ulusal bazda ifade etmektedir. Amma aynı etkiler makro düzeyde diğer ülke ekonomileri açısından da dikkate alındığında dış ticarete engeller karşılıklı olarak yapılmakta ve uluslararası ticaret de bundan etkilenmektedir. Ortada şöyle bir somut gerçek var ki, özellikle dış ticarete açılmış ve dünya piyasaları ile entegre olmuş bir ülkede gümrük tarifeleri gelir amaçlı değil. Yalnız uluslararası kuralların izin verdiği belirli bir ölçüde koruma amaçlı olarak kullanılmaktadır. Bu kurallar temel olarak Dünya Ticaret Örgütünde belirlenmiş kurallardır. Aynı zamanda taraf ülkeler söz konusu anlaşmaların kurallarına uyacaklarına dair kendileri üstelenmişler.

Sonuç olarak ülkelerin uyguladıkları gümrük tarifelerinde hiçbir etki altında kalmadan karar vere bilme yetkisi kalmamıştır. Uluslararası ticaretin kuralları ve dünya ölçeğindeki üst kuruluşlar bünyesinde tarifelerin geleceği belirlenmiş olmuştur. Bunun sonucunda, gümrük tarifeleri ticareti bozucu etki sağlaması ve temel uluslararası iktisat teorilerinin baskın görüşleri yönünde gümrük tarifeleri hep minimum düzeye çekilmek istenilmiştir. (Ertem, 2015: 13)

3.5.2. Tarife Dışı Kısıtlamalar

Devletler dış ticaret politikasında kullandığı araçlar sırasında gümrük tarifeleri önemli rol oynasa da tarife dışı engeller artık devletlerin en sık kullandığı araçlardır. Bu kısıtlamalar gümrük tarifelerinden farklı olarak, dış ticarete kesin ve mutlak bir sınırlama getirir. Bu sebepten de bu kısıtlamalar daha etkilidir.

Zaman geçtikçe günümüzde Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), ekonomik bütünleşmeler ve ticaret anlaşmaları kapsamında tarifelerin etkisi azalmış, tarife dışı engeller ise artışa geçmiştir. Böyle bir durumun oluşmasına sebep tarife dışı engeller konusunda net bir sonucun olmaması ve tarifelerin kurallara bağlanmış olmasıdır. Tarifeler tanımlanabilir ve tüm ülkeler tarafından ulaşılabilirliği kolaydır. Buna rağmen, tarife dışı engellerin tanımlanması ve sınıflandırılması zordur ve bu nedenle şeffaf değildirler. (Yalçın, Felbermayr ve Kinzius, 2017: 5)

Tarife dışı engeller 4 grup altında incelenebilir. Bunlar engelleri aşağıda görebilirsiniz.

- Miktar kısıtlamaları (kotalar)
- Gönüllü ihrac kısıtlamaları
- Tarife dışı önlemler
- Gözetleme ve izleme önlemleri

Tarife kısıtlamalarında olduğu gibi kotalar da uluslararası ticareti düzenlemek, ülke içindeki üreticileri dış rekabetten korumak veya bozulan ödemeler dengesini tekrardan düzeltmek için uygulanır. Bir ülke için uygulanan ithal yasakları, şartlı ithal izinleri gibi önlemleri de kapsar. GATT anlaşmasına göre döviz sorunu ve geçici ödemeler dengesi olan bir ülke geçici bir süre için ithalatını durdura bilir. (Czaga, 2005)

Dünyada en çok gelişmekte olan ülkeler kotalar uygular ve en yaygın türü ithalat kotalarıdır. Kotalarla gümrük tarifelerini kıyasladığımızda gümrük tarifelerine göre kotalar katıdır ve yerel firmalarla ticaret yapılırken ülkeye daha çok güç ve esneklik sağlamaktadır. Bu yüzden devlet ithalatı kısıtlarken gümrük tarifeleri yerine kotaları tercih ederler. (Lindert ve Kindleberger, 2012: 154-156)

Gönüllü ihracat sınırlamaları, ihracat yapan ülkeler tarafından kullanılan ticaret dışı önlemler türüdür. Bu sınırlamalar belirlenen ülkelere ihrac edilecek mal ve hizmetlerin sınırlarını belirler. Bu kısıtlamalar genellikle siyasi ittifakla alakalıdır. (Alan. A, 2017)

Gümrük tarifeleri gibi ithalatı pahalılaştırıp yerli üretimin karlılığını artıran fiyat mekanizması yoluyla serbest ticarete müdahale niteliğinde olan önlemlerdir. Örneğin, çoklu kur uygulamaları, yerli katkı oranları, ithalatı ikame edici endüstrilere verilen sübvansiyonlar vb. (Kızılkaya. O, 2006)

Fiyat ve miktar ile anti damping ve telafi edici vergi uygulamalarından oluşan önlemler gözetleme ve izleme önlemleridir. Fiyat ve miktar kontrolleri ithal edilen ürünlerin gümrüğe gelmesi ile bu ürünlerin ithal mevzuatına uygun olup olmadığına dair araştırmalar için başlatılan sürecin yavaşlatılması ile değişik yöntemlerle yapılan ithalatın fiyat ve miktar bakımından incelenmesidir. Fark giderici vergiler anti damping ve telafi edici vergiler gibi üretim veya ihracata, dünya ticaretini ve rekabetini olumsuz bir şekilde teşvik, sübvansiyon uygulaması durumunda alınan vergilerdir. GATT çerçevesinde anti damping ve telafi edici vergiler uzun yıllar düzenlenmemiştir. Amma, 1980 yıllarda belli bir uluslararası sistematığa kavuşmuştur. (Karluk. S, 2013)

3.5.3. İhracatı Teşvik İçin Mali Yardımlar

İşletmeler büyüme ve başarı kazanmak için ihracat yaparak büyük fırsatlar kazanır. Ancak uluslararası pazarlara açılmak ve rekabet etmek işletmeler için zorlu bir süreç olabilir. Bazı sanayi dallarının daha hızlı gelişmesi ve ürünlerinin dış pazarda rekabet gücü kazanabilmesi için bugün dünya üzerinde birçok ülkelerde hükümetler gerek üreticiye gerekse de ihracatçıya destek vermektedir. İhracatı teşvik etmek için devletin yaptığı destekler şunlardır.

- Mali destekler
- Eğitim ve danışmanlık hizmetleri
- Pazar araştırması ve analizi

Devlet ihracat yapmak isteyen işletmelere finansal destek sunmakla katkı sağlamaktadır. Buda işletmelere nakit akışını iyileştirmesine ve uluslararası pazarlara giriş maliyetlerini karşılamak için büyük avantaj sağlar. (Ata Yeter. C, Erol. A, 2012)

3.5.4. Döviz kuru politikası ve Döviz Kontrolü

Bir ülke ödemeler bilançosunu sürekli olarak denge halinde tutmalı ki, uluslararası ekonomik işlemlerini aralıksız bir şekilde devam ettire bilsin. Yani ekonominin dış denge halinde tutulması ödemeler bilançosunun açık verilmemesini sağlar. Böylelikle ülke kendi birey ve

kurumlarını yabancı ülke birey ve kurumları arasında yapılan tüm ekonomik işlemlerin sistematik bir şekilde yürütmesine olanak sağlamaktadır. (Seyitoğlu, 1975: 134)

Döviz kontrolü devletin döviz piyasalarına müdahalesi sonucunda yaptığı değişikliyi anlatan genel bir ifadedir. Bu duruma aynı zamanda kambiyo denetimi de denilmektedir. Özel kişilerin döviz bulundurması devlet tarafından yasaklanmıştır ve ithalatçı ihtiyacı olan döviz Merkez Bankası (MB) tarafından temin edebilir. Döviz işlemleri hükümet kontrolü altındadır, yani serbest döviz piyasası yoktur. İhracatçı ve dövizden gelir elde edenler kazandıkları gelirleri Merkez Bankasına satmak zorundadır. Sonuç olarak bu durum da her zaman bir döviz karaborsasını oluşturur. İhracatçı genelde döviz Merkez Bankasında satmak ister çünkü karaborsada döviz genelde pahalı oluyor. Döviz almak isteyenler bunun aksine ithalat lisansı olmadığı için döviz karaborsada satarlar. Böylece dövizin resmi ve gayri resmi pahalı kuru ortaya çıkar.

Bazı zamanlar Merkez Bankası döviz piyasasına müdahaleler yapmaktadır. Bu müdahaleler her ülkede karşılaşılan ve serbest kur sistemine engel olmayan uygulamadır. Bir ülkede döviz üzerine yapılan banka ve borsa arbitrajları ile denetlenmesine döviz kontrolü denilir. Günümüzde sanayileşmeyi bitirmiş gelişmiş ülkelerde bu tip kontrol uygulanır. Geniş anlamda döviz kontrolü aşağıdaki uygulamaları kapsar.

- İç ekonomi politikaları ile döviz fiyatlarının ayarlanması
- Döviz alış ve satış primleri
- Görünmeyen işlere getirilen miktar kısıtlamaları
- Döviz sahibi olma hakkının devlete bırakılması
- Blokaj ve ödeme anlaşmalarını

Bir ülkede döviz kontrolü uygulandığı zaman konvertibiliteden (genel olarak bir değer bir başka değere dönüştürülebilmesi işlemini ve bu işlemin hangi koşullarla yapılacağını ifade eder) uzaklaşır, ülkede parasal gelirlerde dağılım olur, yasal olmayan işlemler artar ve uluslararası ihtisaslaşmadan uzaklaşılır. (Kızılkaya. O, 2006)

3.6. 1993'ten sonra Azerbaycan'ın dış ticari politikası

1993 yılında Azerbaycan ikinci kere bağımsızlığını kazandıktan sonra başka ülkelerle ticaret politikası kurmaya başladı. Ülkenin ticarete atılmak için elverişli koşullara sahiptir. Bu koşullar Azerbaycan devletini diğer ülkelerle uluslararası mal ve hizmet ticareti, kitlesel göç, bilimsel ve teknik iş birliği, işgücü göçü ve finansal ilişkiler kurmaya zemin yaratmıştır.

Azerbaycan'ın katıldığı küresel ekonomik ilişkilerin ana türlerinin en yüksek şekli dış ticarettir. (Aras, Süleymanov ve Mammadov, 2003: 42)

Azerbaycan'ın tüm dünya devletleriyle ticaret yapması ülkeni modern koşullarda mevcut kaynaklarını daha verimli bir şekilde kullanılmasına, ekonominin yapısının oluşmasına, bilim ve teknolojinin gelişmesine imkân sağlamıştır. Buda ülkenin ekonomik kalkınma yolunda avantaj sağlamaktadır. Ülkenin bağımsızlık kazanması yalnız komşu ülkeler ile değil, dünya ülkeleri ile de ticari ilişkiler kurarak ülke ekonomisinin gelişmesine sebep olmuştur. Ülke tüm dünya ülkeler ile dış ticaret yapmak için tedbir uygulamaktadır. (Memmedova. H, 2014)

Azerbaycan'ın cumhurbaşkanı İlham Aliyev yabancı ülkelere yaptığı ziyaretlerde yabancı ülke heyetleri ile toplantı kurarak ülkelerarası ticaret ilişkilerini konu olarak ele almıştır. Bu adımlarda ülkenin uluslararası ilişkilerini ilden ile genişletmektedir. Azerbaycan Sovyetler Birliğinin etkisi altında olduğu zaman tarım ürünleri ve imalat sanayi, gıda işleme ürünleri ve hafif makine ihracatı yaparak kendi ihracat payını oluşturmaktaydı. (Yaqubzade, 2009, 1)

1991 yılında Dağlık Karabağ savaşının başlanması ülkenin dış ticaretini olumsuz bir şekilde etkilemiştir. 1996 yılına kadar ülke sanayisi üretimde düşüş elde etti. 1996 yılından sonra Azerbaycan devletinde ekonomik kalkınmanın yeni dönemi başladı. 1997 yılında ülke dönüş bu alanda dönüş yaparak gelişme elde etti. 1999 yılında ise ülke dış ticarete artış yapmıştır. 1994 yılında imzalanmış ‘ ‘ Yüzyıllık anlaşma ‘ ‘ pratik olarak gerçekleşmesi, sermayenin birçok alanlarında yatırımların yönlendirilmesi, küçük ve orta işletmelerin özelleştirilmesine ilişkin Devlet Programının uygulanması, yeni sanayi sektörlerin kullanılmaya verilmesi sanayide canlanmaya sebep olmuştur. Bunu 2002 yılında sanayide üretimin ilave değeri 1996 yıllı kıyasladığımızda 28,1% artım olduğunu göre biliriz. Gayri safi yurt içi hasılatı sanayide yaratılan katma değer özgül ağırlığı 1993 yılında 12,6 olmuştuysa, 2002 yılında bu rakam 37,4 oldu. (Elçin, 2013)

Azerbaycan devletinin komşu ülkeler Rusya, İran, Türkiye, Gürcistan, Kazakistan ve Türkmenistan ile kurduğu ilişkiler ikili iş birliğinde büyük önem taşımaktadır. Azerbaycan dış ticarete ülkeler ile kurduğu ilişki 2001-2010 yıllarda da devam etmiş ve sonuç olarak dış ticarete sürekli artım meydana gelmiştir. Özellikle 2008 yılında petrol fiyatlarının kalkması ülkenin dış ticareten elde ettiği geliri daha da artırmıştır. 2011 ve 2014 yıllar arasında petrol fiyatlarının inmesi sebebinden dış ticaret gelirlerinde küçülme yaşandı. Bu durum 2018'e kadar devam etti.

Azerbaycan devleti değişen dış ticaret rakamlarına göre 2005 yılında en çok ticaret yaptığı lke Rusya olmuştur. 2010 yılında ABD ile yapılan ticareti ilişkiler daha da artmıştır ve bunu ticari rakamlarda da görmek mümkündür. Ama Rusya ticari rakamları hep yüksek olmuştur. 2015 yılında ise ülkenin en büyük ticaret ortağı Türkiye olmuştur. (Yaklaşık 2,6 milyar dolar). 2018 yılında bu rakam 800 milyon dolar artarak 3,4 milyar dolar oldu. Bu statikle Türkiye kendi liderliğini 2018 yılda da korumuştur. (Memiyev. Z, 2015)

3.7. Azerbaycan'ın Dış Ticaret Politikasının önemli özellikleri ve Dünya Ticaret rgtne yeliği

Dış ticaret politikasının en önemli araçlarından biri olan ihracın teşviki geçiş ekonomili ülkelerde büyük bir etki yaratmaz. Dolayısıyla bu grup ülkelerde ekonomik ve politik kaynaklar yeterli düzeyde olmadığından ihracatı teşvik etmek mümkün değildir. İkincisi, Dünya Ticaret rgt prensipleri ihracatı teşvik etmeyi reddediyor. Bu rgte ye olmak isteyen geçiş ekonomisi lkelerinin de bu durumu mutlaka göz önünde bulundurmalıdır, Azerbaycan da bu konuyu dikkate alması önemlidir. Söz konusu bu ülkelerin amacı geçiş döneminin erken aşamalarında meydana çıkan sorunların ciddiyetini azaltmak ve ihracatı artırmaktır. Bahsi giden ülkeler bu artışın esas ve öncelikli olarak fiziki hacminin artırılması çerçevesinde gerçekleştirdiği ihracat ortalama fiyatlarındaki düşüş ve ülkenin ticaret koşullarındaki bozulma dikkate alınmadı. Ancak, Azerbaycan Cumhuriyetinde bu durumun farklı bir tarafı vardır. Ülkemizde uygulanan sistematik tedbirler sonucunda makroekonomik istikrarın sağlandı. Bunun ardından dış ticaret ilişkilerinin değerinin arttığı ve coğrafyasının genişlediği gözlendiğini belirtmek gerekir. nceki yıllara göre dış ticaret coğrafyası önemli şekilde genişledi. Avrupa lkelerinin rolü Azerbaycan'ın dış ticaret ilişkilerinde son derece yüksek olduğunu belirtmek gerekir. (Qasımov. E, 2013: 1-3)

Azerbaycan devletini ihracat konusunda büyük lde etkileyen sorunlar topraklarının işgali, Türkiye ile Nahçıvan arasındaki doğrudan sınırın olmasıdır. Yeni iş fırsatlarının yaratılması ve döviz akışı olması için yabancı yatırımcıları, yabancı şirketleri ülkeye çekmemiz lazım. Bunun için yabancı şirketlere taviz verilmesi, tarifelerin dşrlmesi gerekiyor. Çünkü yabancı şirketlerin vergi oranlarının ve ihracatta gümrük vergilerinin düşük olduğu, iş gücünün ucuz olduğu, coğrafi hareketliliğin uygun olduğu ve savaş koşullarının bulunmadığı ülkeler daha fazla ilgisini çekiyor. Mesela Alman "Mercedes-Benz" marka otomobilin Azerbaycan'da açılması ülke ekonomisine büyük katkı sağlıyor. Çünkü retim sonrasında "Made in Azerbaijan" markasıyla dünya pazarına girecek. Azerbaycan ülkeye ihraç edilen her bir ürüne göre devlet rüsumu ödemektedir. Ülkede işsizlik faiz derecelerinin azalmasına etki

sağlayacaktır. İhraç edilen ürünler yabancı para birimi kazanacak. Ülke içi pazarlarda ürünlerin fiyatı diğer ülkelerle kıyasladığımızda daha ucuz olacak. Devlet gelir elde ettiğine göre vergi ödemeli olacak. Bu da sonuç olarak ülke ihracında daha büyük değişikliklere sebep olacak. Azerbaycan brendi daha kaliteli ürünlerle dünya pazarına çıkacak ki, bu da dünya ülkelerinin Azerbaycan brendi olan ürünlere ilgiyi daha da artıracak. (Efendiyev. V, 2018)

Azerbaycan Cumhuriyetinin DTÖ-ne üyelik için yaptığı başvuru DTÖ sekreterliğine 23 Haziran 1997 yılında sunuldu. AC-in DTÖ-ne katılmasındaki amaçlara bir göz atalım.

- Dünya ekonomi sistemine entegrasyon sürecini hızlandırmak
- DTÖ-ne üye olan ülkelere verilen imtiyazlardan faydalanmak
- Dünya ülkeleri ile DTÖ tarafından tespit edilmiş genel kanunlar esasında ticari döngüyü gerçekleştirmek
- Ülkede gerçekleştirilen ekonomik reformlara uluslararası örgütler, aynı zamanda üye olan devletler tarafından yardımın artırılmasına ulaşmak
- DTÖ taleplerini uyguladıktan sonra daha çok yabancı yatırımları artırmak
- DTÖ-nün sorunlarının çözümü mekanizmasını kullanmak hukukunun elde edilmesi

(Bayramov 2018: 5)

Azerbaycan'ın DTÖ-ne üyelik konusu ile alakalı olarak 2006 yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in serencamına dayanarak " Hareket Planı" 31 normatif yasal belgeyle onaylanmıştır. Bu belgelerden 18-i kabul görülmüştür. 1997 yılından 2017 yılına kadar 20 yıl içinde Azerbaycan Cumhuriyeti 14 görüşe katılmış, 400 belge imzalamış, aynı zamanda 300-den çok mevzuat aktı imzalamış, 2000'den çok soruyu cevaplamıştır. (World Trade Organization, 2024)

DTÖ-ne üyelik Azerbaycan ekonomisi için aşağıdaki faydaları sağlar.

- İşletme durumunun iyileşmesi ve yabancı yatırımların artması
- Gümrük ve yabancı ticari prosedürlerin daha kolay ve esnek olması
- İşletme harcamalarının azalması fırsatı
- Mevzuat bazasının gelişmesi
- Rekabet ortamının gelişmesi ve tekelin azalması
- Enflasyon seviyesinin azalması
- Hizmet sektörünün gelişmesi ve yatırımların artması

- İhracın kapsamlı olması
- Standartların gereklilikleriyle daha tutarlı olmak

(Aliyev. A, 2018)

3.8. Azerbaycan'ın Uluslararası Ekonomik İlişkileri

Şu anda dünyanın en büyük yatırım şirketleri ve finans kuruluşları Azerbaycan devletine büyük ölçekli yatırımlar yapıyor ve ülkeye kredi veriyorlar. Bu yatırımlar yabancı ülkeler ve uluslararası kuruluşlar tarafından sabit sermayeye yönlendiriliyor. Yabancı yatırımların büyük bir kısmı İngiltere, ABD, Japonya, Fransa, Norveç, Çek Cumhuriyeti, Türkiye ve Kore'ye aittir. Azerbaycan'da stratejik öneme sahip altyapı projelerinin uygulanmasında Türk şirketlerinin önemi daha büyüktür. Ülkedeki önemli yatırımlar, yerli şirketlerin faaliyetlerinin ve girişimciliğin geliştirilmesi için ayrılan fonlar, kredi ve sübvansiyonların artırılması, yabancı yatırımcıların faaliyetleri için uygun koşullar yaratmaktadır. Buda güçlü altyapı projelerinin hayata geçirilmesini hızlandırmaktadır.

Ülkede yatırımlar için kullanılabilir bir iş ortamının yaratılması, ticari şirketlerin tescil sürecinin iyileştirilmesi, hükümetin yabancı yatırımcılara uygun yatırım imkanları sunması ve diğer alınan önlemlerin yoğun farklılığı görülmektedir. Bunu Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası, "Goldman Sachs" Örgütü, Uluslararası Finans Kurumu, Bağımsız Devletler Topluluğu İstatistik Komitesi ve diğer kuruluşların raporlarında göre biliriz. Azerbaycan Cumhuriyeti Dünya Ekonomik Forumu tarafından açıklanan geleneksel küresel rekabet gücü endeksinde BDT ve Avrupa ülkelerinin çoğunu geride bırakmıştır. (Bayramov. V, 2017)

Dünyanın en güçlü ülkesi ABD ile ilişkilerin düzenlenmesi ve geliştirilmesi konusunda Haydar Aliyev'in yaptığı hizmetleri ülkeye büyük katkı sağladı. 1994-cü yılda yapılan asrın anlaşması bu yolda en önemli ve en başlıca unsurdur. Bu anlaşma Azerbaycan ve Batı ülkeleri arasındaki ilişkilerin kurulmasında büyük rol oynadı. Kurulan bu ilişkiler ABD'nin Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanıması ve sorunun barışçıl çözümüne desteğini ifade etmesiyle sonuçlandı. Bill Clinton da onayında şunları söyledi: "Amerika, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını desteklemeye devam ediyor. Büyük ölçekli ilişkiler geliştirmekle, Haydar Aliyev'in, Amerika-Azerbaycan iş birliğini genişletecek, ebedi egemen ve müreffeh bir Azerbaycan devleti inşa etme çabalarını desteklemeye devam edeceğiz" (Aliyev, 1997).

Azerbaycan'da 300'den fazla Amerikan şirketi kayıtlıdır. Bölgedeki doğrudan yabancı yatırımların çoğu Azerbaycan'a yapıldı (14 milyar ABD dolarından fazla). Azerbaycan Devlet

Petrol Fonu, Amerika Birleşik Devletleri'nin finans kuruluşları ve fonlarıyla yakın iş birliği içinde menkul kıymetler ve emlak piyasasına yaklaşık 7,6 milyar ABD doları yatırım yaptı.

Azerbaycan'dan ABD'ye ihraç edilen başlıca ürünler arasında ham petrol ve diğer akaryakıt ürünleri yer alıyor. İhraç edilen diğer ürünler ise doğal meyve suları ve reçeller, halı ve tekstil ürünleri, tıbbi ve parfüm bitkileri, şarap ürünleri, makine ve ekipmanlar, kimyasal ürünler, radyo ve radar ekipmanlarıdır. Azerbaycan'ın ABD'den ithal ettiği ürünler arasında değerli madenler (altın, alüminyum), sivil uçaklar, motorları ve yedek parçaları, kara araçları, ekipman ve cihazları ile bunların yedek parçaları, boruları yer alıyor.

Azerbaycan, iş, yatırım ve yatırım özgürlüğü alanlarında artan notu sonucunda ABD "Miras" Vakfı'nın bu yılki listesinde 2020'ye göre 6 sıra yükselerek 186 ülke arasında 38'inci sırada yer aldı. Avrupa'daki 45 ülke arasında 23'üncü sırada yer almaktadır. Raporda, endeksin ilk yayınlandığı 1996 yılından bu yana Azerbaycan'ın ekonomik özgürlük alanında büyük gelişme kaydettiği ve tam özgür ülkeler arasına katılmanın eşiğinde olduğu gösteriliyor. (Azerbaycan Cumhuriyetinin ABD Sefirliyi, 2023)

3.9. Azerbaycan'ın Avrupa Birliği ülkeleriyle ticari ilişkileri

Azerbaycan Cumhuriyeti kendi bağımsızlığının kazandıktan sonra AB ile ikili ekonomik ilişkiler kurmaya başladı. Bu dönemde ülke 1999 yılının temmuz ayında Avrupa ülkeleri ile "İş birliği ve Ortaklık" anlaşmasını imzalayarak yeni bir gelişme aşamasına girmiştir. Bu anlaşma Azerbaycan AB ülkeleri arasında yalnız ticari değil, birçok alanda gerçekleşmiştir. Bunları aşağıdaki gibi sıralaya biliriz.

- Ticaret
- Yatırım
- Ekonomi
- Mevzuat
- Kültür

Azerbaycan, AB'nin stratejik enerji ortağıdır. 2020 yılının sonuçlarına göre, AB'nin gaz ithalatının yaklaşık 5%'ini Azerbaycan karşılamaktadır. Güney Gaz Koridoru, Hazar gazını Avrupa pazarlarına ulaştırmayı amaçlayan stratejik bir girişimdir. Bu girişim Avrupa'da enerji güvenliğini artırmanın ana araçlarından biridir.

2019 yılında Azerbaycan devleti Doğu Avrupa Enerji Verimliliği ve Çevre Ortaklık Fonu'na (E5P) katıldı. Bu katılım sonucunda ülke enerji sektöründe enerji verimliliği ile

beraber EU4Energy girişimi aracılığıyla daha fazla AB desteğinden yararlanma fırsatı elde etmiştir. AB ülkeleri EU4Energy bölgesel programı aracılığıyla Azerbaycan'ın enerji politikası hedeflerine ulaşmasına ve enerji verimliliğini artırmasına yardımcı oluyor. (An Official Web Site of The European Union, 2021)

Bu dönemden itibaren Azerbaycan Cumhuriyetinin Avrupa Birliği ülkeleriyle ticari ve ekonomik ilişkileri daha yoğun gelişmeye başladı ve bu ilişkiler sürdürülebilir kalkınma yönleriyle öne çıktı. AB ülkeleriyle iş birliğinin avantajlı tarafı, bu birliğin cumhuriyetin en önemli ticaret ortağı olarak yakın gelecekte daha da güçleneceği gerçeğiyle belirlenmektedir. Bu iş birliği sonucunda ülke varılan anlaşmalara dayalı olarak ikili ticari ve ekonomik ilişkilerinin daha da yoğunlaşmasına ve derinleşmesine yol açacaktır. (Aliyeva. G, C, 2008: 75-76)

Azerbaycan'ın AB ülkeleriyle ticari ilişkileri verimliliği ile ön plana çıkıyor ve bu da ülke için büyük önem taşıyor. Genel olarak bu durum pozitif ticaret dengesinde kendini gösteriyor. 2006-2010 yıllarında AB ülkeleriyle ticari ilişkilerin değeri 4319 milyon dolar olarak pozitif dengeyle sonlanmıştır. (Tablo 8)

Tablo 8

2006-2010 Yıllarda Azerbaycan Cumhuriyetinin AB Ülkeleriyle Ticari İlişkilerinin Gelişim Dinamikleri (Milyon ABD Dolarıyla)

Yıllar	Genel Ticari Döngüsü	İhraç (milyon dolar)	İthal (milyon dolar)	Denge
2006	2612,4	1745,6	866,8	878,8
2007	3031,8	1841,0	1190,8	650,2
2008	3287,3	2029,1	1258,2	770,9
2009	5267,6	3643,3	1624,3	201,9
2010	3348,3	1674,1	1674,2	-0,1
2006-2010	1,3	1,0	1,9	-

yıllarda artım
(kaç defa)

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesinin yıllık raporları (2006-2010), 2006-2010 yıllarda Azerbaycan Cumhuriyetinin AB ülkeleriyle ticari ilişkilerinin gelişim dinamikleri (milyon ABD dolarıyla), <https://stat.gov.az/source/trade/>; Erişim tarihi: 21.12.2023.

Azerbaycan'ın AB ülkeleriyle dış ticaret ilişkilerinin önemli gelişme özelliklerinden biri ayrı-ayrı ülkeler ile eşitsiz rekabet yürüterek gelişmesidir. Buradaki lider konum Almanya, Fransa, İngiltere ve İtalya'ya aittir. 2010 yılında Azerbaycan'ın ihracatında sadece İtalya'nın payı 15,5%, Fransa'nın özgül ağırlığı 4,3% oldu. AB ülkeleriyle ihracat ilişkileriyle alakalı bu göstergeler, bir yandan çok sayıda ülkeye bağımlılığını, diğer yandan da ihracat çeşitlendirmesine yönelik önemli fırsatlara işaret ediyor. Cumhuriyetin ihracat politikasının yapılanmasında bunların dikkate alınması çok önemlidir.

Azerbaycan ekonomisine yabancı yatırım yapan AB ülkeleri arasında özellikle İngiltere, Almanya, İtalya ve Fransa aktif olarak katılmaktadır. Son 10 yılda Azerbaycan'a yapılan yatırımların yüzde 45'inden fazlası AB ülkelerinin payına düşüyor. Şu anda cumhuriyette 2000'den fazla AB ülkelerinin petrol şirketleri faaliyet gösteriyor. Bunlara ek olarak petrol dışı sektördeki yatırımların hacmi de son yıllarda önemli ölçüde artıyor.

Araştırmalar şunu gösteriyor ki, Azerbaycan'ın AB'ye entegrasyonunun en önemli kanıtı olarak ekonomik ve ticari ilişkilerin dinamik bir şekilde geliştiğini, mal ve coğrafi yapısında önemli nitelikte değişiklikler yaşanmıştır. Azerbaycan'ın emtia cirosunun yaklaşık yarısı AB ülkelerinin payına düşüyor. Azerbaycan'ın dış ekonomik ilişkilerinin Avrupa ülkeleriyle yönlendirilmesi, onun stratejik görevlerinin tam çözümüne daha kapsamlı katılımın sağlanmasıdır. (Alekberov. A.H, Valiyev M.Ə, Memmedov S.M, 2010: 76)

Azerbaycan Cumhuriyeti uluslararası ticarete itibarını genişleterek yatırım çekiciliğini artırmakla beraber, Avrupa Birliği ülkeleriyle karşılıklı iş birliği çerçevesinde uluslararası ticari ilişkilerini sürekli geliştirmektedir. Ülkenin ticari ilişkilerinin yüzde 51'inin Avrupa Birliği ülkeleriyle yapıldığını söylemek yeterli olur.

Azerbaycan'ın Avrupa Birliği (AB) ülkeleriyle olan ticaret cirosunun istatistiksel göstergeleri de bakarsak bu yılın ilk yarısında Cumhuriyetimiz ile AB ülkeleri arasında geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 8,9 artışla 13 milyar 734,6 milyon ABD doları tutarında ticaret işlemi gerçekleştirilmiştir.

Altı ay içerisinde Cumhuriyetimizden AB ülkelerine 12 milyar 192,3 milyon ABD doları (yüzde 5,5 daha fazla) ihracat ve 1 milyar 542,3 milyon ABD doları (yüzde 36,1 daha fazla) ithalat gerçekleştirildi. Raporlama döneminde Azerbaycan'ın en çok ticari faaliyeti yaptığı ülkeler İtalya, Almanya, Yunanistan, İspanya ve Çek Cumhuriyeti ülkeleri olmuştur. (Yaqubzade. M, Bayramov. V, 2023)

3.10. Azerbaycan'ın Yurtdışına İhraç Ettiği Petrol ve Doğal Gaz

Azerbaycan ülkesi petrol ve dogal gaz rezervleri açısından uygun bölgelerden biri olarak değerlendiriliyor. Ülkede bulunan zengin petrol ve gaz rezervleri yüzyılın ortalarında Azerbaycan gaz ve petrol endüstrisinin oluşmasına yol açtı. Ancak ekonomik canlanma ülkedeki doğalgaz ihtiyacını artırmıştır. Azerbaycan bu enerji taşıyıcı ihtiyacını karşılamak için belirli dönemlerde Sovyetler Birliği'nin birleşik gaz sisteminden ilave yakıt satın alarak gerçekleştirmiştir. Sovyetler Birliyi dağılması nedeniyle Azerbaycan mavi yakıt ihtiyacını yerli kaynaklardan karşılamak zorunda kaldı.

1990'lı yıllarda cumhuriyette üretilen doğal gaz (1998'de 5589,5 bin m³) ihtiyacın altındaydı. Son dönemde yeni petrol ve gaz yataklarının işletilmesinin büyümesiyle ve mevcut kaynakların verimli kullanılmasıyla ülke bu sorunu çözmüştür. Sonuç olarak da Azerbaycan Cumhuriyeti kendi ihtiyacını karşıladıktan sonra gaz ihraç eden bir ülke haline gelmiştir. (Vikipedia Özgür Ensiklopedi, 2023)

Azerbaycan hükümeti petrol ve doğal gaz sektörü dışında diğer sektörlerin gelişmesi başarılı politika uygulamıştır. Buna rağmen petrol ve doğal gaz üretimi ülkenin en büyük gelir kaynaklarından biridir.

Azerbaycan'ın ana petrol sahası olan Azeri-Çırac-Güneşli (AÇG) saha bloğu 2001 yılında işletmeye alındı. 2001 yılından bu günümüze kadar ülkenin net karı 168 milyar ABD doları olmuştur. Şahdeniz ana doğal gaz yatağı ise 2007 yılında işletmeye açılmış ve net karı bugüne kadar 6 milyar doları aşmıştır. Şunu da söylemek gerekir ki, Azerbaycan Cumhuriyeti Enerji Bakanlığı verilerine göre AÇG ve Şahdeniz sahalarından işletmeye alındığı andan itibaren 2023 yılının 1 Eylül tarihine kadar 412,3 milyar metreküp gaz üretildi. Bu sahalardan üretilen petrol ve kondensat miktarı ise 622,2 milyon ton olmuştur.

2023'ün sekiz aylık sonuçlarına göre, petrolden farklı olarak ülkede gaz üretimi artıyor. "Mavi yakıt" üretimi 5 % artarak 32,2 milyar metreküpe ulaştı ve bunun 15,8 milyar metreküpü ihraç edildi. Azerbaycan'da petrol üretiminin gelecekteki kaderi ile alakalı farklı beklentiler var. Son OPEC raporunda ülkede 2023 ve 2024 yıllarında üretimin günlük 700.000 varil seviyesinde sabit kalacağı öngörülüyordu. Aynı zamanda ABD Enerji Bakanlığı'na bağlı Enerji Bilgi İdaresi (EBİ), Azerbaycan'da günlük ortalama petrol üretiminin bu yıl 630.000 varil, gelecek yıl ise 640.000 varil olacağı kanaatindeler. (Tağıyeva. A, 2023)

2023 yılının ocak ayında Azerbaycan Cumhuriyeti petrol ve gaz sektörü kapsamında yurtdışına 1 milyar 592 milyon 311 bin dolarlık mal ihraç edildi. Bu malların ihracatı 2022

yılıının ocak ayında 2 milyar 854 milyon 510 bin dolar olarak gerçekleşti. Böylece Azerbaycan'ın petrol ve doğalgaz sektörü kapsamındaki malların ihracat miktarı 1 milyar 262 milyon 199 bin dolar yani yüzde 44 azaldı. (Marja, 2023)

Azerbaycan'ın dış ticarete ihraç yaptığı petrol ve doğal gaz gelirlerinde doğal gaz gelirleri petrol gelirlerini geçti. İstatistik rakamlara göre, Azerbaycan yılın ilk yarısında ham petrol satışından 7,8 milyar dolar, doğalgaz satışından ise 8 milyar dolar gelir elde etti. Sonuç olarak kıyasladığımız zaman ihracatta ham petrolün payı yüzde 43,4, doğalgazın payı ise yüzde 44,7 olmakla doğal gaz gelirleri petrol gelirlerini stelemiş oldu. Karşılaştırma yapmak gerekirse, geçen yılın ilk altı ayında ham petrol ihracatının toplam ihracat içindeki payı yüzde 50,7, doğalgazın payı ise yüzde 40,2 oldu. Petrol rnleri de hesaba katılırsa, Azerbaycan'ın bu yıl toplam ihracatının yüzde 90,13' petrol ve gaz endüstrisiyle ilgili oldu. (Azadlıq Radiosu, 2023)

3.11. Azerbaycan'ın Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatları

Azerbaycan Cmhuriyyeti dünyanın en eski petrol üreten ülkelerinden biri olarak tarihe geçmiştir. Ateş lkesi olarak bilinen Azerbaycan Cumhuriyeti dünyanın petrol üretim tarihinde bir takım ilklere imza atmıştır. Bugün Azerbaycan küresel enerji alanındaki üstünlüğü ile dikkat çekmiyor. Ulaşım yollarının çeşitlendirilmiş olması da Cumhuriyetimizin için bir diğer büyük avantajdır. Dünyada petrol ve gaz üreten birçok ülke olsada, hepsi bağımsız bir enerji politikası uygulayamıyor. Çünkü bazı ülkeler kendi enerji kaynaklarını dünya pazarına ve tüketicilere ulaştırma imkanlarının belli bir sınırı vardır. Tüm lkeler kendi enerji kaynaklarını güvenli bir şekilde yutdışına ihraç etmek için jeopolitik ortam uygun olmaya bilir. Bu yüzden "eşitlendirme" enerji güvenliğinin temel amaçlarından biridir. Azerbaycan enerji stratejisini hayata geçirmeden önce çeşitlendirme politikası üzerinde çalıştı. Sonuç olarak, ihracat rotalarını eşitlendirdi. Farklı noktalara uzanan 3 petrol boru hattı ve 6 gaz boru hattı çekti. Elektrik hatlarında ise 4 komşu ülkeye elektrik ihraç gerçekleştirdi. Yakın gelecekte lke Avrupa'ya da elektrik ihraç etmeyi planlıyor. (Abdullayev. M, 2022)

Azerbaycan Cumhuriyeti farklı noktalara uzanan 3 petrol boru hattı bulunmaktadır. Bunlara aşağıda bir göz atalım.

- Bakü-Tiflis-Ceyhan (Azeri ve derin su "Güneşli" sahalarında üretilen petrol, "şahdeniz" sahasında üretilen kondensat ve Hazar lkelerinin transit petrolü taşınmaktadır)

- Bakü-Supsa ("Çırac" sahasında üretilen petrol taşıyor)
- Bakü-Şirvanovka-Novorossisk (SOCAR tarafından imzalanan PSA tipi sözleşmelere göre-BP dışında taşıyor)

(İlham. Ş, 2018)

Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) boru hattı şu anda ağırlıklı olarak Azeri-Çırac Güneşli yatağından üretilen petrolü ve Şah Deniz'den üretilen doğalgaz kondensatı Azerbaycan'dan yurt dışına taşıyor. Boru hattının temeli Bakü yakınlarında Sangaçal terminalinden başlayıp, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye üzerinden geçerek Akdeniz'in Türkiye kıyısındaki Ceyhan deniz terminaline ulaşıyor. Ayrıca bu boru hattı vasıtasıyla Türkmenistan'dan ham petrolün taşınmasında da kullanılıyor. Bu boru hattı 2006 yılın haziran ayından işletmeye alındı ve Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Şirketi (BTCC) tarafından inşa edildi. Boru hattının Azerbaycan ve Gürcistan'da bulunan kısımlarının işletmecisi BTCC ve BP (British Petroleum), Türkiye'de bulunan kısmının işletmecisi ise BOTAŞ International Limited (BIL) şirkettir. BTC boru hattı 2022 yılının mart ayında ihraç edilen petrol yüklü 5.000'inci tankerin Sangaçal terminalinden Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye üzerinden geçerek Ceyhan terminaline hareketini gerçekleştirdi.

2023 yılının ilk yarısında BTC işletme giderlerine yaklaşık 59 milyon dolar, sermaye giderlerine ise 18 milyon dolar harcandı. BTC petrol boru hattı 2023 yılının 18 Ocak ayında toplam 4 milyar varil petrol ihracatı yapması önemli bir başarı olarak kutlandı. Şu anda BTC boru hattı ağırlıklı olarak Azerbaycan'dan AÇG petrolü ve Şah Deniz doğalgaz kondensatı taşıyor. Ayrıca diğer bölgesel Hazar ham petrol ve kondensat hacimleri de (Kazakistan ve Türkmenistan) BTC aracılığıyla taşınmaktadır. (BP Azerbaycan, 2024)

Azerbaycan petrolünü yurtdışına ihraç eden diğer boru hatlarından biri de Batı İhracat Boru Hattı'dır. Bu boru hattına Bakü-Supsa boru hattı da deniyor. Bakü-Supsa boru hattı Sangaçal terminalinden başlayarak Gürcistan'daki Supsa terminaline kadar uzanıyor. Bu boru hattı, Azerbaycan'ın "Yüzyılın Anlaşması" imzalandıktan kısa bir süre sonra bu boru hattı petrol ihracat sisteminin ayrılmaz bir parçasına çevrildi. Bakü-Supsa petrol boru hattı Hazar denizinin Azerbaycan'a ait sularında üretilen petrolü Gürcistan üzerinden bant aracılığıyla Karadeniz kıyılarına taşıyor ve Supsa limanında tankerlere yüklenerek İstanbul Boğazı üzerinden Avrupa pazarlarına taşıyor.

Kemerin inşasına 1996 yılının mart ayında Azerbaycan ile Gürcistan arasında imzalanan Hükümetler arası Anlaşma sonrasında başlandı. İnşaat çalışmaları Kasım 1998'de

tamamlandı. Petrol ilk kez 1999 yılının 8 Nisan tarihinde Supsa limanında gemilere yüklendi. Boru hattının resmi açılış töreni 17 Nisan'da yapıldı. Açılış törenine Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna cumhurbaşkanları, ABD başkanının Hazar bölgesi özel danışmanı ve dışişleri bakanı katıldı. (SOCAR, 2024)

Bakü-Novorossisk boru hattı 1996 yılından beri faaliyet göstermektedir. Boru hattının uzunluğu 1347 kilometredir. Bu uzunluğun 231 kilometresi Azerbaycan topraklarından, 1116 kilometresi Rusya topraklarından geçiyor. Bakü-Novorossisk boru hattının Azerbaycan üzre işletmecisi Azerbaycan Uluslararası Operasyon Şirketi (AUOŞ), Rusya işletmecisi Transneft şirkettir.

Dönemin Rusya Başkanı Dimitri Medvedev mayıs ayının 5-i Azerbaycan petrolünün Rusya topraklarına transit geçişine ilişkin kararnameyi imzaladı. Sözleşmeye göre, Rusya Dışişleri Bakanlığı'na 1996 yılının 18 Nisan tarihinde imzalanan tarife anlaşmasına göre, Rusya arazisinde ton başına 15,67 dolar, Azerbaycan arazisinde ise 1.013 dolar fiyat olmakla, yılda 5 milyon ton Azerbaycan petrolünün taşınması planlanmıştı. Bundan başka anlaşmaya göre, hacim ve tarife sözleşmede belirtildi ve yıllar içinde değişmedi. Ancak Azerbaycan taşıma hacmine ilişkin yükümlölüklerini yerine getirmedi. Yaklaşık 2 milyon ton petrol taşındı.

Transneft şirketi 2011 yılının ağustos ayında Azerbaycan'la yapılan hükümetler arası anlaşmanın şartlarının revizyonuna başladı. Bakü'ye petrol sevkiyatının yüzde 30-40 oranında, yani 3-3,5 milyon tona düşürölmesi teklif edildi. Lakin Bakü tarafı sözleşmede yapılacak değişiklik taslakları ile alakalı olarak onay için desteklenmedi.

Bakü-Novorossisk petrol boru hattı 2013 yılından bu yana Rus şirketi "Transneft" tarafından yönetilmektedir. Petrol boru hatlarıyla Novorossisk'e taşınıyor ve "Urals" markası olarak tanınıyor. "Urals" ve "Azeri Light" petrol markası arasındaki fiyat farkı 2006 yıl sonuçlarına göre 3 dolardı.

SOCAR ve "Transneft" şirketleri, 2021 yılında Bakü-Novorossisk boru hattı üzerinden bir milyon ton petrolün taşınmasına ilişkin anlaşma imzaladı. 2021'de Ocak ve Kasım aylarında bu boru hattıyla 1.009 milyon ton Azerbaycan petrolü taşındı. (Ferhatoğlu. T, 2013)

Şu anda Azerbaycan'da üretilen doğal gazın bölge ölkelerinin enerji pazarlarına taşınması için aşağıdaki 6 ana gaz boru hattı faaliyet göstermektedir.

- Güney Kafkasya Boru Hattı
- Hacıgabal-Gazakh-Saguramo

- Hacıgabal-Şirvanovka-Mozdok
- Hacıgabal-Astara
- TANAP (Trans Anadolu Gaz Boru Kemerı)
- TAP (Trans Adriyatik Gaz Boru Kemerı)

(Hacızade. E, 2011)

Güney Kafkasya Boru Hattı (GKBH) Hazar Denizi'nin Azerbaycan bölümünde yer alan Şah Deniz gaz yatağından üretilen gazı Gürcistan ve Türkiye'ye taşımak amacıyla inşa edilen bir gaz boru hattıdır. Boru hattı Bakü şehrinin yakınında bulunan Sangaçal Terminalinden başlıyor. Bu boru hattı, Azerbaycan ve Gürcistan'daki Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattı ile Türkiye sınırına kadar aynı konumda gidiyor. Bu boru hattı aynı zamanda Türkiye'deki gaz dağıtım sistemine bağlanmaktadır. Azerbaycan-Gürcistan sınırında bulunan GKBH'nın bir kolu ayrılarak Türkiye yönünde giderek gaz dağıtmaktadır. Güney Kafkasya Boru Hattı Şirketi (GKBH), boru hattının genel işletmesinden ve inşasından sorumludur.

Güney Kafkasya Boru Hattının iki operatörü vardır.

1. BP (British Petroleum)
2. SOCAR Midstream Operation Limited Company (Social Oil Company Azerbaijan Republic)

Bu boru hattı 2006 yılı sonunda işletmeye alınmıştır. 2007 yılının temmuz ayından itibaren Şah Deniz 1. Aşama'dan Türkiye'ye gaz taşımaya başladı. 2016 yılının GKBH ile ilgili faaliyetlere yaklaşık 21 milyon dolar işletme maliyeti ve 764 milyon dolar sermaye harcaması vardı. 2016 yılında GKBH günlük ortalama iletim kapasitesi yaklaşık 20 milyon metreküp gazdı. (Socar Midstream, 2001)

Hacıgabal-Gazakh-Saguramoana gaz boru hattı 1978 yılından 1988 yılına kadar işletilmiştir. SSCB'nin çöküşünden sonra bu boru hattı uzun süre kullanılmadan kaldı. Restorasyon ve onarım çalışmalarından sonra boru hattı 2006 yılında yeniden işletmeye verildi. Bu boru hattı 8,7 milyar metreküp/yıl iletim kapasitesine sahiptir. Bu boru hattıyla Azerbaycan'dan Gürcistan'a yaklaşık 1300 milyon metreküp gaz ihraç ediliyor. Boru hattının uzunluğu 478,4 kilometredir. Bu borunun 378,4 kilometresi Azerbaycan topraklarından geçmektedir. Hacıgabal-Gazakh-Saguramo ana gaz boru hattının operatörleri SOCAR ve Gürcistan Gaz Taşıma Şirketi'dir.

Hacıgabal-Şirvanovka-Mozdokboru hattı 1983 yılından beri faaliyet göstermektedir ve Rusya'dan Azerbaycan'a gaz nakletmek için kullanılıyor. 2007 yılından sonra ülkede gaz üretiminin artması sonucunda ülke kendi ihtiyacını karşılamaya başladı ve sonuç olarak ülke bu boru hattının yoğun olarak kullanmadı. Boru hattının uzunluğu 680 kilometredir. 200 kilometre uzunluğu Azerbaycan topraklarına aittir. Yıllık iletim kapasitesi 10 milyar metreküptür. Bu boru hattının operatörleri SOCAR ve Rus şirketi "Gazprom"dur.

Hacıgabal-Astara boru hattının toplam uzunluğu 210 kilometredir. 1970 yılında işletmeye alınmış ve eski SSCB'ye (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) İran'dan gaz nakletmek için kullanılmıştı. 2006 yılından itibaren Azerbaycan ve İran arasında gaz tedarikine yönelik swap işlemleri başlatılmıştır. Bu yıldan itibaren boru hattı aracılığıyla Azerbaycan'dan İran'a gaz ihraç edilmektedir. İran ise NÖC'na (Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti) gaz tedariki yapmaktadır. (Azerbaycan Cumhuriyeti Enerji Bakanlığı, 2019)

Trans Anadolu Gaz Boru Hattı (TANAP), Azerbaycan ve Türkiye'nin birlikte ortaklık yaparak yürüttüğü en başarılı enerji projelerinden biridir. TANAP Türkiye-Gürcistan sınırındaki Ardahan bölgesinden başlayıp, 20 il, 67 ilçe ve 600 köyden geçiyor. Son bulunduğu nokta Türkiye'nin Yunanistan sınırında Edirne'nin İpsala yerleşimidir. Bu noktada Azerbaycan doğal gazı Avrupa ülkelerine taşınması için Trans-Adriyatik gaz boru hattına (TAP) bağlanıyor. Projeye göre boru kemerinin 460 kilometrelik kısmının inşası (Erzurum-Askala-Sivas-Yıldızeli) "Sicim-Yüksel-İnşaat Akort" ortaklığıyla gerçekleştirilmiştir. (Şirin. T, 2016)

Trans-Adriyatik Boru Hattı (TAP), Hazar denizinin Azerbaycan'a ait sularında, Şahdeniz gaz yatağından çıkarılan doğal gazın Avrupa ülkelerine taşınmasına yönelik enerji projelerinden biridir. TAP Trans-Adriyatik gaz boru hattına bağlanarak Azerbaycan gazını Avrupa ülkelerine ulaştırmaktadır. TAP'ın Yunanistan'dan geçen bölümünün uzunluğu 550 kilometredir. Bu boru hattı Yunanistan'ın Türkiye sınırındaki Kipoi köyünden başlayıp Arnavutluk sınırındaki Leropigi köyünün güneybatısında sona ermektedir. Boru hattının kısmına aynı zamanda Kipoi ve Serres yakınında bulunan 2 kompresör istasyonu da dahildir. Kipoi köyünde ilk istasyon 10 milyar m³ gaz taşımak üzere inşa edildi ve işletmeye alındı. Boru hattının iletim kapasitesinin 20 milyar m³'e ulaşmasından sonra Serres'teki istasyonun inşa edilmesi planlanıyor. TAP boru hattının Arnavutluk'tan geçen kısmının uzunluğu karada 215 kilometredir. Adriyatik Denizi'nin Arnavutluk bölümünde uzunluğu ise 37 kilometredir. TAP'ın Arnavutluk-Yunanistan sınırına yakın Bilişt köyünde ölçüm istasyonu, Arnavutluk'un

Fier bölgesinde ise sahile 400 metre mesafede kompresör istasyonu inşa edildi. Boru hattı Fier'in 17 km kuzeybatısında Adriyatik kıyısına ulaşıyor.

TAP'ın temel atma töreni 2016 yılının 17 Mayıs tarihinde Yunanistan'ın Selanik kentinde düzenlendi. 2019 yılının Kasım ayında TAP'ın Yunanistan kısmında test amaçlı olarak gaz taşımaya başlandı. Meriç Nehri ile Kipoi köyünde yerleşen kompresör istasyonu arasındaki boru hattının 2 kilometrelik kısmında doğal gaz alınmıştır. TAP'ın inşaatı 2020 yılının Ekim ayında tamamlandı. Boru hattı Kasım ayının 5'i İtalyan gaz dağıtım şebekesine bağlandı. Aralık ayında ise ilk ticari hacimde doğal gaz Azerbaycan'dan Avrupa'ya taşındı. (SOCAR, 2024)

3.12. Azerbaycan'ın Kimyasal Endüstrisi

Azerbaycan'da kimya endüstrisinin ilk yaranma tarihi 1850 yılından sonraya tesadüf ediyor. Sözü giden zamanlarda Azerbaycan ülkesinde Bakü'nün petrol çıkan bölgelerinde zaten sülfürik asit ve kostik soda üreten birkaç küçük atölyeler faaliyet gösteriyordu. Üretilen bu kimyasal ürünler akaryakıt ve yağlama yağlarının saflaştırılmasında kullanılıyordu. Bu ürünlerin üretim hacmi yalnız ülkenin kendi ihtiyaçlarını karşılamakla kalmadı, aynı zamanda bun ürünler yurt dışına ihraç edildi.

Nobel kardeşlerin, H.Z. Tağıyev'in ve diğer petrol girişimcilerinin sülfürik asit ve soda fabrikalarında o zamanın en modern teknoloji makineler kullanılıyordu. Bu fabrikalar zaten tüm dünya ülkeleri tarafından biliniyordu. 1905 yılında bu fabrikalarda aşamalı temas yöntemi uygulamaya başlandı ve üretilen sülfürik asidin kalitesinde ve üretim hacminde artışa olanak sağladı. 1916'da Bakü fabrikaları 1,5 milyon kütle hacminde sülfürik asit üretti. Üretilen bu ürünlerin yarısından fazlası, yani yüzde 58%-i petrol imalı endüstrisinin ihtiyaçlarını karşılamak için kullanıldı.

Bakü soda fabrikaları, üretim kapasitesi ve işçi sayısı bakımından en büyük işletmeler arasında sayılmış ve daha sonra bu işletmelerde nitrik ve hidroklorik asitler, tarım için demir ve bakır sülfat, tekstil fabrikaları için sabun çeşitleri üretilmiştir. Bu dönemde Bakü'de ham petrolden alınan inşaat malzemeleri üreten işletmelerin inşasına başlandı.

1917 yılında Nobel kardeşleri tarafından ilk projen fabrikası inşa edildi. Bu fabrikanın üretim kapasitesi 60000 put benzol ve 30000 put tolüen hacmindeydi. Dumansız barut üreten askeri tesisler en çok ana tüketici olarak tolüene ilgi duyuyorlardı. Sonuç olarak Bakü'de aromatik hidrokarbon üreten projen tesislerinin açılması Azerbaycan'da petrol-kimya endüstrisinin temelini koymasına sebep oldu.

Ülkenin bu alanda daha da gelişmesi 1945 yılından sonra başlıyor. Aslında petrol-kimya endüstrisinin büyümesi ve güçlenmesi daha öncesinde 1938 yılında başlanılmıştır. Bu sebepten Azerbaycan Cumhuriyetinin Sumgayıt şehrinde sentetik kauçuk ve diğer kimya tesislerinin inşaatına başlandı. Lakin 2-ci Dünya Savaşının başlaması nedeniyle inşaat çalışmalarını durdurmak zorunda kalındı.

1945 yılının mart ayında "Tukzavod" adı verilen küçük zanaat üretimi esas alınarak inşa edildi. Daha sonra Sumgayıt şehrinde çok büyük olmayan, Yüzey Aktif Madde Fabrikası olarak bilinen ilk kimya fabrikası Özer'in inşaatına başlandı. İkinci Dünya Savaşı'nda ilk ürününü üretti. (Orxan. R, 2015)

İkinci Dünya savaşı başladıktan sonra Sumgayıt şehrinde ağır sanayi işletmelerindeki çalışmalara birkaç yıl ara verildi. 1945 yılından itibaren ise Sumgayıt şehrinde Kimya, Boru-Hadde, Sentetik-kauçuk, Alüminyum, Süper fosfat fabrikaları gibi ağır sanayi işletmeleri çalışmaya başladı. 1966 yılında hizmete giren Büyük Kimya Fabrikası o zamanlar Avrupa'nın en büyük petrol-kimya fabrikası olarak biliniyordu.

1970'li ve 1980'li yıllarda sözü giden fabrikalar tam kapasite çalışıyordu. Bununla beraber eski SSCB'nin (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) her tarafına ürün ihraç ediyordu. Sumgayıt şehrinin ekonomik olarak büyümesi Azerbaycan'ın en büyük şehirlerinden biri olmasına yol açmıştır. (Orxan. R, 2015)

Azerbaycan Cumhuriyetinin eski devlet başkanı Haydar Aliyev'in teşebbüsü ve kimya endüstrisinin gelişmesine yönelik özel ilgisi sonucunda, 1981 yılında petrol-kimyanın değerli ürünleri olan etilen ve propilen üreten EP-300 kimya sanayi kompleksinin inşaatı gerçekleştirildi. Bu kimya sanayi kompleksi modern, yüksek tonajlı, atıksız teknoloji ve yüksek üretim kapasitesiyle Sumgayıt şehrinde üretime başladı. EP-300 Kimya Sanayi Kompleksin cumhuriyetin petrol kuyularından gelen hidrokarbon hammaddelerini kullanması gerekiyordu. İleri teknoloji kurgularla çalışan bu sanayi kompleksi o dönem için SSCB ölçeğinde bile çok büyük bir sanayi yapısı olduğunu belirtelim. (Sadayoğlu. P, 2010)

Bu dönemde kimya ve petrol-kimya endüstrisi hammadde ve enerji kriziyle karşı karşıya kaldı. Bu endüstride özellikle güvenilir enerji tedariki için yeniliklere ve radikal değişikliklere ihtiyaç duyuluyordu. Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev tüm bunları dikkate alarak 1998 yılında Japonya'ya yaptığı ziyaret etti ve Japonya ülkesinden 95 milyon dolar değerindeki Buhar Jeneratörü Kompleksini satın almayı başardı. 2001 yılında temeli atılan bu devasa kompleks çalışmaya başladı. Yüksek teknik ve ekonomik göstergelerle çalışan bir sanayi alanıydı. Bu

büyük sanayi kompleksi ülkedeki kimya işletmelerine ısı ve kısmen elektrik enerjisiyle temin ederek kesintisiz çalışmalarına olanak sağlamıştır. Bu birim aynı zamanda birçok ürünün maliyetini düşürmeye avantaj sağladı. (Tağıyev. D, 2023)

Azerbaycan'da günümüzde faaliyet gösteren kimya işletmeleri aşağıda Tablo 9 da sıralanmıştır.

Tablo 9

Azerbaycan'da Faaliyet Gösteren Kimya İşletmeleri

1. Sumgayıt "Yüzey Aktif Maddeler" fabrikası
2. Sumgayıt "Organik Sentez" fabrikası
3. Sumgayıt "Ev Kimyası" fabrikası
4. Sumgayıt "Süper fosfat" fabrikası
5. Sumgayıt "Sentez kauçuk" fabrikası
6. Sumgayıt "Mekanik-onarım" tesisi
7. Bakü "Şin" fabrikası
8. Bakü Kimya İlaç Fabrikası
9. Bakü İyot Fabrikası
10. Bakü Kauçuk Teknik Ürünler Fabrikası
11. "Azerizolit" Bilim ve Üretim Birliği
12. Mingçeşvir Kauçuk teknik ürünler fabrikası
13. Mingçeşvir "Rejeneratör" tesisi
14. Mingevir Cam Fabrikası
15. Neftchala iyot-brom bitkisi
16. Salyan plastik toplu işleme tesisi
17. Azerbaycan Devlet Bilimsel Araştırma "Olefinler" Enstitüsü
18. "Azerkimya" Devlet Proje Enstitüsü.

Kaynak: Ekonomi, (2021), Azerbaycan'da faaliyet gösteren kimya işletmeleri, https://www.azerbaijans.com/content_721_az.html: Erişim tarihi: 29.12. 2023.

1994 yılında "Etilen-Polietilen" tesisi "Azerkimya" JSC'nin "Sentez Kauçuk" ve "Organik Sentez" tesislerinin mevcut "EP-300" ve eski polietilen ve "Polemir-120" üretimleri temel alınarak kurulmuştur.

Daha sonraki yıllarda "Azerkimya" A.Ş. bünyesine dahil olan işletme ve kuruluşları Tablo 10 da göre bilirsiniz.

Tablo 10

"Azerkimya" A.Ş. Bünyesine Dahil Olan İşletme ve Kuruluşlar

1. Garadağ Kauçuk Karışığı Tesisi

2. "Azerikimya" İhtisaslaştırma Enstitüsü

3. "Azerikimya" Devlet Bilimsel Araştırma Kimya Enstitüsü

4. "Azerikimya" Üretim ve Dış Ekonomik İlişkiler İşletmesi

Kaynak: Ekonomi, (2021), Azerbaycan'da faaliyet gösteren kimya işletmeleri, https://www.azerbaijans.com/content_721_az.html; Erişim tarihi: 29.12. 2023.

2022 yılında Azerbaycan'ın kimya sanayi ürünleri ihracatı yüzde 57,7% olarak arttı. Demirli metaller ve bundan alınan mamul ürünler ihracatı yüzde 17,5%, alüminyum ve demirden alınan mamul ürünler ihracatı yüzde 15,4%, çay ihracatı ise yüzde 35,6% arttı. Bu konuyla ilgili Ekonomik Reformlar Analiz ve İletişim Merkezi (ERAİM) tarafından bilgi verildi. (İbadlı. T, 2023)

3.13. Azerbaycan'ın Makine Yapımı Endüstrisi

Makine yapımı bir ağır sanayi kompleksidir. Bu ağır sanayi kompleksi ülke ekonomisine yönelik iş aletleri, tüketim malzemeleri ve savunma ürünleri üreten bir alandır. Dünyada ilk kez Bakü'de endüstriyel petrol üretimine 1848 yılında başlandı. 10 yıl sonra 1858 yılında Bakü'de ilk metal işleme tesisi kuruldu. Dünyanın ilk petrol rafinerisi ise 1859 yılında Bakü'de faaliyete geçti. Sonraki yıllarda petrol, kimya ve denizciliğin gelişmeye başladı. Daha sonra bu alanlara hizmet veren makine yapımı ve metal işleme işletmeleri kurulmaya başladı.

1911-1913 yıllarında Bakü'de yalnız 12 makine imalathanesi vardı. Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce Bakü ve çevresinde 127 mekanik ve metal işleme işletmesi faaliyet gösteriyordu. Bu işletmelerde toplamda 8066 kişi çalışıyordu.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında eski SSCB'nin birçok makine imalat tesisleri sanayi şehrinden Bakü'ye taşındı. Bu imalat tesisler esas olarak mühimmat, silah ve askeri teçhizat için yedek parça üretiyordu. Yurt dışından ithal edilen ekipmanlar daha sonra Nobel kardeşler Rothschild, Taghiyev, Muhtarov ve Benkendorf'un atölyelerinde onarıldı. Bu atölyeler sayesinde gelecekteki makine imalat tesislerinin temeli atıldı. Petrol mühendisliği makine mühendisliğinin önde gelen alanıdır. Bu alan uzmanlaşmış bir üretim kompleksi olarak

hareket ediyordu. Burada metalurji, dökümhane ve metal işleme üssüne sahip bir sıra büyük fabrikalar yoğunlaşmıştır. (Wikimedia, 2021)

Azerbaycan eski SSCB'yi döneminde petrol mühendisliği endüstrisi alanında en önde gelen ülkelerden biriydi. O dönemde Sovyetler Birliğinin petrol sahası ekipmanlarının yüzde 75% ihtiyacını Azerbaycan karşılıyordu. Bununla beraber Azerbaycan eski Sovyetler Birliği'nin dünyanın en büyük petrol üreten ülkelerinden biri olarak biliniyor. Ülkede makine imalat sanayisi SSCB'nin petrol madenciliği ekipmanlarına yönelik tüm ihtiyaçlarını karşıladı. Aynı zamanda ülke ürünlerini dünyanın 30 ülkesine ihraç etmeyi başardı. Bu ülkeler arasında teknik açıdan oldukça gelişmiş kapitalist ülkeler vardı ki, bu ülkelerde ürettiğimiz ekipmanın kalitesinden memnun idiler. Bu devirde Azerbaycan'da 20'ye yakın makine imalathanesi ve bu alanda uzmanlaşmış çeşitli bilimsel-araştırma enstitüleri faaliyet gösteriyordu. (Kamal. R, 2010)

Daha önce petrol mühendisliği olarak biline bu alan organize edilerek makine mühendisliği alanına dönüştü. 1970 ve 1980 yıllarda makine mühendisliyi Azerbaycan'da daha da gelişerek önemli yönelimi içeren bir mühendislik endüstrisi kompleksine dönüşmüştür. Bu alan emek ve bilimsel kapasitesi yüksek olan bir sanayi alanıdır. Bir zamanlar bu alanda 160'a yakın işletme ve kuruluş faaliyet gösteriyordu ve 110 binden fazla işçi ve uzman bu alanda çalışıyordu. Aynı zamanda bu alan cumhuriyetin toplam sanayi üretiminin 1/5'ini üretme olanağına sahip olmuştur. (İsmayilov. K, 2014)

Azerbaycan'da makine yapımı endüstrisinin gelişiminin ana sebeplerinden biri bu alan için devlet desteğinin yapılmasıdır. Son yıllarda ülke bu alanın geliştirilmesi için Girişimciliği Geliştirme Fonu tarafından 7 milyon manatın üzerinde kredi tahsis edildi. Devlet desteği bu alanda yeni ürünlerin üretimine olanak sağladı.

Şu anda Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti makine yapımı endüstrisinde rekabetçi ürünler üretmeye devam ediyor. Nahçıvan Özerk Cumhuriyetin büyük sanayi işletmeleri ile rekabet açısından makine yapımı sanayiyle uğraşan Nahçıvan Otomobil Fabrikasının önemi büyüktür.

Tesisin temeli 2006 yılında atılmıştı.2009 yılının mayıs ayında Pekin'de Çin-Azerbaycan iş forumu düzenlendi. Bu kapsamında Nahçıvan Otomobil Fabrikası ile Çin'in "CHONGQING LIFAN INDUSTRY (GROUP) Otomobil Şirketi" arasında iş birliği anlaşması imzalanmıştır. Nahçıvan Otomobil Fabrikası kurulumu için 2010 yılında işletme kendi iç kabiliyetleri pahasına 2 milyon 800 bin manat, Girişimciliği Geliştirme Fonu'ndan ise 1 milyon manat harcama yaptı. 2017 yılında Girişimciliği Geliştirme Fonu Nahçıvan Otomobil

Fabrikası'na otomobil parçalarının alımı, montajı ve satışını yapması için 1 milyon manat kredi verdi. 2020 yılında ise yedek parça ve otomobil alımı için fabrikaya 3 milyon manat kredi verildi. (Balayeva. Ç, 2024)

Azerbaycan Cumhuriyetinin en büyük makine yapımı tesislerini aşağıda Tablo 11’de göre biliriz.

Tablo 11

Azerbaycan Cumhuriyetinin En Büyük Makine Yapımı Tesisleri

1.Bakü Petrol
2.“Bakı işçi” makine yapımı tesisi
3.Suraxanı makine yapımı tesisi
4.Sabunçu Bilim ve Üretim Birliyi
5.B. Serdarov adına makine yapımı tesisi
6.Zabrat makine yapımı tesisi
7.Bakı petrol-gaz maden ekipmanları tesisi
8.Balaxanı makine yapımı tesisi
9.Sabail makine yapımı tesisi
10.Azerbaycan Bilim Araştırma ve Layiha Konstrüktif Petrol Makine yapımı Enstitü (AZİNMAŞ)
11.Azerbaycan Makine yapımı Teknoloji Enstitü
12.“Neftmaş” Özel Konstrüktif Bürosu
13.“Azerdövlətmaşlayihə” Enstitü

Kaynak: Wikimedia, (2021), Azerbaycan Cumhuriyetinin en büyük makine yapımı tesisleri,https://www.wikimedia.az-az.nina.az/Az%C9%99rbaycanda_ma%C5%9F%C4%B1nqay%C4%B1rma_s%C9%99naysi.html: Erişim tarihi: 29.12.2023

Son yıllarda Azerbaycan otomobil pazarı çoğunlukla yabancı ülkeler tarafından üretilen otomobiller yer almaktadır. Günümüzde ülkede yerli ve ortak girişimlerin üretim faaliyetlerinin güçlenmiştir. Sonuç olarak da ulusal markalar da pazarda özel bir yer edinmeye başlamıştır. Dünyanın en büyük makine imalat işletmelerinin Azerbaycan'da kendi üretim alanlarını yaratmak isteği ülkede bu alanın ileri düzeyde gelişmesine olanak sağlayacaktır. Makine imalat sektörünün gelişmesi binlerce yeni iş yerlerinin açılması anlamına gelmektedir. Aynı zamanda bu insanların istihdamının sağlanması ve sosyal durumlarının iyileştirilmesi açısından oldukça çok önem taşıyor. (Balayeva. Ç, 2018)

3.14. Azerbaycan'ın Metal Sanayi Endüstrisi

Metal sanayisi Azerbaycan ekonomisinin en karlı ve dinamik olarak gelişen sektörlerinden biridir. Azerbaycan metal sanayi endüstrisinin gelişmesi için çok güçlü alt yapıya sahiptir.

1. Yerel enerji kaynaklarının petrol ve doğal gaz kaynaklarının olması
2. Metal gerektiren sanayi ve şantiyelerin mevcut olması
3. Sahip olduğu malzeme ve teknik temele dayalı olarak yeni alanlar yaratma fırsatının olması
4. Bol ve çeşitli hammadde tabanının ve çeşitli metal atıkların mevcut olması

(Mirzeyev. K, 2015)

Metal sanayisi 2 yere ayrılır.

- Demir metal sanayisi.
- Demir dışı metal sanayisi.

Demir metal sanayisi- demir cevherinin çıkarılmasını ve rafine edilmesini, dökme demir ve çeliğin eritilmesini, haddelenmiş ürünlerin üretimini içerir. Azerbaycan'ın en büyük demir metal sanayi merkezleri Sumgayıt, Bakü ve Daşkesen şehrinde yer almaktadır. Daşkesen şehri Azerbaycan'ın en büyük madencilik endüstrisi merkezlerinden biridir. Daşkesen şehrindeki demir cevheri yatağının yakınında daha bir cevher arıtma tesisi faaliyet gösteriyor. Azerbaycan'da demir cevherini eritmek için koklaşabilir taş kömürü bulunmadığından bu birleştirmeden alınan cevher Gürcistan'ın Rustavi şehrindeki metal sanayi tesisine gönderilir. Azerbaycan'da boru haddeleme üretiminin oluşması petrol ve gaz endüstrisinin gelişmesiyle alakalıdır. Günümüzde Sumgayıt şehrinde bulunan boru haddeleme tesisinde demir metal sanayisinin son ürünü boru ve haddeleme yapılmaktadır. (Kayzen, 2010)

Demir dışı metal cevherlerinin çeşitli erimelerinin çıkarılması, rafine edilmesi, eritilmesi ve satın alınmasından oluşur. Demir dışı metaller farklı gruplara ayrılır. Demir dışı metal cevherleri yaklaşık 25-30% oranında metal içerir. Bu metalleri erittiğiniz zaman yüksek enerjiye ihtiyaç vardır. Bu sebeple işletmeleri ucuz elektrik kaynaklarına ve tüketicilere yakın konum yerleşir. Ağır demir dışı metal cevherlerindeki çok düşük metal içeriği olduğu için bunların ekstraksiyon yerinde saflaştırılmasını ve ön işlenmesini ihtiyaç duyulur. Eğer bir cevher birden fazla metal içeriyorsa bu polimetildik cevherdir. Ağır demir dışı metal cevherleri polimetildik formda çıktıkça saflaştırılır ve metaller ayrılır. Demir metal sanayi sektöründe demir dışı bazı metal cevherlerinin (krom, nikel, titanyum, tungsten, vanadyum)

demir metallerle karıştırdığımız zaman daha kaliteli çelik elde ettiğimizi görürüz. (Babayev. M, 2016)

Metal sanayi endüstrisi ülke sanayisinin temel dayanağıdır. Bu alanın gelişmesi için son zamanlarda ülkede güzel fırsatlar yaratılmıştır. Azerbaycan özel sektördeki ilk metal sanayi işletmesi olan "Bakü Çelik Şirketi"nin açılmasıyla büyük girişim yaptı. Bunun ardından, 2000 yılında Azerbaycan, donatı ve diğer inşaat ürünlerinin üretimi için Trans Kafkasya'nın en büyük metal sanayi tesisini açtı. Şu anda tesis, metal sanayi atıkların geri dönüşümü teknolojisi üzerinde çalışıyor. Metal eritme süreci işlemi Alman yapımı olan 50-60 tonluk elektrikli fırınlarda sürekli döküm halinde yapılmaktadır. Ayrıca Gence ve Sumgayıt gibi şehirlerde çeşitli yüksek kaliteli ürünler üreten alüminyum fabrikaları başarıyla faaliyetini sürdürmektedir. Aynı zamanda Sumgayıt şehrinde Teknoloji Parkı'nda yüksek kaliteli metal sanayi ürünleri üreten çok sayıda tesis yapıldı. (Qasimova. M, 2023)

Azerbaycan Cumhuriyetinin büyük metal sanayi tesislerini Tablo 12'de göre bilirsiniz.

Tablo 12

Azerbaycan Cumhuriyetinin Büyük Metal Sanayi Tesisleri

1. Sumgayıt Alüminyum tesisi
2. Gence Alüminyum tesisi
3. BaküPolat Dökme
4. Baku SteelCompany
5. Sumgayıt boru yayma tesisi
6. AzerGold
7. "Global Construction" QSC
8. "Atahan Demir Sanayi" QSC
9. Daşkesen Filiz saflaşma
10. "Azerboru"
11. "Azerqızıl"

Kaynak: Wikipedia Özgür Ensiklopedi, (2022), Azerbaycan Cumhuriyetinin büyük metal sanayi tesisleri, https://az.wikipedia.org/wiki/Az%C9%99rbaycanda_metallurgiya; Erişim tarihi: 04.01.2024.

Bu yılın istatistiğine göre Ocak-Temmuz aylarında Azerbaycan'da metal sanayi ve işlenmiş metal ürünleri üreten işletmelerde 232,5 milyon manat değerinde ürün üretilmiş ve hizmete verilmiştir. Devlet İstatistik Komitesi'nin "APA-Ekonomi "ye verdiği bilgiye göre, metal sanayi sektöründe üretim hacmi yüzde 11,4 artma yaşanmıştır. Bunun aksine nihai metal ürünleri üretimi alanında üretim hacmi yüzde 49,4 azaldı. Ocak-temmuz aylarında tesiste 1,2 bin ton yani 2,0 kat daha fazla pik demir, 121,8 bin ton çelik döküm ürün, 47,2 bin ton çelik boru üretildi. (Bütov, 2012)

3.15. Azerbaycan'ın Alternatif Enerji Kaynakları

Azerbaycan Devleti yaşadığımız bölgenin ana enerji üreticisi ve ihracatçısı olan bir ülkedir. Ülke geniş bir coğrafyanın enerji sağlanmasında da önemli rol oynuyor. Ülkede bilgi teknolojisinin gelişmesiyle beraber alternatif enerji kaynakları da uygun şekilde kullanılıyor. Bu sayede ülke alternatif enerji üretilmesine de önem vermektedir. Genel olarak güneş, rüzgâr ve diğer enerji kaynaklarının kullanılması dünyada alternatif ve yenilenebilir enerji kaynaklarından üretilen enerji miktarının artırılması, hidrokarbon kaynaklarının sınıflandırılması ve çevre kirliliğinin önlenmesi için büyük önem taşır. Azerbaycan'da temiz ve yenilenebilir enerji kaynakları her geçen yıl artmaktadır. (Sayadoğlu. P, 2015),

1994 yılının 20 Eylül tarihinde Azerbaycan devleti dünyanın 8 ülkesi ve bu ülkelerden olan 12 şirketle "Yüzyılın Anlaşması"nı imzaladı. Bu anlaşma devletin yeni enerji stratejisini ortaya koymağa, petrol ve doğal gaz politikasının oluşmasında belirleyici önem taşımaktadır. 1996 yılının 6 Haziran tarihinde Şahdeniz" gaz sahasının geliştirilmesine ilişkin anlaşmanın imzalanması bölgenin ve Avrupa'nın enerji güvenliğinde önemli rol oynamaktadır.

Azerbaycan, ABD, İngiltere, Rusya, Türkiye, Norveç, Japonya ve Suudi Arabistan ülkeleri dahil olmak üzere bu ülkelerin en ünlü petrol şirketleri (Amoko, BP, McDermott, Unocal, SOCAR, LUKOIL, Statoil, Turkish Petrol,)" Yüzyılın Sözleşmesi"ni imzaladılar. Daha sonra Japonya'nın "Itochu" ve ABD'nin "Exxon" ve "Amerada Hess" şirketleri bu sözleşmeye imza attılar. 2007 yılının Ağustos ayından itibaren Güney Kore petrol şirketi bu sözleşmeye katıldı. (Musayev. O, 2022)

Azerbaycan Cumhuriyeti enerji kaynakları açısından zengin olmasına ve dünyada enerji kaynakları ihracatçısı olarak bilinen bir ülkedir. Buna rağmen Azerbaycan Cumhuriyeti'nde yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımına da önem verilmektedir.

Bu amaçla ülke 2004 yılında "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Alternatif ve Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Kullanımına İlişkin Devlet Programı"nı kabul etmiştir. Böyle bir programın

kabul edilmesi yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımında köklü değişikliklerin yapılması ve ülkemizin bu alandaki potansiyelinin kıymetlendirilmesi için geniş fırsatlar sundu. Azerbaycan 2009 yılının 10 Haziran tarihinde yeni kurulan Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı'na katılmıştır. (Whiteman. A, 2009)

Uzmanların tahminlerine göre bir ülkenin geleneksel enerji kaynakları petrol, gaz, turba ve kömür rezervlerinin 60-100 yıl içerisinde tükenme ihtimali vardır. Bu nedenle alternatif enerji kaynaklarının kullanılmasına ihtiyaç vardır.

Azerbaycan uygun coğrafi konuma ve iklim koşullarına sahip olan bir ülkedir. Aynı zamanda ekoloji açısından alternatif enerji kaynakları zengindir. Şu yüzden Abşeron Yarımadası, Hazar Denizi'nin kıyı şeridi ve deniz suyu alanının kuzeybatı kısmı ile Gence-Daşkesen bölgesi ve Nahçıvan'ın Şerur-Culfa bölgesi rüzgâr enerjisi üreten tesislerin kurulumu için son derece uygundur. Azerbaycan Devleti coğrafi konumu, doğal koşulları ve ekonomik altyapısı nedeniyle yıllık yaklaşık 800 MW rüzgâr enerjisi rezervine sahiptir. Bu da yılda 1 milyon ton konvansiyonel yakıt ve 3,7 milyon ton karbondioksit tasarrufu anlamına geliyor."

Azerbaycan'da yıllık güneşli günlerin süresi 2400-3200 saattir. Şu yüzden güneş enerjisinin kullanıldığı alanda 3000 kilo watt'a kadar kapasiteye sahip enerji santralleri kurmakla 13 bin ton konvansiyonel yakıttan tasarruf etmek ve atmosferdeki karbondioksiti 23 bin ton azaltmak mümkündür. Aynı zamanda Azerbaycan'da biyogaz, termal sular ve deniz dalgaları gibi geleneksel olmayan başka alternatif enerji kaynakları da bulunmaktadır. (Hasanov. İ, 2015)

3.16. Azerbaycan'ın İnşaat Sektörü

Azerbaycan Cumhuriyetinde 1000'e kadar inşaat hammaddesi yatağı bulunmaktadır. Bu da ülkenin inşaat malzemeleri endüstrisi için çeşitli hammadde kaynakları açısından çok zengin olduğundan haber veriyor. İnşaat malzemelerinden en yaygın kullanılan malzemeler arasında kesilmiş kireçtaşı, alın taşı, kaplama kireçtaşı, pişmiş tuğla ve kiremit kili, çakıl-kum, çimento hammaddeleri (kil kayaları), karbonat taşları yer almaktadır. Bu kaynakların sadece 25 % -i kullanılmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyetinin Küçük Kafkasya ve Abşeron Yarımadası kısmında daha fazla inşaat malzemesi birikintisi keşfedildi.

Cumhuriyetin ana yapı malzemeleri sanayi ürünleri arasında aynı zamanda diğer malzemeler çimento, betonarme yapılar ve çeşitli boyutlarda paneller, küp taş, tuğla, cam, kayrak, ab sesli çimento boruları, ısı yalıtımı, polimer vb. yer almaktadır. Ayrıca son yıllarda ülkede linolyum, hafif mineral yapı malzemeleri, mermer, traverten gibi dekoratif malzemeler, dökme demir ve

demir tesisat ürünleri de üretilmektedir. Ürün üretimi açısından baktığımız zaman inşaat malzemeleri sektörü içerisinde en çok üretimi gerçekleştirilen malzemeler bunlardır.

1. Betonarme yapı ve parçalarının üretimi
2. Çimento sektörü
3. Doğal duvar taşı ve çeşitli hammaddelerin

Azerbaycan Cumhuriyetinin en büyük inşaat şirketlerine Tablo 13'te bakalım.

Tablo 13

Azerbaycan Cumhuriyetinin En Büyük İnşaat Şirketleri

1. GM Construction
2. Kristal Abşeron
3. AS Group Investment
4. AROC LLC
5. Evrascon
6. ANT Group
7. Azfen BM
8. Avesta Concern
9. AzVirt
10. AZ-İnşaat
11. Şerur MTK
12. Polad Aluminium
13. Alpina MMC
14. Qaraçay MMC
15. CBG Services
16. Dostluq MOP MMC
17. EM Group İnşaat MMC
18. Zeferoğlu İnşaat
19. Stronghold MMC
20. Gence Abadlıq
21. Azevro İnşaat
22. Capital Plan İnşaat

Kaynak: Wikipedia Özgür Ensiklopedi, (2024), Azerbaycan Cumhuriyetinin en büyük inşaat şirketleri, https://az.wikipedia.org/wiki/Az%C9%99rbaycan_%C5%9Firk%C9%99tl%C9%99rinin_siyah%C4%B1s%C4%B1; Erişim tarihi: 07.01.2024.

Bilindiği gibi inşaat sektörüne dinamik kazandıran sermaye yatırımları olduğu için inşaat sektörünün gelişimi sermaye yatırımlarıyla alakalıdır. Devlet İstatistik Komitesi'nin 2017 yılının Ocak-Mayıs döneminde verdiği bilgilere göre, ülkenin ekonomik ve sosyal sektörlerinin kalkınması için tüm mali kaynaklardan sabit sermayeye 5 milyar 671,7 milyon manat para ayrıldı. Kullanılan fonların yüzde 82,9'u üretim, yüzde 11,9'u hizmet alanı tesisleri, yüzde 5,2'si ise toplam 629,7 bin metrekare alana sahip konut inşaatlarına ayrıldı. Ayrıca Ocak-Mayıs dönemindeki toplam inşaat işlerinin yüzde 87,6'sının devlet dışı inşaat işletmeleri tarafından gerçekleştirildi. Bu da ülkenin söz konusu sektörde girişimciliğin hakimiyetini ortaya koyuyor. (Kamal. R, 2017)

Azerbaycan şimdi daha iyi bir inşaat sektörüne sahiptir. Geçmişte diğer ülkelerden ithal ettiğimiz inşaat malzemeleri artık yerli üretim olarak üretiliyor. Aynı zamanda ülke ürettiği ürünleri yurt dışına da ihraç ediyor. Ülke nüfusunun büyük bir kısmı inşaat sektöründe çalışmaktadır. Azerbaycan inşaat sektörünün dinamik gelişimini hızlandırmak için birçok projeler gerçekleştirmektedir. Bunlardan biri de eski yapıya sahip binaları yıkarak yerlerine modern konutların inşa edilmesidir. Bu eski beş katlı panel evler 1950 ve 1960 yılda yapıldı. Bunun sonucunda bu binalarda yaşayan sakinler modern konut binalarda dairelerle temin edilecek. (Ceferli. E, 2010)

2019 yılının istatistik bilgilerine göre, Azerbaycan'da inşaat malzemesi üretimi alanında faaliyet gösteren işletmelerin ürettiği ürünlerin toplam değeri yüzde 4,4 artarak 709,8 milyon manat olduğu söylendi. İnşaat tuğlası üretimi yüzde 38,1, inşaat kireci üretimi yüzde 48,7, duvar için hazır beton karışımı üretimi yüzde 28,1, çimento üretimi yüzde 1,6, inşaat kireci üretimi yüzde 48,7 arttı. Prefabrik beton yapıların payı yüzde 53,3, inşaat sıva üretimi ise yüzde 66,5 azaldı. Azerbaycan'da inşaat sektöründe gerçekleştirilen reformlar uluslararası kuruluşlar tarafından da büyük beğeniyle karşılandı. Böylece Dünya Bankası'nın "Doing Buisness 2019" raporunda Azerbaycan'ın konumu 100 sıra yükselerek 61'inci sıraya yükseldi. (Adilkızı. N, 2019)

Devlet İstatistik Komitesi bu konuda 2023 yılının istatistik bilgilerini yayınladı. 2023 yılının Ocak-Kasım döneminde Azerbaycan'da inşaat malzemeleri üretimi 2022 yılının aynı dönemine göre yüzde 29,8 artarak 1054,1 milyon manat olarak gerçekleşti. Söz konusu dönemde inşaat sıvası üretimi yüzde 92,2, alçı ürünleri üretimi yüzde 70,4, beton üretimi yüzde 16,2, inşaat camı üretimi yüzde 7,2, kireç üretimi ise yüzde 2,9 arttı. (Haşimova. G, 2023)

3.17. Azerbaycan'ın Tarımsal Sanayi Kompleksi

Azerbaycan Cumhuriyetinin tarımsal sanayi alanı XX asrın sonlarından bu yana daha da gelişmektedir. Ülkenin bulunduğu coğrafi alan, münbit ve bereketli topraklar bu alanın gelişmesi için olanak sağlamaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti bu alanda XX asrın sonlarından bu yana tarım reformları kabul etmiştir. 1988 yılından 1995 yılına kadar komşu ülke Ermenistanın ülkenin bir kısmının işgal etmesi sonucunda ülke ekonomisi deforme uğramıştır.

Sonuç olarak, ekonominin her alanında üretim maliyetlerinin azaldı, masrafların arttı, işletmeler arası ticaret ilişkilerin ihlal oldu, nüfusun yaşam koşullarının kötüleşti. 1995 yılında savaş bitdikden sonra ülkenin aqrar sanayi alanında canlanma baş verdi. (Quliyev. E, 2015)

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev 2016 yılının 16 mart tarihinde 1897 sayılı kararnameyi imzaladı. Ekonominin mevcut durumunun derinlemesine analizine dayanan Stratejik Yol Haritanın hazırlanmasıyla ilgili bu alanda çalışan yetkililere görevler verdi. 2016-2020 yılları arasında Stratejik Yol Haritasının uygulanmasıyla ülkedeki sürdürülebilir kalkınma ilkelerine dayalı rekabetçi köy tarım ürünlerinin üretimi ve işlenmesi sektörünün oluşumunu sağlamak, varlık açısından elverişli bir ortam yaratmaya yönelik 9 stratejik hedef hayata geçirilmesi planlandı. Bu stratejik hedefleri şöyle sıralaya biliriz.

- Gıda güvenliğinin stratejik hedefleri sürdürülebilirliğin güçlendirilmesi
- Tarım ürünlerinin üretim potansiyeli değer zincirinin bağlantıları üzre arttırılması
- Tarım sektöründe üretim araçları pazarının geliştirilmesi
- Finans dahil ilgili kaynaklara erişimi kolaylaştırmak
- Bilimsel sunumun ve eğitimin kalitesi
- Danışmanlık-bilgi hizmetleri sisteminin teşviki ve geliştirilmesi
- Pazar altyapısının geliştirilmesi ve üreticilerin pazara erişiminin kolaylaştırılması
- Tarım sektöründe kaynakların sürdürülebilir kullanımına yönelik mekanizmaların oluşturulması
- İş ortamının iyileştirilmesi ve kırsal alanlarda toplumun refahın artırılması

Tarım ürünlerinin üretimi ve işlenmesi sektöründe uygulama 2020 yılında öncelikli olarak ele alınması gereken reel GSYİH doğrudan 575 milyon manat, dolaylı olarak 660 milyon manat, toplam olarak 1235 milyon mana tartacağı ve yaklaşık 20.000 yeni iş yaratılacağı tahmin ediliyor. Etkilemenin gerçekleşmesi için kamu-özel kaynakları pahasına 1170 milyon manat yatırıma ihtiyaç duyulacağı bekleniliyor. (Gülnaz, 2016)

3.17.1 Gıda endüstrisi

Azerbaycan halkının sağlam gıdayla temin edilmesi ülke ekonomisinin en önemli hedeflerinden biridir. Bunun içinde ülkede toplumun itibarlı gıdayla temin edilmesine amacıyla devlet 2008-2015 yıllarda Devlet Programı hazırladı.

Cumhuriyet topraklarında gıda alanlarının yerleştirilmesi tarımla alakalıdır. İşleme tesisleri, ürünleri bu ürünlerin çok fazla çeşidinin bulunduğu ekonomik bölgelere yerleştirilerek üretirler.

Bu alan, kompleksin üretiminin 20%'ni oluşturan genel sanayi alanının bir parçasıdır. Azerbaycan Cumhuriyetinde büyük gıda endüstrisi işletmelerinin inşası ve işleme tesislerinin genişletilmesi 20. yüzyılın başında yaygın olarak geliştirildi.

Diğer alanlar gibi gıda sanayisi de 1970'li ve 1990'lı yıllarda gelişmeye başladı. 1970'li ve 1980'li yıllarda bu alana 155 milyon ruble kapital yatırıldı. Sözü giden yıllarda ülkede Bakü'de 37 ana şarap imalathanesi, 31 fırın, şekerleme, şampanya şarabı ve bira fabrikası, Gence ve Mingeçevir'de et fabrikaları, Lenkeran ve Astara'da çay fabrikaları, Zagatala'da tütün fermentasyon tesisi, Hovsan'da balık konserve tesisi dahil olmak üzere 78 yeni tesis kullanılmaya verildi. Sözü giden son 10 yılda şarap birası 3.2 defa, ekmek pişirme 2.1 defa, çay, meyve-sebze 3.4 defa, tütün üretimi 2.1 defa artmıştır.

En mühim gıda sanayi ürünlerinin çeşitleri üretim miktarı 1985 yılına kadar böyle olmuştur.

Tablo 14
1985 Yılına Kadar Mühim Olan Sanayi Ürünlerinin Miktarı

Et	76 min ton.
Et yarım fabrikatları	18 min ton.
Salam, sosis üretimi	29 min ton.
Balık ve balık ürünleri	57 min ton.
Mineral sular	165 milyon adet
Alkolsuz içecekler	4mln dekalitre

Kaynak: Humbetov, (2017), 1985 yılına kadar mühim olan sanayi ürünlerinin miktarı, sonraki yıllarda tüm diğer ürünlerin miktarı git gide azalmıştır. Buna sebep hamalın azalması, imalat yapan tesislerin dayanması, ahalinin işten mecburi olarak mezuniyete çıkması oldu. (Humbetov, 2017: 23)

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi resmi bilgilerine göre sadece 2000-2010 yılları arasında tüm tarım alanlarında toplam ürün hacminin 3,7 katı artmıştır. Bu dönemde tarım fabrikalarının sayısı 8,1 defa artmıştır. 2011 yılında bir önceki yıllarla kıyasladığımız zaman tarımda toplam mahsulün hacmi 5.8%, bitkisel ürünlerin hacmi 8%, hayvancılık ürünleri üretimi ise 3,5% artmıştır. Tüm bu başarılarla rağmen sadece 2006-2010 yıllarda ülkemize getirilen (ithal edilen) hazır yiyecek ürünler, alkollü ve alkolsüz içecekler, sirke, tütün vb. ürünlerin hacmi 2,6 kat arttı ve ithalattaki özgül ağırlıkları 2006'da 5,2% oldu ve 2010'da 9,3%'e ulaştı. 2010 yılında ülke ithalatında tüm gıda ürünlerinin özgül ağırlığı 18,6% idi. Bu da 2006 yılına göre 8% daha fazladır. (Memmedov. P, 2013)

Ülkenin uyguladığı başarılı bir politika sonucunda 2018 ve 1995 yılını kıyasladığımız zaman tahıl üretimi ülkede 1,6 kat, pamuk üretimi 1,2 kat, sebze üretimi 1,2 kat, kavun üretimi 1,1 kat, şeker pancarı 7,5 kat, meyve üretimi 1,6 kat artış yaptı. Azerbaycan Devletinin yaptığı tarım reformları sonucunda aynı zamanda hayvancılığın gelişimine de olumlu bir etki sağladı. Yani 2018 ve 1995 yılı kıyasladığımız zaman hayvancılıkta sığır sayısı 1,2 kat, koyun ve keçi sayısı 1,2 kat, et üretimi 1,6 kat veya 128 bin ton, süt üretimi 1,7 kat ve yumurta üretimi 1,9 kat artarak 828,6 bin ton olmuştur. (Hüseynova. N, 2020)

3.17.2. Tekstil Endüstrisi

Bağımsızlık döneminde Azerbaycan'da tekstil sektörü gelişmekte gerileme yaşayan alanlardan biriydi. Ancak 19. yüzyılın sonlarında Transkafkasya'nın ve Azerbaycan'ın en büyük pamuklu kumaş fabrikası Bakü'de kuruldu. 1913 yılında Azerbaycan'da 300 ton ham ipek, 22 bin ton pamuk yünü ve 4 bin ton yün üretilmekteydi. Bu sonuçta SSCB'nin üretiminin sırasıyla yüzde 79, yüzde 10 ve yüzde 2'sine tekabül ediyordu.

Azerbaycanın tekstil sektörü Sovyet döneminde de önemli ölçüde geliştiğini belirtmek gerekir. 1925 yılında Gence'de mahud fabrikası devreye alındı. Ülkede dut bahçelerinin kuruldu ve kozacılık gelişmeye başladı. Bu sayede Azerbaycan'da ipek endüstrisi oluşmuştur. Azerbaycan'ın iklim koşullarını göz önünde bulundurdukda Şeki şehri ipek böcekçiliğinin merkezi olarak seçilmiştir. 1931 yılında Şeki şehrinde bir ipek fabrikası faaliyete geçmiştir.

Daha sonra "Sumgayit Dokuma", H.Z. Taghiyev Tekstil ve Dikiş Kombini, "Mingeçevir Dokuma", "Gence Dokuma", "Şeki-Dikiş", "Bakü Tekstil Tuhafiye", "Sumgayit Hav İpliği", "Putayirici", "Şeki" Dokuma Khirdavat", "Bakü Dokuma", "Bakü Tekstil Fabrikası", "Bakü Dikiş Evi", "Bakü Dokuma-Tikiş", "Bakihanov Trikotaj" gibi işletmeler kurulmaya başladı. Bağımsızlık yıllarında bu işletmelerin çoğu özelleştirilmiştir ve faaliyeti durdurulmuştur. Şu

anda Bakü Dikiş Evi ve "Şeki-ipek" gibi işletmeler faaliyet göstermektedir. (Celilova. G, 2019)

2015 yılından bu yana Azerbaycan ülkesi tekstil sektörünün gelişmesi için mühüm önlemler atıyor. Alınan önlemlerden biri de tekstil sektörünün doğal hammaddesi olan pamuk üretiminin artırılmasıdır. 2018 yılında pamuk tarlalardan yaklaşık 230 bin ton pamuk toplandı. Azerbaycan'da kaliteli pamuk çeşitleri yetiştirilmektedir. Buna rağmen bu alanda verim oldukça düşüktür. Geçen yıl hektar başına ortalama verim 17 kental olarak gerçekleşti. Bu da dünya ortalamasının iki katının altındaydı. Tarım Bakanlığı'nın yeni yönetimi, verimliliğin artırılması alanında bilimsel gerekçelerle çok sayıda önlem planlıyor. (Sakit. D, 2019),

Azerbaycan'da üretilen tekstil ürünlerinin yabancı ülkelerin ürettiği ürünlerle rekabet edebilirliği konusunda şunu söylemek gerekir ki, Azerbaycan'da tekstil fabrikalarının uluslararası sertifikaları bulunmaktadır. Bu Azerbaycan'da kaliteli ürün üretilebileceğinin göstergesidir. (Rüstemov. S, 2019)

2017 yılında ülke genelinde geçen yıla göre 2,7 kat artışla 136 bin 413,2 hektar ardiç ekimi yapıldığını belirtildi. Bu yıl en fazla pamuk ekimi Saatli (17 bin 220 hektar), İmişli (15 bin 641,5 hektar), Sabirabad (15 bin 55 hektar), Bilasuvar (11 bin 351,8 hektar) ve Neftçala (11 bin 111 hektar) gibi şehirlerde yapıldı.

Azerbaycan'da pamuk tarımının gelişmesi ülkeye ek ihracat fırsatları sunmaktadır. Bu sektör gelişince, hayvansal üretim hacmi arttıkça yurt dışına satılan ürünlerin hacmi de artmaktadır. Sonuç olarak bu artım ülkeye ek fon getiriyor. Aynı zamanda pamuk üretiminin gelişmesi tekstil sanayinin gelişmesi için ucuz hammadde yaratıyor. Böylece tekstil ürünlerinin ihracat potansiyeli güçlenmektedir. (Ahundova. M, 2017)

2019 yılında ülkede 208 tekstil tesisi bulunmaktaydı. Bunların 80'i dokuma sanayisi, 99'u giyim üretimi, 29'u deri ve deriden hazırlanan ürünlerin üretimini gerçekleştiriyordu. 2019 yılının statistik verilerine göre ülkede dokuculuk, giyim, Deri ve deriden hazırlanan ürünler, ayakkabı üretimi alanlarında 436 milyon manat değerinde ürün üretilmiştir. Azerbaycanda en büyük tekstil tesisleri aşağıda Tablo 15'de göre blirsiniz.

Tablo 15

Azerbaycan'ın En Büyük Tekstil Fabrikleri

1. Gilan Tekstil Parkı-en büyük şirkettir
2. Bakı Tekstil Fabrika
3. Bakı Dikiş Evi
4. Alyans tekstil
5. Mingəçevir Tekstil Parkı (2 fabrika – 2 çeşit iplik üretiliyor)
6. MKT podratçı şirketi (pamuğu ve ipliği satıyor)
7. Azani Tekstil (Nihat Bebe adlı yerli çocuk giysileri üretiliyor)
8. Evim Tekstil (Diamond markası adı altında çalışıyorlar)

Kaynak: Sat Group, (2021), Azerbaycan'ın en büyük tekstil fabrikleri, <https://banker.az/wp-content/uploads/2022/05/Tekstil-fabrikinin-yaradilmasi.pdf>; Erişim tarihi: 10.01.2024

Tablo 16

Son Yıllarda Azerbaycan'da Açılan Yeni Tekstil Fabrikleri

Yevlax şehrin 'de "Lalə-Tekstil"MMC dikiş fabrika
Lenkeran dikiş fabrika
Yevlax şehrin 'de "Gilan-Deri"MMC'nin deri imalı fabrika
"Akkord" şirketler grubunun Ağstafa'daki dikiş fabrika
Şirvan şehrinde pamuk temizleme fabrika
Bakü'de MKT İstehsal-Kommersiya MMC'nin Bakü iplik fabrika
Salyanda "Atanur" firmasının yün imalı tesisi
"Şeki ipek" ASC'nin yeni koza açacağı tesisi
Qax şehrinde üretim alanlarında çalışanlar için özel giyimler üreten dikiş tesisi
Daşkəsən şehrinde yeni dikiş tesisi
Sumqayıt şehrinde "İntertekstil"ASC
Saatlı şehrinde İplik Fabrika
İsmayilli'da dikiş fabrika
"Gilan" Tekstil Parkı
"Bakü Dikiş Evi"
ASC Horadiz Dikiş Fabrika
Gilan Tekstil Parkı İplik fabrika
Gilan Tekstil Parkı İplik boyama fabrika
Gilan Tekstil Parkı parça dokuma fabrika
Gilan Tekstil Parkı parça örme fabrika
Gilan Tekstil Parkı havlu fabrika

Kaynak: Sat Group, (2021), Son yıllarda Azerbaycan'da açılan yeni tekstil fabrikleri, <https://banker.az/wp-content/uploads/2022/05/Tekstil-fabrikinin-yaradilmasi.pdf>; Erişim tarihi: 10.01.2024

3.18. Sigortacılık ve Bankacılık

Azerbaycan”ın sigorta sisteminin kurulması ve mevzuat tarihi bağımsızlık kazanıldıktan sonra, yani 1993 yılından sonra başladı. Genel olarak ülkede sigorta faaliyetinin gelişme tarihini 3 devre ayırmak mümkündür.

- Birinci devir (1920’ye kadar olan devir)
- İkinci devir (1920-1990 yıllar)
- Üçüncü devir (1990 yılından günümüze kadar olan devir)

Birinci devir XIX asrın ortalarından başlayarak ülkede petrol sanayisinin gelişmesiyle alakalı olarak girişimcilik faaliyetinin gelişmesi sigorta işi için en büyük stimül veren faktörlerden biridir. 1910 yılında Azerbaycan’da 18 sigorta şirketi, 1912 yılında ise 30 sigorta şirketi faaliyet göstermişti. Söz konusu bu şirketlerin ana görevi Hazar Denzinde yüzen gemilerin sigortası organize etmiştir. Bu alanda rus şirketlerinin büyük payı var.

İkinci devir Sovyet dönemine aid 1920-1990 yıllardır. 1922 yılında SSCB kurulduktan sonra sigorta devlet kontrolü altına alındı. Bu devirde Baküde Azerbaycan SSCB Devlet sigortası Baş Dairesi ve SSCB “İnqosstrax”ın Bakü şubesi yaratıldı. Bu devirde vatandaşlara yapılan sigorta hizmetleri sınırlıydı. Sigorta sistemi devlet sosyal teminat sistemine ilave olarak faaliyet gösteriyordu.

Üçüncü devir 1990 yılından sonraki devir yani ülke bağımsızlığını kazandıktan sonraki devirdir. Bu devirde sigorta sistemi ülkede özgür faaliyet gösteriyordu. Sözü giden dönemde Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar kurulu yanında Devlet Sigorta Kontrolü yaratıldı. Bu örgütün temel amacı ülkede sigorta pazarının geliştirilmesi, devlet çıkarının savunması, metodik yönetiminin uygulanması ve hukuki belgelerin işlenilmesidi idi. 1991 yılında ülkede 162 sigorta şirketi, 2002 yılında 32, 2006 yılında 29, şimdi günümüzde ise 28 sigorta şirketi faaliyet göstermektedir. Bu Sigorta şirketlerini Tablo 17’de görmek mümkündür. (Hakverdiyev. R, 2019)

Tablo 17

Azərbaycan Cumhuriyyətin'de Faaliyyət Gösteren Sığorta Şirkətləri

1. «A-Qroup Sığorta Şirkəti» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti
2. «Alfa Sığorta» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti
3. «Ata Sığorta» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti
4. «Atəşgah» Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti
5. «Atəşgah Həyat» Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti
6. «Azal Sığorta» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti
7. Azərbaycan Respublikası Dövlət Sığorta Kommersiya Şirkəti (Azərsığorta)
8. «Azərbaycan Sənaye Sığorta» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti
9. «Azər Qarant Sığorta» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti
10. «Azsığorta» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti
11. «Bakı Sığorta» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti
12. «Başak-İnam Sığorta» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti
13. «MEQA Sığorta» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti
14. «Beynəlxalq Sığorta Şirkəti» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti
15. «Era Trans Sığorta» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti
16. «Çartis Azərbaycan» Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti
17. «Əmrah Sığorta» Sığorta Şirkəti
18. «Fidan Sığorta» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti
19. «Günay Sığorta» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti
20. «Xalq Sığorta» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti
21. «Qala Həyat» Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti
22. «Qarant Sığorta» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti
23. «AXA MBASK» Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti
24. «PAŞA Sığorta» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti
25. «Standard Insurance» Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti
26. «Rəvan Sığorta» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti
27. «Temz Sığorta Qrupu» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti
28. «Paşa Həyat Sığorta» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti Təkrar Sığorta 1. «AzRe Təkrar Sığorta» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti

Kaynak: Aliyeva. L, (2011), Azərbaycan Cumhuriyyətin'de faaliyyət göstərən sığorta şirkətləri, https://cesd.az/new/wp-content/uploads/2011/05/insurance_system_in_Azerbaijan_in_Azeri.pdf: Erişim tarixi: 11.01.2024

Azerbaycan'ın sigorta sisteminin GSYH'de payı 0.4% olup, adam başına düşen sigorta hakkı 18-19 manattır. Azerbaycan'ı yabancı ülkelerle kıyasladığımız zaman bu sektörün gelişiminde ülke geride kalmaktadır. Ülkede iki sigorta alanı vardır. Hayat ve Hayat dışı sigortası. Azerbaycan'da zorunlu sigorta türlerinin payına toplam hacmin 20%-i dahildir. Çalışmayan ahali için zorunlu sağlık sigortasının ödenilmesi belirtilmemiştir. Azerbaycan'ın sigorta sektörü Rusya, Türkiye değil, hatta Gürcistan'dan bile az gelişmiştir. BDB ülkeleri içerisinde GSYH'nın 68%'i Rusya'nın payı vardır. Gürcistan'da sağlık sigortası diğer sigorta türleriyle kıyasladığımızda daha çok gelişmiştir. Türkiye sigorta pazarında dış kapitalin etkisi büyüktür. (Akademik Sunum, 2008)

1918 yılının 28 Mayıs tarihinde Müslüman dünyasında ilk demokratik bir cumhuriyet kuruldu. 1919 yılının 7 Mart tarihinde Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin kuruluşuyla ilgili olarak hükümetin kararıyla Azerbaycan Devlet Bankası açıldı. Aynı yılın 16 Eylül tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Parlamentosu, Maliye bakanlığının kredi dairesi tarafından hazırlanan Azerbaycan Devlet Bankası şartını kabul etti. 1919 yılının 30 Eylül tarihinde ise Azerbaycan Devlet Bankası'nın açılışı yapıldı. Bu tarihten itibaren banka kendi faaliyetini sürdürdü. Devlet Bankasının merkez binası Bakü'de Gorçekovski (şimdiki H.Z. Taghiyev) caddesinde bulunuyordu. 1919 yılının 9 Kasım tarihinde Devlet Bankası'nın Gence şubesi açıldı. Daha sonra Devlet Bankasının diğer bölgelerdeki şubeleri açıldı. (Memmedov. R, 2020)

Azerbaycan'da bank sisteminin gelişimi 3 dönemden geçiyor.

- Birinci dönem 1990-1992 yıllar arasında (Milli Bank sistemi yaratıldığı dönem)
- İkinci dönem 1992-1994 yıllar arasında (hiperenflasyon ve istikrarsız koşullarda bankacılık sisteminin gelişimi dönemi)
- Üçüncü dönem 1994 yılından sonra (makro ekonomi sabitliğin elde olunduğu bir ortamda bank sisteminin gelişimine başlandığı dönem)

Azerbaycan Devleti bağımsızlık açısından genç bir ülke olmasına rağmen kısa bir zaman içerisinde büyük ekonomik artıma ve gelişmeye ulaşmıştır. Ülkenin kazandığı başarılarla bank sisteminin rolü büyüktür. Bank sistemi bir ülkenin ekonomik gelişimi, kapsamlı ve dinamik gelişimi için büyük önem taşır. Azerbaycan'da bank sisteminin gelişimi 19'cu yüzyılın ikinci yarısından başlamıştır. Lakin ülkede bank sisteminin kurumsal ve hukuki kuruculuğu 1991 yılının 18 Ekim tarihinde bağımsızlık kazanıldıktan sonra başlamıştır. 1992

yılında ‘‘Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Bankı’’ ve ‘‘Azerbaycan Cumhuriyeti’nde banklar ve bank faaliyeti hakkında’’ kanunların kabulü ile bank sisteminin kurumsal ve hukuki bazasının temeli atıldı.

Bankacılık sisteminin bağımsızlığının yarattığı fırsat doğrultusunda, 1992 yılının 15 Ağustos tarihinde cumhuriyetimizin ulusal para birimi olan "manat" tedavüle çıkarılmıştır. Bu para biriminin Merkez Bankası nezdinde değerinin korunmasına yönelik planlama yapılmıştır. 1994 yılının ocak ayının 1’den itibaren manat ülkenin tek ödeme vasıtası olmuştur. (Xelilov. E, 2015)

Azerbaycan’da bankacılık sektörünün aktifleri 2021 yılının Nisan ayında 32,7 milyar manat seviyesinde bir istikrar kazandı. Bu da 2016 yılının sonuçlarına göre 1,3 milyar manat yani yüzde 4,3 artış anlamına geliyor. Bundan başka bankacılık sektörünün 2016 yılında net zararı 1,6 milyar manat iken, 2020 yılı sonunda net kârın 567,8 milyon manat olduğunu söyleyebiliriz. Anı zamanda geçtiğimiz dönemde bankacılık sektöründe başlayan canlanma çalışan sayısına da yansdı. 2021 Nisan ayının resmi istatistiklerine göre bankacılık sektöründe çalışan sayısı 2016 yılsonuna göre 11% oranında arttı. Bu da bankacılık sektörde ciddi bir canlanmanın yaşandığını gösteriyor.

Son dönemlerde bankalarda istikrar göstergeleri artıyor. Bunu bankacılık sisteminin finansal göstergelerini incelediğimizde göre biliriz. Azerbaycan Bankalar Birliği'ne sonuçlarına göre verilerin analizi, 2016 yılında zarar eden bankaların sektörün yüzde 50’sini (16 banka) oluşturdu. Ancak 2021 yılı 1. çeyrek sonuçlarına göre bu göstergenin sadece yüzde 8 (2 banka) olarak görünmektedir.

(Müseyibov. A, 2022)

Günümüzde Azerbaycan’da 21 banka faaliyetini sürdürmektedir. Bu bankaları 18-ci Tablo ’da göre bilirsiniz.

Tablo 18
Azerbaycan Bankları

1. Access Bank
2. AFB Bank
3. Azerbaycan Sanayi Bankı
4. Bank Avrasiya
5. Bank BTB
6. Bank of Baku
7. Bank Respublika
8. Express bank
9. Kapital Bank
10. Melli İran Bankı Bakı filialı
11. Naxçıvan bank
12. PAŞA Bank
13. Premium Bank
14. Rabıta bank
15. TuranB ank
16. Unibank
17. VTB Bank
18. Xalq Bank
19. Yapı Kredi Bank
20. Yelo Bank
21. Ziraat Bank

Kaynak: Azerbaycan Banklar Derneği, (2024), Azerbaycan bankları, Bankaların listesi, <https://aba.az/banklar/banklarin-siyahisi/>; Erişim tarihi: 12.01.2024

3.19. Azerbaycan Cumhuriyeti Bütçe Sistemi

Azerbaycan Cumhuriyeti ikinci defa bağımsızlığını kazandıktan sonra devlet bütçesinin uygulanmasını etkin bir şekilde organize etti. Bunun için tüm dünyanın gelişmiş ülkelerinde kullandığı hazine sistemini kullandı. Bu sistem 1990'lı yıllarda oluşturuldu ve sistem çerçevesinde kademeli olarak reformlar gerçekleştirdi. Tüm dünya ülkeleri tarafından kabul edilen bu sistemde otomasyon ve ciddi teknolojik uygulamaların olduğunu göre biliriz.

Devlet bütçesi uygulamasının belirlenen önemli ilkeleri sonucunda hazine sistemindeki teknolojik uygulamalar hızlandırıldı. Bu ilkeleri aşağıda göre biliriz.

- Bütçe hesaplarında gerekli minimum tutarın doğru zamanda bulunması;
- Bütçe ödemeleri zamanında yapılmalı ve bütçe alıcılarına ödenecek tutarın sınırı, öngörülen sınırı aşmamalıdır;
- Devlet bütçesinin uygulanmasında iç kontrol güçlü olmalı ve ödeme işlemlerinin yürütülmesinde ortaya çıkan maliyetler en aza indirilmelidir.

(Mustafayev. T, 2017)

Azerbaycan uzun bir süre petrol gelirleriyle beslendi. 2015 yılından sonra bütçe sisteminde reformlarla ilgili hareketler başladı. Bu dönemde ülkenin temel gelir kaynağı olan petrol fiyatları düştü. Bu da gelirlerin hızla azalmasına sebep olmuştur. Bu durumda hükümet petrol dışı sektörün kalkınması için adımlar atmaya başladı. Ülkenin ekonomik olarak kalkınması hedefleyen bir yol haritası çizdi. Bununla ülke devlet bütçesinin Devlet Petrol Fonu'ndan yapılan transferlere bağımlılığının azaltılması ve harcamaların daha verimli kullanılmasını amaçlıyordu.

İlk olarak 2018 yılının haziran ayında Bütçe Sistemi Kanununda yapılan değişiklikle bütçe kuralının uygulanmasına başlandı. Bu kuralın uygulanması 2019 yılında sadece 1 yıl sürdü. 2020 yılında hükümet salgının olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak için bütçe harcamalarının artırılması gerektiğini öne sürdü. Bu sebepten kuralın uygulanmasını 2022 yılına kadar askıya alma kararı alındı. 2022 yılından itibaren bütçe kuralı uygulamasına yeniden başlandı. Ancak 2018 yılındaki kurallar iptal edildi ve Bütçe Sistemi Kanununda değişiklik yapılarak yeni bir bütçe kuralı yaratıldı. (BAİ Ekonomi Grubu, 2023)

İstatistik verilere göre, 2020 yılında devlet bütçesinin gelirleri 23 milyar 336 milyon manat, merkezi gelir 24 milyar 134,0 milyon manat, yerel gelirler ise 797 550 bin manattır. Bütçe gideri 26 milyar 894 milyon manat, merkezi gider 26 milyar 044 milyon manat, yurt içi giderler ise 850 104 bin manat oldu.

Devlet Petrol Fonun 2019 yılındaki giderlerinin 11.595,2 milyon manat olacağı bekleniliyor. Bu da 2017 yılın istatistikleri ile kıyasladığımız zaman 579,7 milyon manat yani 5,3% daha çoktur. 2018'in ilgili tahmin ve beklenen performans göstergelerinden 115,0 milyon manat veya 1,0% daha fazladır.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 2020 yılı devlet bütçesinin harcamaları 26.044.596 bin manat olarak (merkezi harcamalar 23.336.950 bin manat, mahalli harcamalar 850.104 bin manat) onaylandı. (Qarayev. İ, 2020)

2020 yılının 29 Aralık tarihinde "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 2021 yılı devlet bütçesine ilişkin" kanun tasarısı Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi'nde oylanarak onaylandı. Kabul edilen kanuna göre devlet ve genel bütçenin temel göstergeleri şu şekilde oluştu: 2021 yılı devlet bütçe gelirleri 25.427,0 milyon manat, maliyeti 28.543,0 milyon manat ve açık 3 116,0 milyon manat olarak belirlendi. 2021 özet bütçesinin gelirleri 23.828,1 milyon manat, maliyeti 31 163,4 milyon manat ve açık 7.335,3 milyon manat olarak belirlendi. (İbadoğlu. Q, 2021)

Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet bütçesinin 2023 yılı gelirleri 30 milyar 773 milyon 978 bin manat, giderleri 33 milyar 353 milyon 278 bin manat (30 milyar 16 milyon 998 bin manat merkezi gelirler ve 756 milyon 980 bin manat yerel gelirler dahil), Merkezi giderler 32 milyar 583 milyon 992 bin manat, yerel giderler ise 769 milyon 286 bin manat olarak belirlendi. (Ferhatoğlu. T, 2022)

3.20. Azerbaycan'ın Yatırım ve Ticari Alanları

Azerbaycan Devleti bağımsızlığının ilk yıllarında zor günler yaşadı. 1990 yılının ortalarında ülke ekonomik reformlar yapmaya başladı. 1995 yılında imzalanan Asrın anlaşması sonucunda ülkenin petrol ve doğal gaz gelirleri artmaya başladı. Petrol ihracatı sonucunda ülkeye gelen gelirler ekonominin kalkınmasında büyük etki yarattı. Ülkenin petrol gelirleri kısa bir süre içerisinde artarak 2006 yılında 1,1 milyar ABD doları, 2008 yılında 14,5 milyar ABD doları, 2011 yılında 19,8 milyar ABD doları olmuştur.

Azerbaycan ülke ekonomisine yatırılan yatırımların 2 kaynağı vardır.

- İç kaynaklar
- Dış kaynaklar

Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesinin hesaplamalarına göre, 2000 ve 2014 yıllar arasında ülke ekonomisine toplam 158,6 milyar AZN yatırım yatırılmıştır. Bu yatırımın 75,7 milyar AZN'i dış yatırım, 82,9 AZN'i iç yatırım olmuştur. 2014 ve 2016 yılında hem dış hem de iç yatırımlar eski yıllarla kıyasladığımızda daha da azalmıştır. 2000 ve 2006 yılında ülke ekonomisine ayrılan 201,5 milyar AZN miktarında toplam yatırımının 167 milyardı sermaye

stoğuna ayrılmıştır. Sermaye stoğuna ayrılan yatırımın 3 özelliği petrol ve doğal gaz, toplu taşıma ve ambar, inşaat sektörü olmuştur. (Mehtiyev. A, 2017)

Son 20 yılda Azerbaycan'a doğrudan yabancı yatırımların hacmi artmakta devam ediyor. 2016 yılında gelen yatırım stoku GSYİH'nın 70%'di. Ancak doğu ülkelerle yapılan ortaklık doğrudan yabancı yatırımların 2001-2006 yıllarında (özellikle Ukrayna ve Gürcistan'da) genel büyümesine yaklaşık 20% katkı sağladı. Azerbaycan'a gelen doğrudan yabancı yatırımların büyük çoğunluğu petrol ve doğal gaz sektöründen kaynaklanmaktadır. Petrol dışı sektöre doğrudan yabancı yatırım yavaş ve istikrarlı artsada, ancak GSYH'ye katkısı hala küçüktür.

Azerbaycan'da faaliyet gösteren yabancı yatırımcıların faaliyetlerine baktığımızda yeni yatırım projelerinin çoğunun hizmet sektöründe özellikle perakende ve ticari sektörde olduğu açıktır. Değer için yeni yatırımların çoğu hala madencilik endüstrilerinde bulunmaktadır. 2003'ten bu yana gelişmemiş ülkelerin yatırım maliyetlerinin 10%'i üretimden kaynaklanmaktadır. Böylece ülke petrol dışı sektördeki yatırımların artmasına olanak sağlamaktadır. Buna rağmen küresel üretim ağlarına katılımı destekleyen üretim faaliyetlerine daha çok yabancı yatırımları çekmek için büyük bir potansiyel olduğunu göre biliriz. (OECD, 2019)

2019 yılında ülkeye gelen toplam doğrudan yabancı yatırım hacmi yaklaşık 32,3 milyar ABD dolarıdır. Yabancı yatırımcıların dikkatini çekmek Azerbaycan ülkesinin ekonomi politikasının temel amaçlarından biri olarak kalmaktadır. 2018 ve 2019 yıllarında ülkeye gelen yabancı yatırım gelirlerinin hacmi 1,4 ve 1,5 milyar ABD dolarıdır. Bu istatistik 2014 yılında yaşanan petrol ve gaz krizinden önce 4,4 milyar ABD doları sonucundan çok daha düşüktür. Dahili yatırım portföyünü çeşitlendirmeye yönelik girişimlere rağmen petrol ve doğal gaz sektörü yabancı yatırımların yaklaşık 80%'ni içermektedir.

UNCTAD'ın (Birleşmiş Milletler Ticaret ve kalkınma Konferansı) 2020 yılının ekim ayının verilerine göre 2020 yılının ilk 6 ayında küresel doğrudan yabancı yatırımlarda daralma 49%'e ulaştı ve bazı gelişmiş ekonomiler 2019 yılında kıyasladığımızda yüzde 75%'e düştüğünü bildirdi. Azerbaycan Merkezi Bankanın istatistiklerine göre doğrudan yabancı yatırımlar 2019 yılının aynı dönemi 2020 yılının ilk yarısı ile kıyaslandığında 23,5%'e yükseldiyini görüyoruz. En belirgin büyüme petrol dışı sektörde (38,4%) oldu ve toplam pay yüzde 15,6'ya yükseldi. (Hüseynova. Z, 2020)

SONUÇ

Sonuç olarak Azerbaycan Cumhuriyetinin dış ticaret politikasını ve dış ticaret vergilerinin gelişimini ele aldığımızda ülke bağımsızlığını kazandığı yıldan günümüze kadar çok büyük önemli gelişme kat etmiştir. Ülkenin Doğu ve Batı arsında yerleşmesi ve Büyük İpek yolunun tarihte de bu topraklardan geçmesi diğer ülkelerle ticari ilişkilerin kurulmasına fırsat yaratmıştır. Ülkenin coğrafyası 2020 yılından sonra topraklarını işgalden kurtardıktan sonra büyüdü. İşgalden kurtarılan topraklar coğrafi, iklim ve yer koşulları açısından çok iyi bir konumda yerleşmektedir. Buda yeni sanayi işletmelerinin yaratılmasına olanak sağlamaktadır. Bereketli topraklar, yer altı ve yerüstü rezervler, yeni turizm yerleri ülkeye ekonomik açıdan büyük fırsat yaratmaktadır.

Uluslararası ticaretin asıl amacı iç pazarda bulunması zor olan veya bulunduğu anda üretimi daha pahalı olan ve kaliteli ürünlerin dış pazardan ithalatını gerçekleştirmektir. Azerbaycan'ın dış ticaret ilişkileri 1994 yılının 20 Eylül tarihinde imzalanan "Asrın Anlaşması"ndan sonra daha da büyüdü. Ülkenin en çok gelir getiren kaynaklarından biri olan petrol ve doğal gaz ülke ihracatında ilk yeri tutuyor.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin en büyük ticari ilişkiler kurduğu ülkeler İtalya, Türkiye, Rusya, İsrail, Çin ve diğer Avrupa ülkeleridir. Bu ülkelerle ticari ilişkilerimizde esas olarak hammadde ihraç edip, hazır tüketim mallarını ithal ediyoruz. Azerbaycan'ın dış ticarete en çok yüzleştiği sorunlardan biri dış ticaret ilişkilerini 70%'i sözü geçen 10 ülkeyle yapmaktadır. Böylece ülke gelecekte bu ülkelerden asılı duruma düşebilir. Azerbaycan sanayisinde olan diğer sorunlardan biri de üretimin çeşitlendirilmesidir. Şimdiki durumda üretim perspektiflerine malik olduğumuz bir sıra ürünleri yurtdışından alıyoruz.

Azerbaycan Devletinin Dünya Ticaret Örgütüne üye olması ülke açısından kazandığı büyük başarılarından biridir. Azerbaycan DTÖ'ne üye olmakla ülkenin ticaret politikasını tahmin etmek, uluslararası ortaklarla ticaretin daha da artırılması, ülkeye yabancı yatırımların artırılması ve bu yönde başarılı bir politika sergilemektir. Bundan başka ülke dünya ekonomi sistemine entegrasyonu hızlandırmak, DTÖ'nün sunduğu fırsatlardan faydalanmak, DTÖ tarafından uygulanmış kanunlar sonucunda ticari operasyonlar gerçekleştirmek, dış sermaye akışını cezbetmek, ülkedeki yürütülen ekonomik reformlara uluslararası örgütler ve gelişmiş ülkeler tarafından yardımın artırılması gibi amaçlara sahip olmayı hedef almaktadır.

Azerbaycan ekonomisine geldiğimizde yabancı ülkelerden gelen yatırımların hacmi artması ülke ekonomisine büyük katkı sağlamaktadır. Resmi açıklamalara göre 1994 yılından bu yana ülke ekonomisine yatırılan yatırımların hacmi 100 milyar ABD dolarını geçmiştir. Ülkenin dış ticaret dengesine baktığımızda ülke Güney Kafkasya da koşulsuz liderdir.

Azerbaycan 2000 yıllarında Avrupa ülkeleriyle ticari ilişkileri başlatmış ve günümüze kadar bu ilişkilerde çok büyük bir başarı elde etmiştir. Azerbaycan Avrupa Birliği ülkelerinin enerji teminatında büyük önem taşıyan ülkelerden biridir. 2011 yılında imzalanan Güney Gaz koridorunun tesis edilmesi, aynı zamanda Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru ihraç hattı ve Trans-Adriyatik gaz boru hattının inşası Avrupa ülkeleri ile strateji ortaklığımızı daha da artırmıştır. Ülke bu başarılarıyla yeterli değil. Aynı zamanda petrol ve doğal gaz sektörlerinden diğer sektörleri de geliştirerek Avrupa ülkeleriyle ticari ilişkiler kurmaktadır. Azerbaycan Avrupa ülkeleriyle ilişkileri daha da geliştirmek, Avrupa tecrübesine sahip olmak, birlikte ortak ve bölgesel projeler gerçekleştirmeyi hedef almaktadır.

Azerbaycan dış ticarete ortaklık yaptığı ülkelerle yaptığı birçok anlaşmalar sonucunda transit bir ülkeye çevrilmiştir. Ülkenin uluslararası pazarlara katılımının genişletilmesi ülkenin kudretini daha da artırmıştır. Zaman geçtikçe yapılacak olan diğer anlaşmalar ülkenin ekonomik olarak büyümesine imkân sağlayacaktır. Ülkenin uyguladığı petrol stratejisi sonucunda bölgede tüm sorunlar çözümünü bulmuş, modern altyapı oluşmuş ve ahalinin yaşam seviyesi artmıştır.

Dış pazarında kimyasal ürünlere ve onların kalitelerine, teknik göstergelere olan ihtiyaç günü günden artmaktadır. Azerbaycan'ın kimyasal endüstrisi 1850 yılından günümüze kadar büyük yol kat etti. Hükümetin uyguladığı başarılı politika sonucunda bu alan gelişmekte devam etmektedir. Hükümet yeni kimyasal komplekslerin inşası için bu alana devlet bütçesinden büyük yatırımlar yapılmaktadır. Azerbaycan'ın yeni ve daha modern ihtiyaçlarını karşılayan, en ileri teknolojinin uygulanacağı, büyük ekolojik ve ekonomik avantajlara sahip petrokimya komplekslerin inşasına devam ediyor. Bu ülke ekonomisi için büyük bir atılımdır. Sonuç olarak binlerce yeni iş yerleri açılmış olacak. Bu da ülke ahalisi için sosyal-ekonomik kalkınması yönünde yeni bir adım atılacak ve müreffeh bir yaşam sağlanmış olacak.

Azerbaycan'da makine inşaatı sanayisinin gelişimi için devlet bir program uyguladı. Son yıllarda bu alanda devlet desteği güçlendirildi. Hükümet makine imalat sanayinin geliştirilmesinde kararlıdır. Gelişimin amacı rekabetçi ürünlerin üretimiyle yurt içi talebin karşılanmak, ülkenin ihracat potansiyelinin artırmak, makine imalat sanayinin gelişmesine

dayalı diğer üretim ve hizmet alanlarının geliştirilmesi, yeni işler ve işgücü kaynaklarının verimli kullanılması için uygun koşulların yaratılmasıdır. Ülkede savaşın bitmesi de bu alana yatırımların yapılmasını kolaylaştırıyor. Azerbaycan Cumhuriyetinin Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in söylediği gibi bugün dünyada Azerbaycan kadar kalkınma faktörünü barındıran çok az ülke var. Azerbaycan gerekli tüm üretim alanlarının yaratılması için iyi bir iş ortamına sahiptir. Bu alanın gelişimi için Azerbaycan ülkesi siyasi istikrar, insan-güç birliği, güvenliğin sağlanması, elverişli coğrafi konum, altyapı, eğitilmiş profesyonel personel, ihracat pazarları, komşu ülkelerle iyi iş ilişkiler gibi avantajlara sahiptir.

Azerbaycan'da metal sanayisinin gelişimi için ülke büyük perspektiflere sahiptir. Azerbaycan'da farklı çeşitte rezervler bulunsun da ülke arazisinin 70%'i petrol yataklarıyla zengindir. Aynı zamanda metal sanayisinin gelişimi için yeterli kadar bakır, demir cevheri, altın, alüminyum madenleri bulunmaktadır. Bakü, Sumgayıt, Daşkəsən gibi şehirler ülkenin en büyük metal sanayi merkezleridir. Ülkede metal sanayinin hızlı bir şekilde gelişmesi için ülke yeteri kadarkapasiteye sahiptir. Böylelikle ülkede yeteri kadar ana hammadde tabanının ve çeşitli metal atıkların var olması, metal gerektiren sanayi ve inşaat sahalarının var olması, ana enerji kaynaklarının mevcut olması, yeni üretim sahalarının oluşturulması için fırsatların geniş olması, deneyimli personel ve işgücünün olması gibi kaynaklar bu alanın başarılı bir şekilde çalışmasına imkan sağlamıştır.

Azerbaycan Cumhuriyeti doğal ve zengin iklim koşullarına sahip bir ülkedir. Azerbaycan alternatif enerji kaynakları olan rüzgar ve güneş enerjisi kullanımından faydalanma konusunda geniş bir potansiyele sahip ülkedir. Cumhuriyetimizin doğal iklim koşulları tükenmez bir alternatif enerji kaynağı olan güneş enerjisini kullanarak elektrik ve ısı enerjisi üretimini arttırmamıza olanak sağlamaktadır. Hesaplamalara göre ülkede güneşli saat sayısı 2400-3200 saattir. Kıyaslama yapmak gerekirse, bu göstergenin ABD ve Orta Asya ülkelerinde 2500-3000 saat, Rusya'da ise 500-2000 saat olduğunu belirtelim. Azerbaycan'da güneş enerjisinin etkin kullanımı, yılda yere düşen güneş ışığı miktarına göre hesaplanmaktadır. Güneş enerjisinin kullanımı Azerbaycan'ın birçok bölgesine elektrik sağlanmasında etkili rol oynayabilir. Hesaplamalara göre, Azerbaycan'da yıllık 800 meqavat rüzgar enerjisi vardır. Azerbaycan'da özellikle Abşeron Yarımadası'nda rüzgar enerjisi elde etmek için çok büyük fırsatlar bulunmaktadır. Abşeron Yarımadası, Hazar Denizi kıyı şeridinde yer alan adalar rüzgar santrallerinin yerleştirilmesi için en uygun bölgelerdir.

Son yıllarda Azerbaycan'da diğer sektörler gibi inşaat malzemeleri üretimi de hızla gelişmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti günümüzde bu alandaki dünya deneyimini inceleyerek ve en son yenilikleri uygulamaktadır. İstatistiklere göre, 2015 yılında ürün üretimi bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 4 oranında artış gösterdi. Bu büyümenin meydana gelmesinde yerli üretimin önemli katkısı bulunmaktadır. Bugün Azerbaycan inşaat malzemelerinin kalitesi açısından en müreffeh ülkelerden biridir.

Azerbaycan Cumhuriyeti pamuk yetiştiriliciği, tütün yetiştiriliciği ve kozacılığın hızla gelişmesi, ülkede tarım ürünlerine olan talebin karşılanması, aynı zamanda tarım ürünlerine hammadde tedarikinin iyileştirilmesi amacıyla devlet programları da dahil olmak üzere çok sayıda yasal düzenleme kabul etmiştir. Bu alanda çalışan işletmelerinin güçlendirilmesi ve işleme endüstrisinin genişletilmesine yönelik devlet destek göstermektedir. Aynı zamanda ülkenin ihracat potansiyelinin artırılması, tarım ürünlerinin üretimi ve işlenmesi alanında faaliyet gösteren küçük ve orta ölçekli girişimcilere de destek vermektedir. Bu girişimcilere verilen destek yenilikçi yeteneklerinin artırılması, yüksek verim elde edilmesi ve yoğun yöntemlerin yaygın olarak uygulanması açısından önem taşımaktadır. Tarım parkları üreticiler, işleyiciler ve tüketiciler arasında entegrasyonun oluşmasında büyük rol oynuyor. Azerbaycan tarım parklarının oluşturulması yönünde önemli adımlar atmıştır.

Azerbaycan ekonomisinin tüm alanlarında olduğu gibi, gıda sanayisi alanında da gelişme elde etmektedir. Azerbaycan bu alanı geliştirmekle ahalinin gıda tehlikesizliğini temin etmek ve diğer ülkelerden gıda teminatı açısından geriliyi azaltmağı amaçlıyor. Ülkenin gerçekleştirdiği doğru politika sonucunda bu alanda başarıya ulaşmıştır. Yeni gıda sanayi tesislerinin ve firmalarının yaratılması, yaratılan sanayi tesislerinin üretiminin artırılması, modern teknolojilere dayanan tesislerin inşası, devlet ve yabancı firmaların bu alana yatırımların yapması ülkenin kazandığı uğurlardır.

Azerbaycan tekstil sanayisinin gelişimi için çalışmalara devam etmektedir. Bunun için tekstil sanayisinin doğal hamal temeli olan pamuk üretiminin artırılmasına yönelik önlemler almaktadır. Azerbaycan'da kaliteli pamuk yetiştirilme alanda üretkenlik yeteri kadar değildir. Kaliteli bir tekstil ürününün üretimi için kaliteli pamuk yetiştirilmesine ihtiyaç vardır. Şu yüzden ülke pamuk üretimini yıllar geçtikçe artırmaya devam etmektedir. İnşa edilen yeni tesisler kaliteli bir pamuk elde etmek için modern teknolojiler kullanmaktadır. Azerbaycan ahalinin ihtiyacını bu alanda karşılamak için hükümet bu alana destek vermeye devam etmektedir.

Azerbaycan Cumhuriyyetti bağımsızlığını kazandıktan sonra, sigorta pazarı gelişmeye başladı. Günümüzde ülkede sigorta şirketleri vatandaşlara 40'tan çok zorunlu ve gönüllü sigorta türleri teklif etmektedir. Lakin bu yine yeterli değildir. Gelişmiş ülkelerle kıyaslama yaptığımız zaman, bu ülkelerde 300'den fazla sigorta türü vatandaşlara hizmet vermektedir. Azerbaycan komşu ülkelerle Gürcistan, Rusya ve Türkiye ülkeleriyle kıyasladığımız zaman bu alanda gelişim açısından geri kalmaktadır.

Günümüzde Azerbaycan'da vatandaşların çoğu parayı nakit taşımayı tercih etmektedir. Dünyanın gelişmiş ülkelrine baktığımızda ise bu durumu nadiren göre biliriz. Çünkü genel olarak insanlar plastik kart kullanmaktadır. Azerbaycanda vatandaşları plastik kart kullanımına teşvik etmek için bankaların çalışmalarını güçlendirmek gerekir. Bunun için Azerbaycan'da bankacılık sisteminin teknik, organizasyonel ve personel hazırlığının artırılması önemlidir. Bu ne kadar zaman alır hiç kimse bilemez. Genel olarak baktığımızda, Azerbaycan'daki bankacılık sektörünün büyümesinin Cumhuriyetin temel makroekonomik göstergelerinin önündedir. Buna rağmen, şu an ki potansiyel ülke ihtiyaçlarının çok gerisinde kalmaktadır.

Her ülkenin sosyo-ekonomik kalkınmasında devlet bütçesinin dengeli (orantılı) gelir ve gider kısmı doğrudan etki yaratmaktadır. Lakin bir takım nedenler sonucunda her ülkede bütçe açığı finansal bir olay olarak kaçınılmazdır. Dünyanın tüm ülkelerinde fonların normal hareketi ve kullanımı sırasında devlet bütçesinin gelir ve gider kısımları arasındaki denge bozulmasıyla bütçe açığı ortaya çıkabilir. Bazı durumlarda bütçenin oluşturulması sürecinde gelirlerin giderleri aşması sonucunda devlet hazinesi arta bilir. Örnek olarak, Azerbaycan Cumhuriyeti devlet bütçesinin 2006 yılı gelirleri 3868,8 milyon manat, giderleri ise 3790,1 milyon manat olmuştur. Böylece bütçe artığı 91,9 milyon manat oldu.

Ekonomik istikrarsızlığın ortaya çıkması, ekonomik faaliyetlerden alınan vergilerin azalması, gizli ekonominin vergi kaçırması ve kamu yönetim yapılarının maliyetlerinin artması bütçe açığının ortaya çıkmasına sebep olur. Bu açığın kapatılması için ülke iç ve dış kaynakları kullanmaktadır. 2023 yılında Azerbaycan'ın devlet bütçesinin geliri 30 milyar 773 milyon 978 bin manat, giderleri 33 milyar 353 milyon 278 bin manattır. Genel olarak baktığımızda, ülke işgalden kurtarılan topraklarda bölgede yapılan işler için devlet bütçesinden yatırılan yatırımlar giderleri artırmıştır. Amma gelecekte bu açığın kapatılması öngörülmektedir.

Azerbaycan h k metinin uyguladığı ekonomik politika stratejisi sonucunda ülke ekonomisine yatırımların teŗvik edilmesini amaçlamaktadır. Azerbaycan hükümeti KOBİ'lerin imtiyazlı kredilerle finanse edilmesi, girişimcilerin faaliyetlerine yapılan gereksiz müdahalelerin önlenmesi ve özel sektörün gelişmesine m ni olan sorunların c z mlerin bulunması yönünde önemli adımlar atılmıştır.

Günümüzde Azerbaycan'da güçlü iŗ yapan birçok ŗirketler ortaya çıkmaktadır. Bu ŗirketler ülkenin ekonomik potansiyeline katkı sağlayacak ve ülke dünya pazarlarına girecek. Azerbaycan yabancı yatırımların c kiciliğine göre dünyada ilk sıralardadır. Özellikle petrol ve doğal gaz sektörüne yapılan yabancı yatırımlar ülke ekonomisinin büyümesine büyük etki göstermektedir. Lakin petrol ve doğal gaz sektöründen baŗka diğer sektörlere yabancı yatırımların yapılmaması ülke ekonomisi için ciddi bir sıkıntı ola bilir. Petrol dıŗı sektörlere yabancı yatırımların teŗvik edilmesi için ülkenin reformlara ihtiya ı var. Sonuç olarak Azerbaycan ekonomisinde doğrudan yabancı yatırımlar ekonomik b y meni pozitif olarak etkilemektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Akat, Ö. (1996). Uluslararası Pazarlama Karması ve Yönetim, Ekin Kitab evi, Bursa.
- Aliyeva, G.C. (2008). Azərbaycanın Avropa İttifaqı ilə münasibətlərinin tədqiqi.
- Ataman, Ü. Sümer, H. (1993). Dış ticaret işlemleri ve muhasebesi. Türkmen kitabevi.
- Azerbaycan Ekonomisi. Kafkasya Araştırmaları Merkezi Yayınları, Bakü, 2003.
- Babuškina, A.M. (2007). "Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi", Maliyyə və statistika,
- Baral, Gökhan ve Yaser Gürsoy. (2019). «Transit Ticaret ve Transit Taşımacılık Faaliyetlerinin Muhasebeleştirilmesi ve Katma Değer Vergisi Açısından Değerlendirilmesi.» *İşletme Bilimi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1.
- Bulutoğlu, K. (2004). Kamu Ekonomisine Giriş, 8. Baskı, Batı Türkeli Yayıncılık, İstanbul.
- Czaga, P. (2005). Import Prohibition sand Quotas in The Role of Non-Tariff Barriers in World Trade, OECD Publising.
- Çağlar, Ü., Dışkaya, S. (2018). *Küreselleşme, Uluslararası Para Sistemi ve Kriz. İktisat Politikası Araştırma Dergisi*.
- Çelik, K. (2008). Uluslararası İktisat. Derya Kitabevi, İstanbul.
- Dirikkan, H. (1996). “Karşılaştırmalı Hukuk Açısından Damping ve Anti damping Önlemler”. Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları, İzmir.
- Doğan, Ö. İ. ve Marangoz, M. (2000). ‘‘KOBİ’lerin Dış Pazarlara Açılmada Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri ve Bir Uygulama’’. İzmir.
- Eğilmez, M. (1983). KDV (Teori-Uygulama). MB Tetkik Kurulu Yayını, Ankara.
- Erkan, A. (2001). ‘ ‘ Gümrük birliği ve Dış ticaretin vergilendirilmesi’’. *Yayınlanmamış* [Yüksek Lisans Tezi], İstanbul.
- Ersoy, D. (1985). ‘ ‘ İthalatın vergilendirilmesi’’. Maliye dergisi.

Ertem, Ü. (2015). Dış Ticaret İşlemleri. Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Esfender, K. (1982). Vergi yapısı ve gelişimi. İstanbul üniversitesi yayın no: 2989, İktisat üniversitesi yayın 489, İstanbul.

Ələkbərov Ə.H., Vəliyev M.Ə. və Məmmədov S.M. (2010). Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər. Bakı, Çarşıoğlu.

Əliyev, H. Əlirza oğlu. (1997). Müstəqilliyimiz əbədidir: Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar. İyun, 1993- may, 1994. K.: 1 (H.Ə.Əliyev; Buraxılışa məsul: R. Mehdiyev, H.Orucov.- B.) Azərnəşr.

Əliyev A.Ə. (2002). "Gömrük işi və dünya iqtisadiyyatının inkişafı". Bakı, Çarşıoğlu.

Heydərov, K.F. (1998). "Gömrük işinin əsasları" 4 cildə. I c. "Gömrük işinin təşkili və texnologiyası". Bakı, Azərnəşr.

Kaya, F. (2017). Dış Ticaret İşlemleri Yönetimi. Beta Basım Yayım Dağıtım.

Kaya, F ve Turguttopbaş, N. (2012). Dış Ticaret İşlemleri. (T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No:2526, Eskişehir).

Karluk, R. (1991). Uluslararası Ekonomi. İstanbul.

Kızılyallı, H. (1969), Türk Vergi Sisteminin Ekonomik Analizi. Ankara.

Krugman, P. ve Obstfeld, M. (2003). International Economics: Theory and Policy, World Student Series. Boston, USA.

Lindert., P.H. Kindleberger, C.P. (2012). International Economics. University of California, Irwin.

Malgaz, S. (2020). Gümrük Vergilerinin Dış Ticarete Etkisi Sektörlere Göre Farklılıkların İncelenmesi Mersin İli Örneği. Toros Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Anabilim Dalı.

Markusen J, R. (1995). International Trade. McGraw-Hill, New York.

Mustafa, A. (2010). Dış Ticarete Ödeme Şekilleri. [Yüksek Lisans Tezi]. Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, Edirne.

- Nuriyev, C.Q., Əliyev A.Ə., Atakişiyev, M.C. (2009). "Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi". Bakı, Şərq-Qərb.
- Oktav, M. (1984). Uluslararası Pazarlama: Kuram, İlkeler, Uygulamalar. Mas Ambalaj Ofset Tesisleri, İzmir.
- Qasımov, E. (2013). Respublika gazetesi.
- Rzayev, P.Q. (2013). Ekonominin vergi düzenlemesi sorunları ve onların çözüm yolları. Azerbaycan'ın Vergi haberleri.
- Salvatore, D. (1986). Uluslararası İktisat, Teori ve Problemler. Çeviren: Tamer İşgüden, İstanbul, Bilim Teknik Yayınevi.
- Selen, U. (2004). Küreselleşme Sürecinde Devletin Dış Ticaret Politikaları Üzerindeki Rolü. [Doktora Tezi], Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Seyitoğlu, H. (1975). Uluslararası İktisat, Teori ve Politika. Ankara.
- Səmədzadə Z.A. (2004) "Böyük yolun mərhələləri: yarım əsr ərzində Azərbaycan iqtisadiyyatı, onun gerçəklikləri və perspektivləri" Bakı: NURLAR.
- Suleymanov, E. and Mammadov, K. (2016). Economy of Azerbaijan: 25 Years of Independence. Baku.
- Şenyüz, D. (1999). Türk Vergi Sistemi (Gelir, Kurumlar ve KDV). Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş 5. Baskı, Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Takım, A. (2018). Dış Ticaret İşlemleri, Kavram, Teori, Politika ve Uygulama.
- Tenekecioğlu, B. (1994). Makro Pazarlama. Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul.
- Tokatlıoğlu, M. Y. (2005). "Türkiye'de Dış Ticaretin Vergilendirilmesi ve Avrupa Birliği". Akdeniz Üniversitesi, İİBF (10).
- UÇAK, H. ve ARISOY, İ. (2011). *Türkiye Ekonomisinde Verimlilik, İhracat ve İthalat Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Analizi. Ege Akademik Bakış Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 4.

Yalcin, E., Felbermayr, G. ve And Kinzius, L. (2017). “Hidden Protectionism: Nontariff Barrier sand Implicationsfor International Trade”, Ifo Centre for International Economics.

Yaqubzadə, M. (2009). “Azərbaycan’ın xarici ölkələrlə ticarət əlaqələri genişlənir”, Xalqqəzeti.

Yıldıztekin, A. (2002). Lojistik Sektörünün İhtiyacına Göre Eğitim Programının Belirlenmesi. ODTÜ Uluslararası Eğitim Kongresi, Eylül.

Makaleler

Akademik Sunum, (2008). Azərbaycan sigorta sistemi. <https://akademiksunum.com/dynamicContents/47ef85735c520fd782366b69fc0a0208b06df2b0/1f1b33a510896ef38ba0a9ee8adf4c007b04522f.ppt>: Erişim tarihi: Erişim tarihi: 11.01.2024.

Akçay, D. (2014). Dış ticaret politikası araçları. <https://www.istemiparman.com.tr/dis-ticaret-politikasi-araclari/>: Erişim tarihi: 27.11.2023.

Akçin, R. (2023). 2023 Mevzuat değişiklikleri. https://oaib.org.tr/Uploads/haberler_view/c4f629e82cf5924488389f5819e427af.pdf: Erişim tarihi: 04.12.2023.

Akyüz, F. (2023). İhracatta pazara giriş yöntemleri, Risk ve Risk Yönetimi. https://oaib.org.tr/Uploads/haberler_view/7b8b757a04a5cb71c708bc2ba70ead95.pdf: Erişim tarihi: 12.11.2023.

Aliyev, A. (2018). DTÖ ve Azərbaycan’ın uluslararası ticaret politikası. <https://tedris.taxes.gov.az/assets/upload/files/T%C9%99lim%20materiallar%C4%B1/iqtisadimovzular/8.pdf>: Erişim tarihi: 13.12.2023.

Aliyev,İ. (2014). Gümrük Tarifiyle ilgili Azərbaycan Cumhuriyeti Anayasası. <https://customs.gov.az/uploads/payment/1/ca57a4eb1883c0d465afb0b832e8c071.pdf?v=1640724100>: Erişim tarihi:22.11.2023.

- Aliyeva, L. (2011). Azerbaycan'da sigorta sistemi. https://cesd.az/new/wp-content/uploads/2011/05/insurance_system_in_Azerbaijan_in_Azeri.pdf: Erişim tarihi: 11.01.2024.
- Atayeter, C. ve Erol, A. (2012). Türkiyede uygulanmakta olan ihracat teşvikleri. <http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/tr/download/article-file/107617>: Erişim tarihi: 01.12.2023.
- Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Gümrük Komitesi. (2022). Azerbaycan Cumhuriyeti Dış Ticaretin Gümrük İstatistikleri, https://customs.gov.az/uploads/foreign/2022/2022_12.pdf?v=1674644815 : Erişim tarihi: 22.11.2023.
- Bağırov, ř.S. (2006). Gümrük İşlemleri. <http://anl.az/el/g/gr.pdf>: Erişim tarihi: 23.11.2023.
- Bayramov. V. (2017). Azerbaycan'ın Uluslararası Ekonomik İlişkileri büyük lde gelişmektedir. <http://anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2017/fevral/528172.pdf>: Erişim tarihi:18.12.2023.
- Bozoğlu, M. (2020). Gümrük tarifeleri. <https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/mehmetbo/68838/G%C3%BCmr%C3%BCk%20Tarifesi.pdf>: Erişim tarihi: 04.12.2023.
- Doğan, ř. (2017). Dış ticaret, Büyüme ve kalkınma. <https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/senol.dogan/108134/14.pdf>: Erişim tarihi: 25.11.2023.
- Doğan, . İ., Marangoz, M. ve Topoyan, M. (2003). İşletmelerin dış ve iç pazarda rekabet gücünü etkileyen faktörler ve bir uygulama. <https://acikerisim.deu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12397/5495/5.2%2520dogan%2520marangoz%2520topayan.pdf?sequence=1&isAllowed=y>: Erişim tarihi: 27.11.2023.
- EfendiyeV, V. (2018). Azerbaycan rnlerinin yabancı ülkelerde tanıtılmasında devlet politikası. <https://unec.edu.az/application/uploads/2018/12/f-ndiyev-V-sal-Al-ki-i-olu.pdf>: Erişim tarihi: 13.12.2023.

- Elçin, (2013). 1993-2003 yıllarda devamlı gelişim dönemi.
<https://www.stat.gov.az/source/others/H.Aliyev/Pdf/110-132.pdf>: Erişim tarihi: 05.12.2023.
- Gülnaz, (2016). Azerbaycan'da tarım ürünlerinin üretimi ve imalı.
<https://www.agro.gov.az/uploads/documents/1/noMd5ao2nDJwgMRCyTsPdDPPXLLXZ2bwkk4DprYOl.pdf>: Erişim tarihi: 08.01.2024.
- Gündüz, Y. S. (2016). Azerbaycan Pazar Araştırması.
https://www.cerkezkoysso.org.tr/uploads/docs/azerbaycan_pazar_arastirmasi.pdf: Erişim tarihi: 16.11.2023.
- Hakverdiyev, R. (2019). Azerbaycan sigorta pazarında faaliyetin kontrolünün esas sorunları.
<https://unec.edu.az/application/uploads/2019/10/Haqverdiyev-Rakim-Z-lal.pdf>: Erişim tarihi: 11.01.2024.
- Hüseynova, Z. (2020). Avrupa Birliği Biznes Mühiti Raporu Azerbaycan 2020.
https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/eu_business_climate_report_azerbaijan_2020_aze_version.pdf: Erişim tarihi: 16.01.2024.
- Hüseynova, N. (2020). Azerbaycan'da gıda sanayisinin gelişimi ve yatırımların öncelikli yol tarifleri. <https://audit-journal.az/files/articles/47.pdf>: erişim tarihi: 08.01.2024.
- Kamal, R. (2010). Azerbaycan makine endüstrisinin gelişimi için büyük potansiyel var.
<http://anl.az/down/meqale/azerbaycan/2010/aprel/117170.htm>: Erişim tarihi: 30.12.2023.
- Kaya, H. (2006). Dış ticaret politikaları içince ihracatı teşvik politikaların yeri'' Türkiye'de ihracata vergi idaresi uygulaması''.
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/18913.pdf>: Erişim tarihi: 29.11.2023.
- Kızılkaya, O. (2006). Dış ticaret politikası.
https://akademik.ahievran.edu.tr/kullanicidosyalar/files/bolum5_dis_ticaret_politikasi%28%29.ppt: Erişim tarihi: 01.12.2023.
- Kolçak, M. (2013). Dış ticaret vergilerinin Türk ekonomisine etkileri.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/30528>: Erişim tarihi: 13.11.2023.

- Küçük, C. T. (2008). Çevre Yönetim Sistemi Rehberi. https://www.iso.org.tr/sites/1/upload/files/cevre_yonetim_sistemi_rehberi-100.pdf: Erişim tarihi: 26.11.2023.
- Qarayev, İ. (2020). Bütçe sistemi. <https://tedris.taxes.gov.az/assets/upload/files/T%C9%99lim%20materiallar%C4%B1/iqtisadimovzular/5%20son.pdf>: Erişim tarihi: 14.01.2023.
- Quliyev, E. (2015). Tarım ekonomisi. <http://anl.az/el/Kitab/2015/Azf-286586.pdf>: Erişim tarihi: 08.01.2024.
- Mehtiyev, A. (2017). Yatırım teşvik politikası. http://edf.az/uploads/documents/investisiya_siyaseti.pdf: Erişim tarihi: 16.01.2024.
- Memiyev, Z. (2015). Azərbaycan Dövlətinin dış ticarət politikası. https://unec.edu.az/application/uploads/2015/12/memiyev_zaur.pdf: Erişim tarihi: 12.12.2023.
- Memmedov, P. (2013). Azərbaycan Gıda Sanayisində Çeşitlilik Politikasının Yönetimi. https://aak.gov.az/upload/dissertasion/iqt/iqt_n_mph_18_10_13.pdf: Erişim tarihi: 08.01.2024.
- Memmedov, R. (2020). Bank sisteminin hukuki düzenlenmesi. https://www.pa.edu.az/library/6/41/627_muhazire_10.pdf: Erişim tarihi: 12.01.2024.
- Mustafayev, T. (2017). Devlet, Üniversite, Sanayi İşbirliğinin gelişiminde ABD tecrübesi analizi. https://beu.edu.az/root_panel/upload/files/beu_edu_az/journals/2017_1/Iqtisadiyyat_Volume1_Number1_2017_1_SON.pdf: Erişim tarihi: 14.01.2024.
- Müseiybov, A. (2022). Bank sektöründe strateji gelişim trendleri. <https://journal.ereforms.org/uploads/journal/pdf/e3089583345715f7e6d70811da1e4113.pdf>: Erişim tarihi: 12.01.2024.
- OECD, (2019). Azərbaycan Yerel Tədarikçilər və Yabancı Yatırımcılar Arasında İlişkilerin Gücləndirilməsi. <https://www.oecd.org/eurasia/competitiveness-programme/eastern->

partners/Azerbaijan-Linking-Domestic-Suppliers-with-Foreign-Investors-AZE.pdf:

Erişim tarihi: 16.01.2024.

Özden, Ö. (2015). ISO 9000.

[https://kalite.yildiz.edu.tr/login/sys/admin/subPages/img/D%C5%9E-253-TSE%20ISO%209000%20\(TR\).pdf](https://kalite.yildiz.edu.tr/login/sys/admin/subPages/img/D%C5%9E-253-TSE%20ISO%209000%20(TR).pdf): Erişim tarihi: 26.11.2023.

Sat Group, (2021). Tekstil fabrikalarının yaratılması. <https://banker.az/wp-content/uploads/2022/05/Tekstil-fabrikinin-yaradilmasi.pdf>: Erişim tarihi: 10.01.2024.

Smtgumruk, (2013). Dış ticaret ve Lojistik. http://www.smtgumruk.com.tr/dis_ticaret_ve_lojistik_klavuzu.pdf: Erişim tarihi: 09.11.2023.

Uluslararası Ekonomik Politikası, (2022). Dış ticaret politikası. <https://www.siirt.edu.tr/dosya/personel/uluslararasi-ekonomi-politikasi-ders-notlari-siirt-2022528151538175.pdf>: Erişim tarihi: 22.11.2023.

Uluslararası İktisat Ders Notu, (2013). Dış Ticaret Politikası. https://fbemoodle.emu.edu.tr/pluginfile.php/40927/mod_resource/content/1/korumacilik.pdf: Erişim tarihi: 30.11.2023.

Üretim ve Maliyet, (2011). Üretim. https://acikders.tuba.gov.tr/file.php/116/LectureNotes/L4_FCretim-maliyet-1.pdf: Erişim tarihi: 26.11.2023.

Yıldız, S. (2018). CE işareti nedir?. https://ticaret.gov.tr/data/5b88443f13b87711604c92b1/CE_isareti_ile_ilgili_Soru_ve_Cevaplar.pdf: Erişim tarihi: 26.11.2023.

İnternet siteleri

Abdullayev, M. (2022). 3 petrol ve 4 gaz boru hattı. https://yeniazərbaycan.com/Iqtisadiyyat_e70089_az.html: Erişim tarihi: 23.12.2023.

Adilkızı, N. (2019). Azerbaycan'da ne kadar inşaat malzemesi üretildi. <https://respublika-news.az/news/azerbaycanda-tikinti-sektorunun-inkisafi-ucun-muhum-layiheler-icra-olunur>: Erişim tarihi: 06.01.2024.

- Ahundova, M. (2017). Yerli tekstil sanayisini nasıl geliştirmeli. <https://hafta.az/yerli-tekstil-senayesini-nece-inkisaf-etdirmeli--207726-xeber.html>: Erişim tarihi: 10.01.2024.
- Alan, A. (2017). Tarife dışı engeller. <https://www.ihracat.co/2017/05/tarife-disi-engeller.html>: Erişim tarihi:01.12.2023.
- An official web site of the European Union, (2023). Avrupa Birliği ve Azerbaycan Cumhuriyeti. https://www.eeas.europa.eu/azerbaijan/avropa-ittifaqi-v-azerbaycan_az?s=217: Erişim tarihi: 21.12.2023.
- Allianz, (2014). İhracat nedir ve nasıl yapılır?, İhracat örnekleri. https://www.allianz.com.tr/tr_TR/seninle-guzel/ihracat-nedir-ve-nasil-yapilir.html#/customer-lead-form: Erişim tarihi: 10.11.2023.
- Avansas Blog, (2021). AR-GE nedir?. <https://www.avansas.com/blog/ar-ge-nedir-ar-ge-ne-demek>: Erişim tarihi: 26.11.2023.
- Aykut, F. (2021). İhracat ve ithalat nedir?. <https://www.iienstitu.com/blog/ihracat-ve-ithalat-nedir>: Erişim tarihi: 09.11.2023.
- Azadlıq Radiosu, (2023). İlk defa doğal gaz gelirleri petrol gelirlerini üsteledi. <https://www.azadliq.org/a/neft-qaz-ixrac/32508146.html>: Erişim tarihi: 22.12.2023.
- Azerbaycan Banklar Derneği, (2024). Bankaların listesi. <https://aba.az/banklar/banklarin-siyahisi/>: Erişim tarihi: 12.01.2024.
- Azerbaycan Cumhuriyetinin ABD'deki sefirliyi, (2023). Ekonomik ilişkiler. <https://washington.mfa.gov.az/az/content/165/iqtisadi-elaqeler>: Erişim tarihi: 18.12.2023.
- Azerbaycan Cumhuriyeti Enerji Bakanlığı, (2019). Doğal gazın nakli. <https://minenergy.gov.az/az/qaz/cenubi-qafqaz-boru-kemberi-cqbk>: Erişim tarihi: 24.12.2023.
- Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, (2024). Azerbaycan ve ihraç yaptığı Avrupa ülkeleri. <https://stat.gov.az/source/trade/>: Erişim tarihi: 16.11.2023.

- Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, (2024). Azerbaycan'ın Bağımsız Devlet birliğiyle dış ticaret döngüsü. <https://stat.gov.az/source/trade/>; Erişim tarihi: 16.11.2023.
- Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, (2023). Dış ticaret cirosunun dinamikleri. <https://stat.gov.az/source/trade/>; Erişim tarihi: 20.06.2023.
- Azertac, (2022). Azerbaycan'ın dış ticaret cirosu 21,3 milyar doları buldu. https://azertag.az/xeber/azerbaycanin_xarici_ticaret_dovriyyesi_213_milyard_dollar_t_eskil_edib-2234801; Erişim tarihi: 16.11.2023.
- Babayev, M. (2016). Metal sanayisi. <https://metinmehdi.wordpress.com/2016/06/28/qara-v%C9%99-%C9%99lvn-metallurgiya/>; Erişim tarihi: 04.01.2023.
- Balayeva, Ç. (2018). Makine sanayisi ekonomik gelişmenin önemli unsuru. <http://85.132.16.133/index.php/izhtisadiyyat/15989-13213131mtrlhmlhmlth.html>; Erişim tarihi: 31.12.2023.
- Balayeva, Ç. (2024). Makine sanayisi ekonomik gelişmenin en önemli unsuru. <http://85.132.16.133/index.php/izhtisadiyyat/15989-13213131mtrlhmlhmlth.html>; Erişim tarihi: 30.12.2023.
- BAİ Ekonomi Grubu, (2023). Azerbaycan'da bütçe reformları. <https://bakuresearchinstitute.org/azerbaycanda-budce-islaxatlari-prosesin-gedisinin-ve-ilkin-neticelerin-qiymetlendirilmesine-dair/>; Erişim tarihi: 14.01.2024.
- BDO Türkiye, (2024). İhracat Kontrolleri. <https://www.bdo.com.tr/tr-tr/hizmetlerimiz/danismanlik/gumruk-ve-dis-ticaret/ihracat-kontrolu>; Erişim tarihi: 26.11.2023.
- BP Azerbaycan, (2024). Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı. https://www.bp.com/az_az/azerbaijan/home/who-we-are/operationsprojects/pipelines/btc.html; Erişim tarihi: 23.12.2023.
- Bütov, (2012). Azerbaycan'ın metal sanayisi 12% arttı. <https://butov.az/xeber/iqtisadiyyat/221-azjrbaycandn-metallurgiya-sjnayesi-12-artdb.html>; Erişim tarihi: 04.01.2024.

- Ceferli, E. (2010). Azerbaycan'da inşaat uzun süre devam edecek. https://yeniazərbaycan.com/Siyaset_e5508_az.html: Erişim tarihi: 05. 01.2024.
- Celilova, G. (2019). Azerbaycan'da tekstil ürünlerinin ihraç coğrafyası büyümektedir. <https://aqreqator.az/az/iqtisadiyyat/3220286>: Erişim tarihi: 10.01.2024.
- Çetinkaya, S. (2024). Gümrük vergisi nedir?, Hangi ürünlerden gümrük vergisi alınır?. <https://www.ideasoft.com.tr/gumruk-vergisi-nedir-hangi-urunlerde-gumruk-vergisi-alinir/>: Erişim tarihi: 13.11.2023.
- Ceyhan, M. (2006). Özel Tüketim hakkında Özellikli Konular ve Muhasebe kayıtları. <https://www.alomaliye.com/2006/05/12/ozel-tuketim-vergisi-hakkinda-ozellikli-konular-ve-muhasebe-kayitlari-dr-murat-ceyhan/>: Erişim tarihi: 14.11.2023.
- Çoban, K. (2021). Gümrük vergileri. <https://tr.linkedin.com/pulse/g%C3%BCmr%C3%BCk-vergileri-kerim-%C3%A7oban> Erişim tarihi: 13.11.2023.
- Dağaşan, Ü. (2014). Dış ticaretin tarihçesi. <https://prezi.com/qwv2auik5m5/dis-ticaretin-tarihcesi/>: Erişim tarihi: 25.11.2023.
- Dokuz Eylül Üniversitesi, (2003). İşletmelerin dış ve iç pazarda rekabet gücünü etkileyen faktörler ve bir uygulama. <https://acikerisim.deu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12397/5495/5.2%2520dogan%2520marangoz%2520topayan.pdf?sequence=1&isAllowed=y>: Erişim tarihi: 27.11.2023.
- Durmuş, C. (2022). İthalat vergilerinin matrahları. https://www.linkedin.com/today/author/candurmu%C5%9F34?trk=pulse-article_more-articles: Erişim tarihi: 23.11.2023.
- Dış Ticaret Kursu, (2017). Uluslararası pazara giriş şekilleri. https://www.disticaretkursu.pro/pazara_giris_sekilleri.html: Erişim tarihi: 10.11.2023.
- Ekonomi, (2011). Dış ticaret cirosu. https://www.azerbaijans.com/content_1679_az.html: Erişim tarihi: 16.11.2023.
- Ekonomi, (2021). Azerbaycan'da faaliyet gösteren kimyasal endüstri, https://www.azerbaijans.com/content_721_az.html: Erişim tarihi: 29.12.2023.

- Energetika, (2023). Azerbaycan'ın 2022 yılında enerjiden elde ettiği gelir 75% arttı. <https://fed.az/az/energetika/2022-ci-ilde-azerbaycan-elektrik-enerjisi-ixracindan-gelirlerini-75-artirib-156199>: Erişim tarihi: 16.11.2023.
- Euronews, (2022). Özel tüketim vergisi nedir?, Hangi araçlarda kullanılıyor?. <https://tr.euronews.com/2022/07/26/ozel-tuketim-vergisi-otv-nedir-hangi-araclara-ne-kadar-uygulaniyor>: Erişim tarihi:14.11.2023.
- Ferhatoğlu, T. (2022). Azerbaycan'ın 2023 yılının devlet bütçesi. <https://www.amerikaninsesi.org/a/state-budget-of-azerbaijan-approved/6897616.html>: Erişim tarihi: 14.01.2024.
- Ferhatoğlu, T. (2013). Bakü- Novorossisk'i boru hattı. https://www.amerikaninsesi.org/a/baku_novorossiysk/1660609.html: Erişim tarihi: 23.12.2023.
- Finansal Ansiklopedi, (2021). Lisans anlaşması. <https://tr.nesrakonk.ru/licensing-agreement/>: Erişim tarihi: 12.11.2023.
- Forumtr, (2007). Uluslararası pazarlara giriş stratejileri ve makro pazarlama. <https://www.frmtr.com/ekonomi-iktisat-isletme-istatistik/758065-uluslararasi-pazarlara-giris-stratejileri-ve-makro-pazarlama.html>: Erişim tarihi: 10.11.2023.
- Hacızade, E. (2011). Azerbaycan'ın gaz boru hatları. <https://hajizada.com/az/abc-view/15/2547/>: Erişim tarihi: 24.12.2023.
- Hasanov, İ. (2015). Azerbaycan alternatif enerji kaynakları. <https://525.az/news/42596-azerbaycanin-alternativ-enerji-menbeleri>: Erişim tarihi: 05.01.2024.
- Haşimova, G. (2023). Azerbaycan'da inşaat malzemeleri üretimi 30% arttı. <https://iqtisadiyyat.az/az/post/azerbaycanda-tikinti-materiallarinin-istehsali-30--artib-82120>: Erişim tarihi: 06.01.2024..
- Halilov, E. (2015). Bağımsız Azerbaycan'ın bank sisteminin yaranma tarihi ve ülkenin ekonomik gelişiminde rolü. <https://banker.az/must%C9%99qil-az%C9%99rbaycan-respublikasinin-bank-sisteminin-yaranma-tarixi-v%C9%99-olk%C9%99nin-iqtisadi-inkisafinda-rolu/>: Erişim tarihi: 12.01.2024.

- İbadoğlu, Q. (2021). 2021 yılının devlet bütçesi. <https://turan.az/az/analitika/2021-ci-ilin-dovlet-budcesi-neler-ved-edir-2099575>: Erişim tarihi: 14.01.2023.
- İbadlı, T. (2023). Azərbaycan Kimyasal Endüstri ürünleri 58% arttı. <https://report.az/biznes-xeberleri/azerbaycan-kimya-senayesi-mehsullarinin-ixracini-58-artirib/>: Erişim tarihi: 28.12.2023.
- İsmayılov, K. (2014). Makine sanayisi. https://www.yeniazərbaycan.com/Axtarish_e15864_az.html: Erişim tarihi: 30.12.2023.
- İşbaşı, (2019). Özel Tüketim vergisi nedir?. <https://isbasi.com/blog/ozel-tuketim-vergisi-otv-nedir#s2>: Erişim tarihi: 14.11.2023.
- Kamal, R. (2017). Ekonomik gelişmeni gösteren alan. İnşaat sektörü. <https://www.azerbaijan-news.az/view-125809/iqtisadi-inkisafi-gosteren-sahe-tikinti-sektoru>: Erişim tarihi: 06.01.2024.
- Karluk, S. (2013). Gözetleme ve İzleme önlemleri. <https://anabilgi.anadolu.edu.tr/?contentId=138629>: Erişim tarihi: 01.12.2023.
- Kayzen, (2010). Azərbaycan da metal sanayisi. <https://kayzen.az/blog/Az%C9%99rbaycan-co%C4%9Frafias%C4%B1/1643/az%C9%99rbaycanda-metallugiya.html>: Erişim tarihi: 02.01.2024.
- Qasımova, M. (2023). Azərbaycan metal sanayisinin durumu. <https://banco.az/az/news/azerbaycanin-metallurgiya-senayesinde-veziyyet-necedir>: Erişim tarihi: 04.01.2024.
- Lookpro, (2024). İhracat vergileri nelerdir?, <https://lookpro.com.tr/ihracat-vergileri-nelerdir/>: Erişim tarihi: 13.11.2023.
- Marja, (2023). Azərbaycan'ın petrol ve doğal gaz gelirleri düştü. <https://marja.az/99126/azerbaycanin-neft-ve-qaz-ixracindan-gelirleri-keskin-azaldi>: Erişim tarihi: 22.12.2023.

- Memmedova, H. (2014). Azerbaycan'ın özgür dış politikası onun dünya birliğindeki konumu güçlendirmektedir. <https://old.xalqqazeti.com/az/news/analytics/47505>: Erişim tarihi: 05.12.2023.
- Mert, G. (2022). Uluslararası İşletmelerin karşılaştığı sorunlar. <https://satinalmadergisi.com/uluslararasi-isletmelerin-karsilastiklari-sorunlar/>: Erişim tarihi: 16.11.2023.
- Merve, K. (2021), Ortak girişim nedir?, Şirket türleri nelerdir?. <https://blog.mukellef.co/ortak-girisim-nedir-sirket-turleri-neler/>: Erişim tarihi: 12.11.2023.
- Meşedilci, C. (2023). Damga vergisi nedir?, Oranları nasıl hesaplanır?. <https://www.parasut.com/blog/damga-vergisi>: Erişim tarihi: 15.11.2023.
- Midas Academy, (2022). Damping nedir?. <https://www.getmidas.com/blog/damping-ve-anti-damping-nedir/>: Erişim tarihi: 15.11.2023.
- Milliyet, (2022). Otarşi nedir?, Tdk sözlük anlamı ne demek?, Geçmişte otarşi uygulayan devletler nelerdir?. <https://www.milliyet.com.tr/egitim/sozluk/otarsi-nedir-tdk-sozluk-anlami-ne-demek-gecmiste-otarsi-uygulayan-devletler-nelerdir-6778143>: Erişim tarihi: 29.11.2023.
- Mirzeyev, K. (2015). Azerbaycan Metal sanayisinin gelişimi. <http://zim.az/elm/178-azrbaycanda-metallurgiya-snayesinin-inkiaf.html>: Erişim tarihi: 02.01.2024.
- Ministry of Agriculture of The Republic of Azerbaijan, (2023). Azerbaycan'da tarım ürünleri için ihrac pazarları araştırılır. <https://agro.gov.az/az/news/1306231>: Erişim tarihi: 16.11.2023.
- Musayev, O. (2022). Azerbaycan Avropanın güvenilirli alternatif enerji kaynağıdır. <https://demokrat.az/az/news/117531/azerbaycan-avropanin-etibarli-ve-alternativ-enerji-qaynagidir>: Erişim tarihi: 05.01.2024.
- OAİB Orta Anadolu İhracat Birliği, (2020). İhracatta pazara giriş yolları ve pazarlama stratejileri. <https://egitim.oaib.org.tr/TR,138/ihracatta-pazarlara-giris-yollari-ve-pazarlama-stratejileri-online-egitimi.html>: Erişim tarihi: 10.11.2023.

- Özkurt, S. (2022). İthalat nedir ve nasıl yapılır?. <https://ikas.com.tr/blog/ithalat-nedir>: Erişim tarihi: 09.11.2023.
- Pergamon Status, (2016). Dış ticaret sermaye şirketleri. <https://www.psdisticaret.com.tr/icerik.php?SayfaId=21037601?r:> Erişim tarihi: 12.11.2023.
- Planports, (2019). Offshore nedir?. <https://help.planports.com/Blog/Post/offshore-nedir>: Erişim tarihi: 12.11.2023.
- Rüstemov, S. (2019). Son reformlar, Tekstil, İstatistikler, mevcut durum, Gelişim yolu. <https://www.facemark.az/site/news/9821/son-islamhatlar-tekstil-statistik-movcud-veziyyet-inkisafin-helli-yolu-ve-s-haqqinda-9821.html>: Erişim tarihi: 10.01.2024.
- Sadayoğlu, P. (2010). Azerbaycan'ın kimyasal endüstrisi gelişim dönemi. https://www.yeniazərbaycan.com/Iqtisadiyyat_e5157_az.html: Erişim tarihi: 28.12.2023..
- Sakit, D. (2019). Azerbaycan'ın tekstil sanayisinin böhrandan çıkışı. https://musavat.com/news/azerbaycanin-tekstil-senayesi-bohrandan-cixirmi-arasdirma_582362.html?d=2: Erişim tarihi: 10.01.2024.
- Saruhan, M. (2010). Porterin beş güç modeli. <https://www.mehmetsaruhan.com/2021/stratejik-yonetim/porterin-bes-guc-modeli/>: Erişim tarihi: 26.11.2023.
- Savcı, Y. (2009). KOBİ'lerin dış ticarete karşılaştığı sorunlar. <https://oaib.org.tr/tr/bilgi-merkezi-sikca-sorulan-sorular-dis-pazarlara-acilirken-karsilasilan-sorunlar-nelerdir.html>: Erişim tarihi: 21.08.2022.
- Sayadoğlu, P. (2015). Azerbaycan'ın alternatif enerji kaynakları. https://yeniazərbaycan.com/Iqtisadiyyat_e24453_az.html: Erişim tarihi: 05.01.2024.
- Seray Lojistik Transport, (2021). İthalat gümrük vergileri hangileridir?. <https://seraytrans.com/ithalatta-gumruk-vergisi-nasil-hesaplanir/>: Erişim tarihi:13.11.2023.

- Socar Midstream, (2001). Güney Gaz Boru Hattı. <https://www.socarmidstream.az/az/project/scp/#overview>: Erişim tarihi: 24.12.2023.
- SOCAR, (2024). Bakü-Supsa. <https://www.socar.az/az/page/bakisupsa>: Erişim tarihi: 23.12.2023.
- SOCAR, (2024). TAP. https://socar.jobs/az/page/tap_aze: Erişim tarihi: 26.12.2023.
- Şaban, İ. (2018). Azerbaycan'ın ihraç boru hatları. <https://nhmt-az.org/frontend/pages/oil-income-inner.php?id=160>: Erişim tarihi: 23.12.2023.
- Şatıroğlu, T. (2020). Damping ve Anti-damping nedir?. <https://kanalfinans.com/sorular/damping-ve-anti-damping-ne-demektir-damping-vergisi-nedir>: Erişim tarihi: 01.08.2022.
- Şirin, T. (2016). TANAP. <https://www.unectf.org/tanap-v%C9%99-onun-beyn%C9%99lxalq-arenada-%C9%99h%C9%99miyy%C9%99ti/>: Erişim tarihi: 26.12.2023.
- Tarife mevzuatı, (2018). Gümrük tarifesi hakkında. <https://tarifemevzuati.com/tarife-mevzuati/gumruk-tarifesi-hakkinda/>: Erişim tarihi: 04.12.2023.
- Tağıyev, D. (2023). Haydar Aliyev ve Azerbaycan kimyasal endüstrisi. <https://science.gov.az/az/news/open/23527>: Erişim tarihi: 28.12.2023.
- Tağıyeva, A. (2023). Azerbaycan'ın doğal gaz ve petrol perspektifleri. <https://sputnik.az/20230915/azerbaycanin-neft-ve-qaz-perspektivleri-daha-ne-qeder-hasil-edilmelidir-458607856.html>: Erişim tarihi: 22.12.2023.
- T.C. Ticaret Bakanlığı Gümrük Rehberi, (2018). İthalattan alınan başlıca vergilerle ilgili temel bilgiler. <https://gumrukrehberi.gov.tr/sayfa/ithalattan-al%C4%B1nan-ba%C5%9Fl%C4%B1ca-vergilerle-ilgili-temel-bilgiler>: Erişim tarihi: 15.11.2023.
- Topal, İ. H. (2004). Dış ticaret şirketleri. <https://www.mevzuatdergisi.com/2004/11a/04.htm>: Erişim tarihi: 12.11.2023.
- Trade Atlas, (2021). Transit ticaret nedir?, Nasıl yapılır?. <https://www.tradeatlas.com/tr/blog/transit-ticaret-nedir-nasil-yapilir>: Erişim tarihi: 10.11.2023.

- Ticimax, (2023). Özel Tüketim vergisi nedir?, Hangi ürünlerde kullanılır?.
<https://www.ticimax.com/blog/otv-ozel-tuketim-vergisi-nedir-hangi-urunlerde-uygulanir>: Erişim tarihi: 30.07.2022.
- Orxan, R. (2015). Azərbaycan kimyasal endüstrisinin gelişim tarihi.
<https://az.trend.az/business/economy/2425120.html>: Erişim tarihi: 27.12.2023.
- Ulaş, D. (2017). İhracat stratejisi.
<https://acikders.ankara.edu.tr/mod/resource/view.php?id=50834>: Erişim tarihi: 10.11.2023.
- Whiteman, A,. (2009). IRENA Azərbaycan'ı 93'cü imzacı olarak karşıladı.
<https://www.irena.org/newsroom/articles/2009/Jun/IRENA-welcomes-Azerbaijan-as-93rd-Signatory>: Erişim tarihi: 05.01.2024.
- Vikipediya, Özgür Ansiklopedi, (2022). Azərbaycan'da metal sanayisi.
https://az.wikipedia.org/wiki/Az%C9%99rbaycanda_metallurgiya: Erişim tarihi: 04.01.2024.
- Vikipedia Özgür Ensiklopedi, (2023). Azerbayn'ın doğal gaz.
https://az.wikipedia.org/wiki/Az%C9%99rbaycanda_t%C9%99bii_qaz: Erişim tarihi: 22.12.2023.
- Vikipediya Özgür Ensiklopedi, (2024). Azərbaycan inşaat şirketlerinin siyahısı.
https://az.wikipedia.org/wiki/Az%C9%99rbaycan_%C5%9F%C4%B1nqay%C4%B1rma_s%C9%99n_siyah%C4%B1s%C4%B1: Erişim tarihi: 07.01.2024.
- Wikimedia, (2021). Azərbaycan makine endüstrisi. https://www.wikimedia.az-az.nina.az/Az%C9%99rbaycanda_ma%C5%9F%C4%B1nqay%C4%B1rma_s%C9%99n_nayesi.html: Erişim tarihi: 29.12.2023.
- World Trade Organization, (2024). Azərbaycan'ın DTÖ üyeliği. www.wto.org: Erişim tarihi: 13.12.2023.
- Yaqubzade, M. ve Bayramov, V. (2023). Avrupa Birliği ülkeleri ile ticaret büyümektedir.
<https://xalqqazeti.az/az/iqtisadiyyat/136959-avropa-ittifaqi-olkeleri-ile-ticaret>: Erişim tarihi: 21.12.2023.

Zaman, E. (2020). Azərbaycan-Rusya ekonomik ve ticari ilişkileri gelişiyor.
<https://ikisahil.az/post/azerbaycan-rusiya-iqtisadi-ticaret-elqeleri-genishlenir>: Erişim
tarihi: 16.11.2023.

ÖZ GEÇMİŞ

Bahlul KHANGELDİYEV, 2004 yılında Bakü şehrinde R. Orucova adına 109 numaralı orta okula başladım. 2015 yılında mezun oldum. 2016 yılında Bakü şehrinde Azerbaycan Yabancı Diller Üniversitesinin Uluslararası İlişkiler ve Bölgesel Sorumlar fakültesinin Güney Doğu Asya ülkeleri ve Endonezya bölümünü kazandım. 2020 yılında bu bölümü bitirip mezun oldum. Bu eğitim döneminde 2018-2020 yıllarda McDonald's Azerbaycan'da çalıştım. 2020 yılında İstanbul Kent Üniversitesinin Sosyal Bilimler fakültesinin İşletme Yönetimi bölümünde Yüksek Lisans yapmaya başladım. Bu eğitim döneminde "Faruk Güllüoğlu" restoranında çalıştım. 2021 yılında "Media Point" şirketinde danışmanlık yaptım. 2022 yılında askerlik nedeniyle 1 yıl eğitimimi dondurdum. 2022-2023 yılında Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerinde askerliğimi yaptım. 2023 yılında askerliğimi bitirdikten sonra eğitimime devam ediyorum. Aynı zamanda otellerde resepsiyon olarak çalışıyorum.